

આત્મધર્મ

વર્ષ ૧૨

સળંગ અંક ૧૩૪-૧૩૫

Version History

Version Number	Date	Changes
001	Jan 2006	First electronic version.

“सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः”

વર્ષ બારમું
અંક બીજો

: સંપાદક :
રા મ જી માણે ક ચં દ દો શી

માગસર-પોષ
૨૪૮૧

ક્રમબદ્ધ પર્યાય-પ્રવચન: બીજો ભાગ

માગસર અને પોષ માસના આ સંયુક્ત અંકમાં ક્રમબદ્ધપર્યાયના બીજા પાંચ પ્રવચનો પ્રસિદ્ધ થાય છે. આ ક્રમબદ્ધપર્યાય તે અતિશય મહત્વનો વિષય છે ને દરેક મુમુક્ષુઓએ તેનો બરાબર નિર્ણય કરવો ખાસ જરૂરી છે. આ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો યથાર્થ નિર્ણય, અનેક પ્રકારની વિપરીત માન્યતાઓના ગોટા કાઢી નાંખે છે, ને બધા પડખાંનું (-નિશ્ચય-વ્યવહારનું, ઉપાદાન-નિમિત્તનું કર્તાકર્મ વગેરેનું) સમાધાન કરાવે છે. આ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય કર્યા વગર જીવને પરમાં કર્તાબુદ્ધિની મિથ્યામાન્યતા કદાપિ મટતી નથી. તેથી પરમ કૃપાળુ ગુરુદેવે મુમુક્ષુ જીવો ઉપર મહાન કરુણા કરીને વિશિષ્ટ પ્રવચનો દ્વારા આ વિષય સ્પષ્ટ કર્યો છે. (આ અંકમાં છપાયેલા પ્રવચનો પણ પૂ. ગુરુદેવે વાંચી જવા કૃપા કરી છે.)

ઘણા મુમુક્ષુ જીવોને પ્રશ્ન ઊઠે છે કે અમારે પુરુષાર્થ કઈ રીતે કરવો ? ‘મુમુક્ષુઓને કેવા પ્રકારે પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે.’ –તે આમાં સમજાવ્યું છે. આ પ્રવચનોમાં આ વાત ખાસ સમજાવવામાં આવી છે કે જ્ઞાયકસ્વભાવના નિર્ણયના પુરુષાર્થ વડે જ ક્રમબદ્ધપર્યાયનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે સમજાય છે. જે જીવ જ્ઞાયકસ્વભાવના નિર્ણયનો પુરુષાર્થ નથી કરતો તેને ક્રમબદ્ધપર્યાયનો પણ નિર્ણય થતો નથી. આ રીતે જ્ઞાનસ્વભાવ તરફથી શરૂઆત કરે તો જ આ વાત યથાર્થ સમજાય તેવી છે. અને આ રીતે જે જીવ યથાર્થપણે આ વાત સમજશે તેને આત્મહિતનો મહાન લાભ થશે.

વાર્ષિક લવાજમ ત્રણ રૂપિયા

૧૩૪-૧૩૫
આ અંકનું મૂલ્ય આઠ આના

છૂટક નકલ ચાર આના

શ્રી જૈનસ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ: સોનગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)

સુવર્ણપુરી સમાચાર

[કુંદકુંદપ્રભુનો આચાર્યપદારોહણ મહોત્સવ, અને પ્રવચનમાં નિયમસારની શરૂઆત]

માગસર વદ આઠમ તે કુંદકુંદપ્રભુના આચાર્યપદારોહણનો મંગલ દિવસ છે, તેથી સોનગઢમાં આચાર્યપદારોહણનો મહોત્સવ ઊજવાયો હતો. સવારમાં, સીમંધરભગવાનનાં સમવસરણમાં સ્થિત કુંદકુંદાચાર્યદેવનું અતિશય ભક્તિપૂર્વક સમૂહપૂજન થયું હતું...

પૂ. ગુરુદેવના પ્રવચનમાં મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકનું વાંચન પૂરું થતાં, નિયમસારની શરૂઆત આજે થતી હોવાથી, નિયમસારજીની 'પ્રવચન-યાત્રા' નીકળી હતી. અને ત્યારબાદ ભક્તજનોના ઘણા ઉલ્લાસ અને પ્રસન્નતા વચ્ચે પૂ. ગુરુદેવે નિયમસારજી પરમાગમ ઉપરના અપૂર્વ પ્રવચનોની અદ્ભુત મંગલકારી શરૂઆત કરી હતી. નિયમસાર તે ભગવાન શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવના 'રત્ન ચતુષ્ટય' માંનું એક મહાન પરમાગમ રત્ન છે, તેના ઉપર પ્રવચનોનો પ્રારંભ કરતાં શરૂઆતમાં પૂ. ગુરુદેવે, સીમંધર ભગવાન અને કુંદકુંદાચાર્ય ભગવાનના સાક્ષાત્ ઉપકારોનું અતિશય ભક્તિપૂર્વક સ્મરણ કરીને, કુંદકુંદાચાર્યપ્રભુનું વિદેહક્ષેત્રે સીમંધરપ્રભુ પાસે ગમન તેમજ તેમના આચાર્યપદનો પરમ મહિમા પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. તેમજ નિયમસારના અદ્વિતીય ટીકાકાર મહાસમર્થ સંત ભગવાનશ્રી પદ્મપ્રભ મુનિરાજનો મહિમા પણ અતિશય ભક્તિપૂર્વક વ્યક્ત કર્યો હતો.

એક વખત હિંદી અને બીજી વખત ગુજરાતી-એમ બે વખત આ નિયમસાર શાસ્ત્ર પૂ. ગુરુદેવના પ્રવચનમાં વંચાઈ ગયું છે, ને આ ત્રીજી વખતનાં પ્રવચનો શરૂ થયા છે. તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામી, અને ગણધરભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામી પછી તરતજ જેમનું નામ મંગલાચરણમાં આવે છે એવા ભગવાન શ્રી કુંદકુંદાચાર્યદેવના નિયમસાર પરમાગમ ઉપર પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના પ્રવચનમાં જે અધ્યાત્મરસની ધારા છૂટે છે તેનાથી ભક્તજનોનાં હૈયાં હર્ષથી હ્યમચી ઊઠે છે ને આત્મા પ્રસન્નતાથી ડોલી ઊઠે છે.

આ પ્રસંગે, કુંદકુંદપ્રભુજીના આચાર્ય પદારોહણ પ્રસંગનું દૈશ્ય રચવાવામાં આવ્યું હતું અને પ્રવચન બાદ નિયમસારાદિ પરમાગમોનું શ્રુતપૂજન ભક્તિ સહિત કરવામાં આવ્યું હતું બપોરે, સમવસરણમાં સ્થિત કુંદકુંદાચાર્યદેવ સન્મુખ મહાન ભક્તિ થઈ હતી. આ રીતે આચાર્યપદારોહણનો અને નિયમસારની શરૂઆતનો દ્વિવિધ મહોત્સવ આનંદપૂર્વક ઊજવાયો હતો.

બ્રહ્મચર્ય પ્રતિજ્ઞા

માગસર સુદ ત્રીજે ગારીયાધારવાળા ભાઈશ્રી મણિલાલ પોપટલાલ શાહ તથા તેમના ધર્મપત્ની શાન્તાબેન-એ બંનેએ સજોડે આજીવન બ્રહ્મચર્યપ્રતિજ્ઞા પૂ. ગુરુદેવ પાસે અંગીકાર કરી છે; તે બદલ તેમને ધન્યવાદ !

ભૂલસુધાર

'આત્મધર્મ' ના ગતાંકમાં અશુદ્ધિઓ આપેલી છે, તે ઉપરાંત નીચે મુજબ બીજી અશુદ્ધિઓ પણ છે, -તે પ્રમાણે વાંચકોએ સુધારી લેવું.

પાનું-કોલમ-લાઈન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૫૭-૧-૩૨	મરેલા જીવતું	મરેલાનો જીવતું
૫૭-૨-૪	માફક) છતાં	માફક) છતાં
૫૮-૧-૩૩	રાજા રા' માંડલિકને	રાજા રા' નવઘણને
૫૮-૨-૧૫	રા' માંડલિકની જેમ	રા' નવઘણની જેમ

'આત્મધર્મ' નું ભેટ પુસ્તક

મુંબઈ, અમદાવાદ, કલકત્તા તથા રાજકોટ-આ ચાર નગરોમાં નિવાસ કરતા 'આત્મધર્મ' ના ગ્રાહકોને ભેટ પુસ્તક સંબંધી આથી સૂચિત કરવામાં આવે છે કે પ્રત્યેક ગ્રાહકે પોતાની ગ્રાહક-સંખ્યાનું નિર્દેશન કરી નિમ્નલિખિત સ્થાનેથી પુસ્તક લઈ જવું અથવા મંગાવી લેવું.

સંવત ૨૦૧૦ના ગુજરાતી આત્મધર્મના ગ્રાહકોને પોતાના ગામમાંથી ભેટ પુસ્તક મેળવી લેવા વિનંતી છે. પુસ્તકો મેળવવાનાં સ્થળો...

૧ શાહ મલુકચંદ છોટાલાલ ઝોબાળીઆ પાંચકુવા, કાપડ બજાર, અમદાવાદ.

૨ દિ. જૈન સ્યાદવાદ પ્રચારિણી સભા ઠે. વૈશાખલેન, નં ૧. કલકત્તા, ૭.

૩ શ્રી જૈન દિગમ્બર મંદિર પાલીતાણાના ઉતારા સામે, સદર, રાજકોટ.

૪ શાહ હિંમતલાલ છોટાલાલ ઝોબાળીઆ ૬૮/૭૧ સુતાર ચાલ, મુંબઈ ૨.

❀ મુંબઈમાં આવેલાં પરાનો પણ મુંબઈમાં જ સમાવેશ થાય છે, તેની નોંધ લેશોજી.

‘આત્મા શાયક છે.’

ક્રમબદ્ધપર્યાયનું વિસ્તારથી સ્પષ્ટીકરણ
અને અનેક પ્રકારની
વિપરીત કલ્પનાઓનું નિરાકરણ

ભાગ બીજો

[સમયસાર ગા. ૩૦૮ થી ૩૧૧ તથા તેની ટીકા ઉપર પૂ. ગુરુદેવનાં ખાસ પ્રવચનો]

આત્માના અતીન્દ્રિયસુખને સ્પર્શીને બહાર આવતી, ભેદજ્ઞાનનો ઝણઝણાટ કરતી, અને મુમુક્ષુઓનાં હૈયાંને ડોલાવી મૂકતી, પૂ. ગુરુદેવની પાવનકારી વાણીમાં, ‘શાયક સન્મુખ લઈ જનારા ક્રમબદ્ધપર્યાયના પ્રવચનો’ ની જે અદ્ભુત અમૃતધારા એક સપ્તાહ સુધી વરસી, તે ગયા અંકમાં આપી ગયા છીએ. ત્યાર પછી મુમુક્ષુઓના વિશેષ સદ્ભાગ્યે બીજી વાર આસો સુદ સાતમથી અગીયારસ સુધી એવી જ અમૃતધારા પાંચ દિવસ સુધી ફરીને વરસી. -નિત્ય નવીનતાને ધારણ કરતી એ અમૃતધારા અહીં આપવામાં આવી છે.

‘હું જ્ઞાતા છું—એમ જ્ઞાનસન્મુખ થઈને ન પરિણમતાં, રાગાદિનો કર્તા થઈને પરિણમે છે તે જીવ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો જ્ઞાતા નથી. ક્રમબદ્ધપર્યાયનો જ્ઞાતા તો શાયકસન્મુખ રહીને રાગાદિને પણ જાણે જ છે. તેને સ્વભાવસન્મુખ પરિણમનમાં શુદ્ધપર્યાય જ થતી જાય છે.

આત્માનો જ્ઞાન સ્વભાવ છે તેને લક્ષમાં લઈને તું વિચાર કે આ તરફ હું શાયક છું—મારો સર્વજ્ઞસ્વભાવ છે, —તો સામે જ્ઞેયવસ્તુની પર્યાય ક્રમબદ્ધ જ હોય કે અક્રમબદ્ધ? પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવને સામે રાખીને વિચારે તો તો આ ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત સીધીસટ બેસી જાય તેવી છે; પણ શાયકસ્વભાવને ભૂલીને વિચારે તો એક પણ વસ્તુનો નિર્ણય થાય તેમ નથી.’

[૧]

પ્રવચન પહેલું

[વીર સં. ૨૪૮૦ આસો સુદ સાતમ]

[૧] અલૌકિક અધિકારનું ફરીને વાંચન.

આ અલૌકિક અચિંત્ય અધિકાર છે, તેથી ફરીને વંચાય છે. મોક્ષ-અધિકારની આ ચૂલિકા છે. સમયસારમાં નવે તત્ત્વોનું વર્ણન કર્યા પછી આચાર્યદેવે આ 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' નું વર્ણન કર્યું છે. 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' એટલે આત્માનો જ્ઞાયકસ્વભાવ, તે સ્વભાવમાં વળીને અભેદ થયેલું જ્ઞાન રાગાદિનું પણ અકર્તા જ છે.

અહીં સિદ્ધ કરવું છે જીવનું અકર્તાપણું! પણ તેમાં ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત કરીને આચાર્યદેવે અલૌકિક રીતે અકર્તાપણું સિદ્ધ કર્યું છે.

[૨] જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ કરાવવાનું પ્રયોજન છે.

'પ્રથમ તો જીવ ક્રમબદ્ધ એવા પોતાના પરિણામોથી ઊપજતો થકો જીવ જ છે.' એક સાથે જ્ઞાન, આનંદ, શ્રદ્ધા વગેરે અનંત ગુણોની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે જીવદ્રવ્ય ઊપજે છે. 'જીવ' કોને કહેવો તેનું વર્ણન પૂર્વે (ગાથા ૨ વગેરેમાં) કરતા આવ્યા છે; ત્યાં કહ્યું હતું કે સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ પોતાની નિર્મળ પર્યાયમાં સ્થિત થઈને જે ઊપજે છે તે જ ખરેખર જીવ છે, રાગાદિ ભાવોમાં જે સ્થિત છે તે ખરેખર જીવ નથી. જીવ જ્ઞાયકસ્વભાવ છે, તે જ્ઞાયકસ્વભાવ ખરેખર રાગપણે ઊપજતો નથી, -એટલે જ્ઞાયક સન્મુખ થયેલો જીવ રાગનો કર્તા થતો નથી, જ્ઞાયકની દૈષ્ટિમાં તેને રાગની અધિકતા થતી નથી, માટે તે રાગાદિનો અકર્તા જ છે. આવું જ્ઞાયકસ્વભાવનું અકર્તાપણું ઓળખાવીને, અહીં તે જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ કરાવવાનું પ્રયોજન છે.

[૩] જ્ઞાયકસ્વભાવી જીવ રાગનો પણ અકર્તા છે.

આત્મા જ્ઞાયક છે; અનાદિથી તેના જ્ઞાયકભાવનો સ્વપરપ્રકાશક પ્રવાહ છે, -જ્ઞાન તો સ્વ-પરને જાણવાનું જ કામ કરે છે; પણ આવા જ્ઞાયકભાવની પ્રતીત ન કરતાં અજ્ઞાની જીવ રાગના કર્તાપણે પરિણામે છે એટલે કે મિથ્યાત્વપણે ઊપજે છે. અહીં આચાર્યદેવ તે અજ્ઞાનીને તેનો જ્ઞાયકસ્વભાવ સમજાવે છે; આત્મા તો સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાયકસ્વભાવી છે, તેનો જ્ઞાયકભાવ ઉપજીને રાગને ઉત્પન્ન કરે કે મિથ્યાત્વાદિ કર્મોને બંધાવામાં નિમિત્ત થાય, -એમ નથી; તેમજ તે કર્મોને નિમિત્ત બનાવીને તેના આશ્રયે પોતે વિકારપણે ઊપજે-એવો પણ તેનો સ્વભાવ નથી; પણ જ્ઞાયકના અવલંબને ક્રમબદ્ધ જ્ઞાયકભાવપણે જ ઊપજે-એવો આત્માનો સ્વભાવ છે. પોતે નિમિત્તપણે થઈને બીજાને નહિ ઉપજાવતો, તેમજ બીજાના નિમિત્તે પોતે નહિ ઊપજતો એવો જ્ઞાયકસ્વભાવ તે જીવ છે. સ્વસન્મુખ રહીને પોતે સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાનપણે ક્રમબદ્ધ ઊપજતો થકો રાગને પણ જ્ઞેય બનાવે છે. અજ્ઞાની રાગને જ્ઞેય ન બનાવતાં, તે રાગની સાથે જ જ્ઞાનની એકતા માનીને મિથ્યા દૈષ્ટિ થાય છે, ને જ્ઞાની તો જ્ઞાનસ્વભાવમાં જ જ્ઞાનની એકતા રાખીને, રાગને પૃથકપણે જ્ઞેય બનાવે છે, એટલે જ્ઞાની તો જ્ઞાયક જ છે, રાગનો પણ તે કર્તા નથી.

[૪] જ્ઞાનીની વાત, અજ્ઞાનીને સમજાવે છે.

-આ વાત કોને સમજાવે છે ?

આ વાત છે જ્ઞાનીની, પણ સમજાવે છે અજ્ઞાનીને. અંતરમાં જેને જ્ઞાનસ્વભાવ અને રાગની ભિન્નતાનું ભાન નથી એવા

અજ્ઞાનીને સમજાવે છે કે-તું જાયક છો; જાયકભાવ સ્વપરનો પ્રકાશક છે પણ રાગાદિનો ઉત્પાદક નથી; ભાઈ ! જાયકભાવ કર્તા થઈને જ્ઞાનને ઉપજાવે કે રાગને ઉપજાવે ? જાયકભાવ તો જ્ઞાનને જ ઉપજાવે. માટે, જાયકભાવ રાગનો કર્તા નથી-એમ તું સમજ, અને જાયક સન્મુખ થા.

[૫] કઈ દૈષ્ટિથી ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય થાય ?

અહીં ક્રમબદ્ધપર્યાય બતાવીને જાયકસ્વભાવ ઉપર જોર દેવું છે, ક્રમબદ્ધના વર્ણનમાં જાયકની જ મુખ્યતા છે, રાગાદિની મુખ્યતા નથી. જીવ પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે ઊપજે છે, તેમાં જ્ઞાન, શ્રદ્ધા વગેરે બધા ગુણોનું પરિણમન ભેગું જ છે. તે પરિણામપણે કોણ ઊપજે છે ? -કે જીવ ઊપજે છે. તે જીવ કેવો ? -કે જાયકસ્વભાવી. આવો નિર્ણય કરનાર પોતાના જાયકસ્વભાવના અવલંબને જ્ઞાનભાવે જ (એટલે કે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આનંદ વગેરે ગુણોના નિર્મળ અંશપણે જ) ઊપજે છે, પણ રાગપણે ઊપજતો નથી. શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આનંદ વગેરેની ક્રમબદ્ધપર્યાયોપણે 'રાગ' નથી ઊપજતો પણ જાયકસ્વભાવી 'જીવ' ઊપજે છે. માટે જાયકસ્વભાવ ઉપર જેની દૈષ્ટિ છે તેને જ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો સાચો નિર્ણય છે, ને તેની ક્રમબદ્ધપર્યાયો નિર્મળ થતી જાય છે.

[૬] 'સ્વસમય' એટલે રાગાદિનો અકર્તા

સમયસારની પહેલી ગાથા 'વંદિત્તુ સવ્વ સિદ્ધે...' માં સર્વે સિદ્ધ ભગવંતોને નમસ્કાર કરીને, બીજી ગાથામાં જીવનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં આચાર્યદેવે કહ્યું કે-

'જીવો ચરિતદંસણણાણઠ્ઠિત્તં તં હિ સસમયં જાણ ।

પુગ્ગલકમ્મપદેસઠ્ઠિયં ચ તં જાણ પરસમયં ।।

-એટલે કે સ્વસન્મુખ થઈને પોતાના સમ્યગ્વદર્શનજ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ નિર્મળ પર્યાયમાં જે આત્મા સ્થિત છે તેને સ્વસમય જાણ. તે તો જીવનું સ્વરૂપ છે; પણ નિમિત્તમાં ને રાગમાં એકતાબુદ્ધિ કરીને તેમાં જ જે સ્થિત છે તે પરસમય છે; તે ખરેખર જીવનું સ્વરૂપ નથી. ત્યાં જેને 'સ્વસમય' કહ્યો તેને જ અહીં 'અકર્તા' કહીને વર્ણવ્યો છે. જાયકસ્વભાવની સન્મુખ થઈને પોતાના સમ્યક્ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનને વીતરાગભાવની પર્યાયપણે જે ઊપજ્યો તે 'સ્વસમય' છે, ને તે રાગાદિનો 'અકર્તા' છે.

[૭] 'નિમિત્તનો પ્રભાવ' માનનાર બાહ્યદૈષ્ટિમાં અટક્યા છે.

અત્યારે તો, આ મૂળભૂત અંતરની વાતને ભૂલીને ઘણા લોકો નિમિત્તના ને વ્યવહારના ઝઘડામાં અટક્યા છે. નિમિત્તનો આત્મા ઉપર પ્રભાવ પડે-એમ માનીને જેઓ નિમિત્તાધીનદૈષ્ટિમાં જ અટકી ગયા છે તેમને તો જાયકસ્વભાવ તરફ વળવાનો અવકાશ નથી. નિમિત્તનો પ્રભાવ પડે એટલે કુંભારનો ઘડા ઉપર પ્રભાવ પડે, કર્મનો આત્મા ઉપર પ્રભાવ પડે, એમ જે માને છે તેને તો હજી મિથ્યાત્વરૂપી દારૂનો પ્રભાવ લઈને મિથ્યાદૈષ્ટિ જ રહેવું છે. જાયકસ્વભાવ તરફ વળતાં મારી પર્યાયમાં જાયકભાવનો પ્રભાવ પડે-એમ ન માનતાં, નિમિત્તનો પ્રભાવ પડે એમ માને છે તો, હે ભાઈ ! નિમિત્ત તરફનું વલણ છોડીને તું સ્વભાવ તરફ ક્યારે વળીશ ? નિમિત્ત તરફ જ ન જોતાં જાયકસ્વભાવ તરફ વળે તો કર્મનું નિમિત્તપણું રહેતું નથી. અજ્ઞાનીને તેના ગુણની ઊંધાઈમાં કર્મનું નિમિત્ત ભલે હો, પણ તે તો પરજ્ઞેયમાં જાય છે; અહીં તો જ્ઞાનીની વાત છે કે, જ્ઞાની પોતે જાયક તરફ વળ્યો છે એટલે તે જ્ઞાતાપણે જ ઊપજ્યો છે, રાગપણે-આસ્રવ કે બંધપણે તે ઊપજતો નથી, તેથી તેને કર્મનું નિમિત્તપણું પણ નથી. આ રીતે, ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત કરીને જાયક તરફ ઝૂકેલો જીવ, ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં રાગપણે નથી ઊપજતો પણ જ્ઞાનપણે જ ઊપજે છે, અને એ જ ક્રમબદ્ધની યથાર્થ પ્રતીતનું ફળ છે.

[૮] જ્ઞાતાના ક્રમમાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ ને રાગની હાનિ.

પ્રશ્ન:- જો પર્યાય ક્રમબદ્ધ છે, હીન-અધિક થતી નથી, તો ઓછા જ્ઞાનને વધારી તો ન શકાય ? ને રાગને ઘટાડી તો ન શકાય ?

ઉત્તર:- અરે ભાઈ ! હજી તું આ વાત નથી સમજ્યો, તારું વલણ જાયક તરફ નથી ગયું. ભાઈ, જ્ઞાનને વધારવાનો ને રાગને ઘટાડવાનો ઉપાય તો કયાંય બહારમાં છે ? -કે અંતરના જાયકસ્વભાવના અવલંબનમાં છે ? 'હું જાયક છું ને મારા જાયકની પર્યાય તો ક્રમબદ્ધ સ્વપર પ્રકાશક જ થાય છે' એવો નિર્ણય કરીને જાયકનું અવલંબન લીધું છે, ત્યાં પર્યાયે પર્યાયે જ્ઞાનની વિશુદ્ધતા વધતી જ જાય છે ને રાગ ઘટતો જ જાય છે; હું જ્ઞાન વધારું ને રાગ ઘટાડું-એમ પર્યાય સામે જ લક્ષ રાખે, પણ અંતરમાં જાયકસ્વભાવનું અવલંબન ન લ્યે તો તેને જ્ઞાન વધારવાના ને રાગ ઘટાડવાના સાચા ઉપાયની ખબર

નથી. સાધકને જે રાગ થાય છે તે તો સ્વ-પરપ્રકાશકજ્ઞાનના જ્ઞેયપણે છે, પણ જ્ઞાનના કાર્યપણે નથી એટલે જ્ઞાની તેનો જ્ઞાતા જ છે, પણ તે રાગનો કર્તા કે ફેરવનાર નથી. રાગના સમયે પણ જ્ઞાની તો તે રાગના જ્ઞાનપણે જ ઊપજ્યો છે. જો રાગને આઘોપાછો ફેરવવાની બુદ્ધિ કરે તો રાગનું કર્તાપણું થઈ જાય છે એટલે જ્ઞાતાપણાનો ક્રમ ન રહેતાં મિથ્યાત્વ થઈ જાય છે. સામે જે વખતે રાગનો કાળ છે તે જ વખતે જ્ઞાનીને પોતામાં તો જ્ઞાતાપણાનો જ કાળ છે, જ્ઞાયક તરફ વળીને તે તો જ્ઞાનપણે જ ઊપજે છે, રાગપણે ઊપજતો નથી.

[૮] અંતરમુખ જ્ઞાનની સાથે જ આનંદ-શ્રદ્ધા વગેરેનું પરિણમન; અને તે જ ધર્મ.

જીવને આવું સ્વ-પરપ્રકાશકજ્ઞાન ખીલ્યું ત્યાં તે પોતાના આનંદ વગેરે ગુણોની નિર્મળતાને પણ જાણે છે. જ્ઞાન સાથે આનંદ, શ્રદ્ધા વગેરે બીજા અનંતગુણો પણ તે જ સમયે પોતપોતાની ક્રમબદ્ધ નિર્મળ પર્યાયપણે ઊપજે છે ને જ્ઞાન તેને જાણે છે. જ્ઞાનમાં એવી જ સ્વ-પરપ્રકાશકપણાની તાકાત ખીલી છે, ને તે વખતે બીજા ગુણોમાં પણ એવું જ નિર્મળ પરિણમન હોય છે, તે જ્ઞાનના કારણે નહિ પણ તે ગુણોમાં જ એવો ક્રમ છે. અહીં જ્ઞાનમાં સ્વ-સન્મુખ થતાં નિર્મળ સ્વપરપ્રકાશક શક્તિ ઊઘડી ને તે વખતે શ્રદ્ધા-આનંદ વગેરે બીજા ગુણોમાં નિર્મળ પરિણમન ન થાય-એમ કહી બનતું નથી. શુદ્ધ દ્રવ્યની દૈષ્ટિમાં દ્રવ્યના જ્ઞાન-આનંદ વગેરે ગુણોમાં એક સાથે નિર્મળ પરિણમનનો પ્રવાહ શરૂ થઈ જાય છે. સમ્યક્-શ્રદ્ધાની સાથે સમ્યક્ ચારિત્ર, આનંદ વગેરેનો અંશ પણ ભેગો જ છે. જીઓ, આનું નામ ધર્મ છે. અંતરમાં આવું પરિણમન થાય તે ધર્મ છે, આ સિવાય બહારના કોઈ સ્થાનમાં કે શરીરાદિની ક્રિયામાં ધર્મ નથી, પાપના કે પુણ્યના ભાવમાં પણ ધર્મ નથી, એકલા શાસ્ત્રોના શબ્દોના જાણપણામાં પણ ધર્મ નથી. અંતરમુખ થઈને જ્ઞાયકસ્વભાવનું અવલંબન લેતાં, શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વગેરે ગુણોનું નિર્મળ પરિણમન શરૂ થઈ જાય તેનું નામ ધર્મ છે. આ રીતે જ્ઞાયકમૂર્તિ આત્માના અવલંબનમાં ધર્મ છે. જ્ઞાયકનું અવલંબન લઈને જ્ઞાનભાવે ઊપજ્યો તે જ જ્ઞાનીનો ધર્મ છે.

[૧૦] જેવું વસ્તુસ્વરૂપ, તેવું જ જ્ઞાન, અને તેવી જ વાણી.

‘જીવસ્રાજીવસ્સ દુ જે પરિણામા દુ દેસિયા સુત્તે ।

તં જીવમજીવં વા તેહિમણ્ણં વિયાણાહિ ।। ૩૦૧ ।।’

એટલે કે, સૂત્રમાં જીવના કે અજીવના જે પરિણામ દર્શાવ્યા છે તેની સાથે તે જીવ કે અજીવને અનન્ય-એકમેક જાણ. દરેક દ્રવ્યને પોતાના પરિણામ સાથે અભેદપણું છે, પણ પરથી ભિન્નપણું છે...

—આમ સર્વજદેવે અને સંતોએ જાણ્યું છે.

—સર્વજના આગમમાં-સૂત્રમાં પણ એમ કહ્યું છે,

—અને વસ્તુસ્વરૂપ પણ એવું જ છે;

એ રીતે જ્ઞાન, શબ્દ અને અર્થ એ ત્રણેની સંધિ છે. દરેક સમયે ક્રમબદ્ધ ઊપજતા પોતાના પરિણામો સાથે દ્રવ્ય તન્મય છે—એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે, એવું જ સર્વજ અને સંતોનું જ્ઞાન જાણે છે, ને એવું જ સૂત્ર બતાવે છે. આથી વિપરીત બતાવે એટલે કે એક દ્રવ્યના પરિણામનું કર્તા બીજું દ્રવ્ય છે—એમ બતાવે, તો તે દેવ-ગુરુ કે શાસ્ત્ર સાચાં નથી ને વસ્તુનું સ્વરૂપ પણ એવું નથી.

[૧૧] જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ-એ જ મૂળતાત્પર્ય.

અહીં ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં દ્રવ્યનું અનન્યપણું બતાવીને દ્રવ્યદૈષ્ટિ જ કરાવવાનું તાત્પર્ય છે.

(૧) **‘નવિ હોદિ અપ્પમત્તો ણ પમત્તો જાણઓ દુ જો ભાવો ।**

એવં મ્હંતિ સુદ્ધં ણાઓ જો સો ડ સો ચેવ ।।’

—એમ કહીને ત્યાં છઠ્ઠી ગાથામાં પર્યાયના ભેદોનું અવલંબન છોડાવીને એકરૂપ જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ કરાવી છે.

(૨) ત્યાર પછી— **‘વવહારોઽભૂયત્થો ભૂયત્થો દેસિદો દુ સુદ્ધણઓ ।**

ભૂયત્થમસ્સિદો ખલુ સમ્માહટ્ઠી હવહ્ જીવો ।।’

—ભૂતાર્થસ્વભાવના આશ્રયે જ સમ્યગ્દર્શન થાય છે, એમ કહીને ત્યાં અગીયારમી ગાથામાં પણ એકરૂપ જ્ઞાયકસ્વભાવનો જ અનુભવ કરાવ્યો છે.

(૩) વળી, સંવર-અધિકારમાં ‘**ઉવઓગે ઉવઓગો...**’ —ઉપયોગમાં ઉપયોગ છે’ —એમ કહીને, સંવરની જે નિર્મળ દશા પ્રગટી તેની સાથે આત્માનું અભેદપણું બતાવ્યું, એટલે કે જ્ઞાયકસ્વરૂપમાં અભેદતાથી જ સંવરદશા પ્રગટે છે—એમ બતાવ્યું.

આ રીતે આચાર્ય ભગવાન પહેલેથી જ જ્ઞાયકસ્વભાવના અવલંબનની વાત કહેતા આવ્યા છે; અહીં પણ ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં દ્રવ્યનું અનન્યપણું બતાવીને, બીજી ઢબથી જ્ઞાયકસ્વભાવની જ દૃષ્ટિ કરાવી છે. ‘દવિયં જં ઉપ્પજ્જઈ ગુણેહિં તં તેહિં જાણસુ અણણં’ —આમ કહીને, પર્યાયે પર્યાયે અભેદપણે તારો જ્ઞાયકભાવ જ પરિણમી રહ્યો છે—એમ બતાવ્યું છે. (આ સંબંધી વિસ્તાર માટે જુઓ અંક ૧૩૩, પ્રવચન આઠમું, નંબર ૧૮૮)

[૧૨] વારંવાર ઘૂંટીને અંતરમાં પરિણમાવવા જેવી મુખ્ય વાત.

જુઓ, આવો ‘જ્ઞા... ય... ક... ભા... વ’ તે જીવનું માથું છે, —તે મુખ્ય છે તેથી તેને માથું કહ્યું. આ વાત મુખ્ય પ્રયોજનભૂત હોવાથી વારંવાર ઘૂંટવા જેવી છે, અંતરમાં નિર્ણય કરીને પરિણમાવવા જેવી છે.

[૧૩] જીવતત્ત્વ.

સાત તત્ત્વોમાંથી જીવતત્ત્વ કેવું છે તેની આ વાત છે. જીવતત્ત્વનો જ્ઞાયકસ્વભાવ છે; તેની સન્મુખ થઈને જ્ઞાયકભાવે ઊપજ્યો ને તે પરિણામમાં અભેદ થયો તે જ ખરેખર જીવ છે; રાગમાં અભેદ થઈને ઊપજ્યો તે ખરેખર જીવતત્ત્વ નથી, તે તો આસ્રવતત્ત્વ છે. જ્ઞાનીના પરિણામનમાં રાગની મુખ્યતા નથી, તેને તો જ્ઞાયકની એકની જ મુખ્યતા છે, રાગના તે જ્ઞાતા છે. જ્ઞાયક તરફ વળીને તેને ‘નિશ્ચયજ્ઞેય’ બનાવ્યું ત્યાં અસ્થિરતાનો અલ્પરાગ ‘વ્યવહારજ્ઞેય’ થઈ જાય છે.

[૧૪] જીવનનું ખરું કર્તવ્ય.

જીવનમાં આ મુખ્ય કરવા જેવું છે, આ સમજણથી જ જીવનની સફળતા છે... અરે! જીવનમાં આવી અપૂર્વ સમજણ કરવી રહી જાય છે—એમ જેને ચિંતા પણ ન થાય—સમજવાની દરકાર પણ ન જાગે, તે જીવ સમજણનો પ્રયત્ન ક્યાંથી કરે? સાચી સમજણની કિંમત ભાસવી જોઈએ કે જીવનમાં સત્સમાગમે સાચી સમજણ કરવી એ જ એક કરવા જેવું ખરું કામ છે. આ સમજણ વગર ‘જગતમાં બહારનાં કામો મેં કર્યાં’ એમ માનીને મફતનો પરનાં અભિમાન કરે છે, તે તો સાંઢની જેમ ઉકરડા ઉથામે છે, —તેમાં આત્માનું જરાય હિત નથી.

[૧૫] પ્રભુ! તારા જ્ઞાયકભાવને લક્ષમાં લે.

ભગવાન! તારો આત્મા અનાદિઅનંત ચૈતન્ય દીમ પડ્યો છે, એકવાર તેને લક્ષમાં તો લે! અનાદિથી બહાર જોયું છે, પણ અંદરમાં હું કોણ છું—એ કદી જોયું નથી... સિદ્ધપરમાત્મા જેવો પોતાનો આત્મા છે તેને કદી લક્ષમાં લીધો નથી. તારો આત્મા જ્ઞાયક છે, પ્રભુ! જ્ઞાયક ઉપજીને તો જ્ઞાયકભાવને રચે કે રાગને રચે? સોનું ઊપજીને સોનાની અવસ્થાને જ રચે, પણ સોનું કાંઈ લોઢાની અવસ્થાને ન રચે. તેમ આત્માનો જ્ઞાયકસ્વભાવ છે તે તો જ્ઞાયકભાવનો જ રચનાર છે—જ્ઞાયકના અવલંબને જ્ઞાયકભાવની જ રચના (—ઉત્પત્તિ) થાય છે, પણ અજ્ઞાની પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવને ભૂલીને રાગને રચે છે—રાગાદિનો કર્તા થાય છે. અહીં જ્ઞાયકસ્વભાવ બતાવીને આચાર્યદેવ તે રાગનું કર્તાપણું છોડાવે છે.

[૧૬] નિર્મળ પર્યાયને જ્ઞાયકસ્વભાવનું જ અવલંબન.

જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવમાં એકાગ્રતાથી જ્ઞાયકભાવપણે જ ક્રમબદ્ધ ઊપજે છે; પોતાના જ્ઞાયકપરિણામ સાથે અભેદ થઈને ઊપજતો થકો તે જીવ જ છે, અજીવ નથી, તે કોઈ બીજાના અવલંબન વડે નથી ઊપજતો, નિમિત્તના કારણે, રાગના કારણે કે પૂર્વ પર્યાયના કારણે નથી ઊપજતો, તેમજ ભવિષ્યની પર્યાયમાં કેવળજ્ઞાન થવાનું છે તેને કારણે અત્યારે સમ્યગ્દર્શનાદિ પર્યાય થાય છે—એમ પણ નથી; વર્તમાનમાં જીવ પોતે જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ વળીને જ્ઞાયકભાવપણે (સમ્યગ્દર્શનાદિ પણે) ઊપજ્યો છે, સ્વ તરફ વળેલી વર્તમાન પર્યાયનો ક્રમ જ એવો નિર્મળ છે. આમ અંતરમાં વળીને જ્ઞાયકસ્વભાવને પકડ્યો ત્યાં નિર્મળ પર્યાય ઉપજી; વર્તમાન સ્વભાવનું અવલંબન તે જ તેનું કારણ છે, એ સિવાય પૂર્વ-પછીનું કોઈ કારણ નથી તેમજ નિમિત્ત કે વ્યવહારનું અવલંબન નથી.

[૧૭] ‘પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ’ એ ક્યારે લાગુ પડે ?

પ્રશ્ન:— આવું ઝીણું સમજવામાં બહુ મહેનત પડે, તેના કરતાં ‘પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ’ એમ ધારીને આ વાત માની લઈએ તો ?

ઉત્તર:— ભાઈ, એ તો એકલું પરપ્રકાશક થયું; સ્વ—

પ્રકાશક વગર પરપ્રકાશકપણું સાચું ક્યાંથી થશે ? પુરુષ, પ્રમાણ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય પણ જ્ઞાન વગર કોણ કરશે ? જ્ઞાનનો નિર્ણય કરીને સમ્યગ્જ્ઞાન થયા વગર પુરુષની પ્રમાણતાની પરીક્ષા કોણ કરશે ? આત્મીમાંસા (- દેવાગમસ્તોત્ર) માં સ્વામી સમન્તભદ્રાચાર્ય કહે છે કે હું નાથ ! અમે તો પરીક્ષા વડે આપની સર્વજ્ઞતાનો નિર્ણય કરીને આપને માનીએ છીએ. પ્રયોજનરૂપ મૂળભૂત તત્ત્વોનો તો પરીક્ષા કરીને પોતાના જ્ઞાનમાં નિર્ણય કરે, અને પછી બીજા અપ્રયોજનરૂપ તત્ત્વોમાં ન પહોંચી શકે તો તેને 'પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ' કરીને માની લ્યે, તે બરાબર છે. પણ એકાંત 'પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ' કહીને રોકાઈ જાય ને પોતાના જ્ઞાનમાં મૂળભૂત તત્ત્વોના નિર્ણયનો પણ ઉદ્દેશ ન કરે તો તેને સમ્યગ્જ્ઞાન થતું નથી. પુરુષની પ્રમાણતાનો (એટલે કે સર્વજ્ઞનો) નિર્ણય કરવા જાય તો તેમાં પણ જ્ઞાનસ્વભાવનો જ નિર્ણય કરવાનું આવે છે. પુરુષની પ્રમાણતા તો તેનામાં રહી, પણ તે પ્રમાણતા કઈ રીતે છે તે તારા જ્ઞાનમાં તો ભાસ્યું નથી, પુરુષની પ્રમાણતાનો નિર્ણય તારા જ્ઞાનમાં તો આવ્યો નથી, તેથી 'પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ' એ વાત તને લાગુ પડતી નથી.

[૧૮] ક્રમબદ્ધની કે કેવળીની વાત કોણ કહી શકે ?

એ જ પ્રમાણે, એકલા પરની કે રાગની ઓથ લઈને કોઈ અજ્ઞાની એમ કહે કે 'વિકાર ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં થવાનો હતો તેથી થયો, અથવા કેવળીભગવાને તેમ જોયું હતું માટે થયો' —તો તે સ્વછંદી છે; ભાઈ રે ! તારા જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રતીત વગર તું ક્રમબદ્ધપર્યાયની કે કેવળીની વાત ક્યાંથી લાવ્યો ? તું એકલા રાગની ઓથ લઈને વાત કરે છે પણ જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રતીત કરતો નથી, તો તે ખરેખર કેવળીભગવાનને કે ક્રમબદ્ધપર્યાયને માન્યા જ નથી. કેવળી ભગવાનને કે ક્રમબદ્ધપર્યાયને ખરેખર ઓળખનાર જીવની દૈષ્ટિ તો અંતરમાં પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ વળી ગઈ હોય છે; એને તો જ્ઞાનની જ અધિકતા હોય છે, રાગની અધિકતા તેને હોતી જ નથી. જ્ઞાનસ્વભાવ તરફ વળ્યા વગર ધર્મમાં એક પગલું પણ ચાલે તેમ નથી.

[૧૯] જ્ઞાનના નિર્ણય વિના બધું ય ખોટું.

જ્ઞાયકભાવરૂપી તલવારથી સમક્રીતિએ સંસારને છેદી નાંખ્યો છે.

પ્રશ્ન:- તો શું અત્યાર સુધીનું અમારું બધું ખોટું ?

ઉત્તર:- હા, ભાઈ ! બધું ય ખોટું. અંતરમાં 'હું જ્ઞાન છું' એવું લક્ષ અને પ્રતીત ન કરે ત્યાં સુધી શાસ્ત્રનાં ભણતર કે ત્યાગ વગેરે કાંઈ પણ સાચું નથી, તેનાથી સંસારનો છેદ થતો નથી. આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ, સર્વજ્ઞતા, અને પદાર્થોની ક્રમબદ્ધપર્યાય એ બધાનો નિર્ણય કરીને જ્યાં જ્ઞાયક તરફ વળ્યો, ત્યાં જ્ઞાયકભાવરૂપી એવી તલવાર હાથમાં લીધી કે એક ક્ષણમાં સંસારને મૂળમાંથી છેદી નાંખે !

[૨૦] સમ્યગ્દૈષ્ટિ મુક્ત; મિથ્યાદૈષ્ટિને જ સંસાર.

હવેની ગાથાઓમાં કહેશે કે, જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિમાં સમક્રીતિને સંસાર જ નથી, જેની દૈષ્ટિ કર્મ ઉપર છે એવા મિથ્યાદૈષ્ટિને જ સંસાર છે. સમક્રીતિ તો જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવની દૈષ્ટિથી પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવમાં નિશ્ચળ હોવાથી ખરેખર મુક્ત જ છે, — 'શુદ્ધસ્વભાવનિયત: સ હિ મુક્ત એવ' (જુઓ કળશ ૧૯૮)

જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિવાળા જ્ઞાનીનું અકર્તાપણું સિદ્ધ કરીને, હવેની બે ગાથા (૩૧૨-૩૧૩) માં આચાર્યદેવ કહેશે કે જેને જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ નથી એવા મિથ્યાદૈષ્ટિને જ નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવથી સંસાર છે.

કર્મના નિમિત્તનો જીવ ઉપર પ્રભાવ પડે, અથવા નિમિત્ત આવે તેવું કાર્ય થાય, કર્મના ઉદય પ્રમાણે વિકાર થાય-એવી અજ્ઞાનીની માન્યતા તો દૂર રહી, પણ જીવ પોતે મિથ્યાત્વાદિ કરે ત્યારે કર્મને નિમિત્ત કહેવાય, અને જીવ નિમિત્ત થઈને મિથ્યાત્વાદિ કર્મને બાંધે-એ વાત પણ મિથ્યાદૈષ્ટિને જ લાગુ પડે છે. કર્મનો નિમિત્ત કર્તા મિથ્યાદૈષ્ટિ છે, જ્ઞાની તો અકર્તા જ છે; જ્ઞાનીને કર્મ સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણું નથી, તેને જ્ઞાયક સાથે સંધિ થઈ છે ને કર્મ સાથેની સંધિ તૂટી ગઈ છે.

[૨૧] સમ્યગ્દર્શનના વિષયરૂપ જીવતત્ત્વ કેવું ?

જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવના અવલંબને ક્રમબદ્ધ જ્ઞાતાભાવપણે જ ઊપજે છે, પણ રાગના કર્તાપણે નથી ઊપજતો; 'રાગનો કર્તા જીવ' તે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય નથી, પણ 'જ્ઞાયકભાવપણે ઊપજતો જીવ' તે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે. આવા જીવતત્ત્વની પ્રતીત કરવી તે સમ્યગ્દર્શન છે.

(૧) 'સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ।

(૨) તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્દર્શનમ્। અને

(૩) જીવાજીવાસ્રવબંધસંવરનિર્જરામોક્ષાસ્તત્ત્વમ્।

—એમ મોક્ષશાસ્ત્રમાં ઉમાસ્વામી મહારાજે કહ્યું છે, ત્યાં આવા જ્ઞાયકભાવપણે ઊપજતા જીવદ્રવ્યને ઓળખે તો જીવતત્ત્વની સાચી પ્રતીત છે. આવા જીવતત્ત્વની પ્રતીત વગર તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યગ્દર્શન, કે મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત થતી નથી.

[૨૨] નિમિત્ત અકિંચિત્કર હોવા છતાં, સતમાં સત્ જ નિમિત્ત હોય.

હજી તો સાત તત્ત્વોમાંથી જીવતત્ત્વ કેવું છે તેની આ વાત છે. આવા જીવને ઓળખે તો સાચી શ્રદ્ધા થાય, ને ત્યાર પછી જ શ્રાવકપણું કે મુનિપણું હોય. વસ્તુનું સ્વરૂપ તો આવું છે, તેમાં કાંઈ બીજું થાય તેમ નથી. પોતે અંદર પાત્ર થઈને સમજે તો પકડાય તેવું છે; બીજા કોઈ આપી ઘે કે સમજાવી ઘે—એમ નથી. જો બીજો આપે તો વળી ત્રીજો કોઈ આવીને લૂંટી લ્યે! પણ એમ બનતું નથી. આમ છતાં, —એટલે કે નિમિત્ત અકિંચિત્કર હોવા છતાં, સમ્યગ્જ્ઞાન પામનારને નિમિત્ત કેવું હોય તે જાણવું જોઈએ. આત્માનું અપૂર્વ જ્ઞાન પામનાર જીવને સામે નિમિત્ત તરીકે પણ જ્ઞાની જ હોય. ત્યાં, સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપે પરિણમેલો સામા જ્ઞાનીનો આત્મા તે 'અંતરંગ નિમિત્ત' છે અને તે જ્ઞાનીની વાણી બાહ્યનિમિત્ત છે. એ રીતે સમ્યગ્જ્ઞાન પામવામાં જ્ઞાની જ નિમિત્ત હોય છે, અજ્ઞાની નિમિત્ત ન હોય, તેમ જ એકલી જડવાણી પણ નિમિત્ત ન હોય. —આ વાત નિયમસારની પડમી ગાથાના વ્યાખ્યાનમાં બહુ સ્પષ્ટપણે કહેવાઈ ગઈ છે. (જુઓ, આત્મધર્મ-ગુજરાતી અંક ૯૯) સતમાં કેવું નિમિત્ત હોય તે ન ઓળખે તો અજ્ઞાની-મૂઠ છે, ને નિમિત્ત કાંઈ કરી ઘે એમ માને તો તે પણ મૂઠ મિથ્યાદૈષ્ટિ છે.

[૨૩] આત્મહિતને માટે ભેદજ્ઞાનની સીધી સાદી વાત.

જુઓ, આ તો સીધી સાદી વાત છે કે દરેક દ્રવ્ય પોતે જ પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે પરિણમે છે, તો બીજો તેમાં શું કરે? એ ઉપરાંત અહીં તો એમ સમજાવવું છે કે ભગવાન આત્મા જ્ઞાયક છે, તે ક્રમબદ્ધ પોતાના જ્ઞાયકભાવપણે ઉપજતો થકો જ્ઞાયકભાવની જ રચના કરે છે, રાગપણે ઊપજે કે રાગને રચે—એવું જીવતત્ત્વનું ખરું સ્વરૂપ નથી, તે તો આસ્રવ અને બંધતત્ત્વમાં જાય છે. અંતરમાં રાગ અને જીવનું પણ ભેદજ્ઞાન કરવાની આ વાત છે. નિમિત્ત કાંઈ કરે—એમ માનનારને તો હજી બહારનું ભેદજ્ઞાન પણ નથી—પરથી ભિન્નતાનું જ્ઞાન પણ નથી, તો પછી 'જ્ઞાયકભાવ તે રાગનો કર્તા નથી' એવું અંતરનું (જ્ઞાન અને રાગ વચ્ચેનું) ભેદજ્ઞાન તો તેને ક્યાંથી હોય? પણ જેને ધર્મ કરવો હોય—આત્માનું કંઈ પણ હિત કરવું હોય તેણે બીજું બધું એકકોર મૂકીને આ સમજવું પડશે. ભાઈ! તારા ચૈતન્યનો પ્રકાશક સ્વભાવ છે, તે નવી નવી ક્રમબદ્ધપર્યાયે ઊપજતો થકો, જ્ઞાયકસ્વભાવના ભાનપૂર્વક રાગાદિને કે નિમિત્તોને પણ જ્ઞાતાપણે જાણે જ છે, જ્ઞાતાપણે ઊપજે છે પણ રાગના કર્તાપણે ઊપજતો નથી.

જીવ રાગના કર્તાપણે નથી ઊપજતો, —તો શું તે કૂટસ્થ છે? —ના; તે પોતાના જ્ઞાતાભાવપણે ઊપજે છે, તેથી કૂટસ્થ નથી. અહીં તો કહ્યું કે 'જીવ ઊપજે છે' —એટલે કે દ્રવ્ય પોતે પરિણમતું થકું પોતાની પર્યાયને દ્રવ્ય છે, દ્રવ્ય પોતે પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાયરૂપે પરિણમે છે, તે કૂટસ્થ નથી તેમ બીજો તેનો પરિણમાવનાર નથી.

[૨૪] હે જ્ઞાયકચિદાનંદ પ્રભુ ! તારા જ્ઞાયકતત્ત્વને લક્ષમાં લે.

સર્વજ્ઞદેવ, કુંદકુંદાચાર્ય—અમૃતચંદ્રાચાર્ય વગેરે સંતો, અને શાસ્ત્રો આમ કહે છે કે જ્ઞાયકસ્વરૂપી જીવ રાગાદિનો અકર્તા છે. અરે ભાઈ! તું આવા જીવતત્ત્વને માને છે કે નહિ? —કે પછી નિમિત્તને અને રાગને જ માને છે? નિમિત્તને અને રાગને પૃથક રાખીને જ્ઞાયકતત્ત્વને લક્ષમાં લે, નિમિત્તને ઉપજાવનાર કે રાગપણે ઊપજનાર હું નથી, હું તો જ્ઞાયકપણે જ ઊપજું છું એટલે હું જ્ઞાયક જ છું—એમ અનુભવ કર, તો તને સાત તત્ત્વોમાંથી પહેલાં જીવતત્ત્વની સાચી પ્રતીત થઈ કહેવાય, અને તો જ તે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રને ખરેખર માન્યા કહેવાય.

હે જ્ઞાયકચિદાનંદપ્રભુ ! સ્વસન્મુખ થઈને સમયે સમયે જ્ઞાતાભાવપણે ઊપજવું તે તારું સ્વરૂપ છે; આવા તારા જ્ઞાયકતત્ત્વને લક્ષમાં લે.

[૨૫] અરે મૂરખ ! એકાંતની વાત એક કોર મૂકીને આ સમજ !

આ વાત સાંભળતાં, ‘અરે ! એકાંત થઈ જાય છે... રે... એકાંત થઈ જાય છે ! ’ એમ ઘણાં અજ્ઞાનીઓ પોકારે છે. —પણ અરે મૂરખ ! તારી એ વાત એક કોર મૂકીને આ સમજ ને ! આ સમજવાથી, રાગ ને જ્ઞાન એકમેક છે એવું તારું અનાદિનું મિથ્યા એકાંત ટળી જશે, ને જ્ઞાયક સાથે જ્ઞાનની એકતારૂપ સમ્યક્ એકાંત થશે; તે જ્ઞાનની સાથે સમ્યક્શ્રદ્ધા, આનંદ, પુરુષાર્થ વગેરે અનંત ગુણોનું પરિણમન પણ ભેગું જ છે, તેથી અનેકાન્ત છે.

[૨૬] સમક્રીતિને રાગ છે કે નથી ?

અંતરસ્વભાવના અવલંબને સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાન થયા તેની સાથે ચારિત્રનો અંશ પણ ઉઘડ્યો છે, —સ્વરૂપાયરણચારિત્ર પ્રગટી ગયું છે. કોઈને એમ શંકા થાય કે ‘સમ્યક્દર્શન થતાં તેની સાથે પૂરું ચારિત્ર કેમ ન થયું ?’ —તો તેને જ્ઞાન-ચારિત્ર વગેરેના ભિન્નભિન્ન ક્રમબદ્ધપરિણમનની ખબર નથી. ક્રમબદ્ધ પરિણમનમાં કાંઈ એવો નિયમ નથી કે સમ્યક્શ્રદ્ધા-જ્ઞાન થતાં તે ક્ષણે જ પૂરું ચારિત્ર પણ પ્રગટી જ જાય. અરે, ક્ષાયિક સમ્યક્દર્શન થયા પછી લાખો-કરોડો વર્ષો સુધી શ્રાવકપણું કે મુનિપણું (અર્થાત્ પાંચમું કે છઠ્ઠું-સાતમું ગુણસ્થાન) ન આવે, અને કોઈને સમ્યક્દર્શન થતાં અંતમુહૂર્તમાં જ મુનિદશા-ક્ષપકશ્રેણી ને કેવળજ્ઞાન થઈ જાય. છતાં, સમક્રીતિ ચોથા ગુણસ્થાને પણ રાગના જ્ઞાતા જ છે, અહીં પોતાના સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાનનું તેવું જ સામર્થ્ય છે, —એમ જ્ઞાનસામર્થ્યની પ્રતીતના જોરે જ્ઞાની તે તે વખતના રાગને પણ જ્ઞેય બનાવી દે છે. જ્ઞાયકસ્વભાવની અધિકતા તેની દૈષ્ટિમાંથી એક ક્ષણ પણ ખસતી નથી, જ્ઞાયકની દૈષ્ટિમાં તે જ્ઞાતાભાવપણે જ ઊપજે છે, રાગમાં તન્મયપણે ઊપજતો નથી. આ રીતે, ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં જ્ઞાનીને રાગની પ્રધાનતા નથી, જ્ઞાતાપણાની જ પ્રધાનતા છે. રાગ વખતે, ‘હું આ રાગપણે ઊપજું છું’ એવી જેની દૈષ્ટિ છે ને જ્ઞાયકની દૈષ્ટિ નથી તે ખરેખર ક્રમબદ્ધપર્યાયનું વાસ્તવિકસ્વરૂપ સમજ્યો જ નથી.

[૨૭] ક્રમબદ્ધપર્યાયનો સાચો નિર્ણય ક્યારે થાય ?

‘ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં અમારે મિથ્યાત્વ આવવાનું હશે તો ! ’ —એમ શંકા કરનારને ક્રમબદ્ધપર્યાયનો ખરો નિર્ણય થયો જ નથી. સાંભળ રે સાંભળ, અરે મૂઠ ! તે ક્રમબદ્ધપર્યાય કોની સામે જોઈને માની ! તારા જ્ઞાયક દ્રવ્ય સામે જોઈને માની, કે પરની સામે જોઈને ? જ્ઞાયક દ્રવ્યની સન્મુખ થઈને ક્રમબદ્ધની પ્રતીત કરી તેને તો મિથ્યાત્વ હોય જ નહિ. અને જો એકલા પરની સામે જોઈને તું ક્રમબદ્ધની વાત કરતો હો તો તારો ક્રમબદ્ધનો નિર્ણય જ ખોટો છે. તારી ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે કોણ ઊપજે છે ? —જીવ; જીવ કેવો ? —કે જ્ઞાયકસ્વભાવી; તો આવા જીવતત્ત્વને તે લક્ષમાં લીધું છે ? જો આવા જ્ઞાયકસ્વભાવી જીવતત્ત્વને જાણીને ક્રમબદ્ધપર્યાય માને તો તો જ્ઞાતાપણાની જ ક્રમબદ્ધપર્યાય થાય, ને મિથ્યાત્વ થાય જ નહિ; મિથ્યાત્વપણે ઊપજે એવો જ્ઞાયકનો સ્વભાવ નથી.

[૨૮] જ્ઞાની રાગના અકર્તા છે; ‘જેની મુખ્યતા તેનો જ કર્તા. ’

પ્રશ્ન:- જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ થયા પછી પણ જ્ઞાનીને રાગ તો થાય છે ?

ઉત્તર:- તે રાગ જ્ઞાતાનું કાર્ય નથી પણ જ્ઞાતાનું જ્ઞેય છે. જ્ઞાયકસ્વભાવ તે પરમાર્થજ્ઞેય છે ને રાગ તે વ્યવહાર જ્ઞેય છે. જ્ઞાતાના પરિણમનમાં તો જ્ઞાનની જ મુખ્યતા છે, રાગની મુખ્યતા નથી. અને જેની મુખ્યતા છે તેનો જ કર્તા-ભોક્તા છે. વળી, ‘વ્યવહાર છે માટે પરમાર્થ છે’ —એમ પણ નથી, રાગ છે માટે તેનું જ્ઞાન થાય છે—એમ નથી. જ્ઞાયકના અવલંબને જ એવા સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાનનું પરિણમન થયું છે, રાગ કાંઈ જ્ઞાયકના અવલંબનમાંથી થયો નથી; માટે જ્ઞાની તેનો અકર્તા છે.

[૨૯] ક્રમબદ્ધપર્યાય સમજવા જેટલી પાત્રતા ક્યારે ?

પ્રશ્ન:- આપ કહો છો એવા જ્ઞાયકસ્વરૂપ જીવને તેમ જ ક્રમબદ્ધપર્યાયને અમે માનીએ, અને સાથે સાથે કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્રને પણ માનીએ, તો શુ વાંધો ?

ઉત્તર:- અરે સ્વછંદી ! તારા કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્ર પાસે આ વાતની ગંધ પણ નથી, તો તેની પાસેથી તારામાં ક્યાંથી આવ્યું ? કોઈક પાસેથી ધારણા કરી—ચોરી કરી—ને આ વાતના નામે તારે તારા માનને પોષવું છે, તે મોટો સ્વછંદ છે. જેને જ્ઞાયકસ્વભાવ ને ક્રમબદ્ધપર્યાય સમજવા જેટલી પાત્રતા થઈ હોય તે જીવને કુદેવ-

કુગુરુ-કુશાસ્ત્રનું સેવન હોય જ નહિ. કો' કના શબ્દો લઈને ગોખી લ્યે-એમ કાંઈ ચાલે તેવું નથી. બધા પ્રકારની પાત્રતા હોય ત્યારે આ વાત સમજાય તેવી છે.

[૩૦] ભગવાન ! તું કોણ ? ને તારા પરિણામ કોણ ?

જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાયકભાવની ક્રમબદ્ધપર્યાયે ઊપજતો થકો જીવ જ છે, અજીવ નથી. જ્ઞાયકભાવ સિવાય રાગ તે પણ ખરેખર જીવ નથી, જ્ઞાની તે રાગપણે ઊપજતો નથી. કર્મ તે જીવ નથી, શરીર તે જીવ નથી, તેથી જ્ઞાયકપણે ઊપજતો જીવ તે કર્મ-શરીર વગેરેનો નિમિત્તકર્તા પણ નથી; જ્ઞાયક તો જ્ઞાયક જ છે, જ્ઞાયકભાવપણે જ તે ઊપજે છે. -આવું જીવનું સ્વરૂપ છે.

❁ ભગવાન ! તું કોણ ? ને

તારા પરિણામ કોણ ? તેને ઓળખ.

❁ તું જીવ ! જ્ઞાયક ! અને

જ્ઞાયકના આશ્રયે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની જે

નિર્મળ પર્યાય ઉપજી તે તારા પરિણામ !

—આવા નિર્મળ ક્રમબદ્ધ પરિણામપણે ઊપજવાનો તારો સ્વભાવ છે; પણ વિકારનો કર્તા થઈને પરને ઉપજાવે કે પર નિમિત્તે પોતે ઊપજે-એવો તારો સ્વભાવ નથી. એકવાર તારી પર્યાયને અંતરમાં વાળ, તો જ્ઞાયકના આશ્રયે તારી ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં નિર્મળ પરિણમન થાય.

[૩૧] જ્ઞાનીની દશા.

જ્ઞાયકસ્વભાવસન્મુખ થઈને જે ક્રમબદ્ધપર્યાયનો જ્ઞાતા થયો છે એવા જ્ઞાનીને પ્રમાદ પણ નથી હોતો ને આકુળતા પણ નથી હોતી; કેમકે (૧) જ્ઞાનસ્વભાવની સન્મુખતા કોઈ પણ સમયે ટળતી નથી એટલે પ્રમાદ થતો નથી, દૈષ્ટિના જોરે સ્વભાવના અવલંબનનો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે; અને (૨) ક્રમ ફેરવવાની બુદ્ધિ નથી એટલે ઉતાવળ પણ નથી, —પર્યાયબુદ્ધિની આકુળતા નથી, પણ ધીરજ છે જ્ઞાયક સ્વભાવનું જ અવલંબન કરીને પરિણમે છે, તેમાં પ્રમાદ પણ કેવો ને આકુળતા પણ કેવી ?

[૩૨] 'અકિંચિત્કર હોય તો, -નિમિત્તની ઉપયોગિતા શું ? ' -અજ્ઞાનીનો પ્રશ્ન.

જેને જ્ઞાયકની દૈષ્ટિ નથી ને ક્રમ ફેરવવાની બુદ્ધિ છે તે પણ મિથ્યાદૈષ્ટિ છે; તો પછી નિમિત્ત આવીને પર્યાય ફેરવી ઘે—એ માન્યતા તો ક્યાં રહી ?

પ્રશ્ન:- જો નિમિત્ત કાંઈ કરતું ન હોય તો તેની ઉપયોગિતા શું છે ?

ઉત્તર:- ભાઈ, આત્મામાં પરની ઉપયોગિતા છે જ ક્યાં ? ઉપયોગિતા તો ઉપયોગસ્વરૂપ આત્માની જ છે, નિમિત્તની ઉપયોગિતા નિમિત્તમાં છે, પણ આત્મામાં તેની ઉપયોગિતા નથી. 'આત્મામાં નિમિત્તની ઉપયોગિતા નથી' —એમ માનવાથી કાંઈ જગતમાંથી નિમિત્તના અસ્તિત્વનો લોપ થઈ જતો નથી, તે જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે. જગતમાં જ્ઞેયપણે તો ત્રણકાળ ત્રણલોક છે, તેથી કાંઈ આત્મામાં તેની ઉપયોગિતા થઈ ગઈ ? અજ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે "નિમિત્તની ઉપયોગિતા માનો એટલે કે નિમિત્ત કંઈક કરી ઘે એમ માનો, તો તમે નિમિત્તને માન્યું કહેવાય." પણ ભાઈ ! નિમિત્તને નિમિત્તમાં જ રાખ; આત્મામાં નિમિત્તની ઉપયોગિતા નથી-એમ માનવામાં જ નિમિત્તનું નિમિત્તપણું રહે છે. પણ નિમિત્ત ઉપયોગી થઈને આત્મામાં કાંઈ કરી ઘે-એમ માનતાં નિમિત્ત નિમિત્તપણે નથી રહેતું, પણ ઉપાદાન-નિમિત્તની એકતા થઈ જાય છે, એટલે કે મિથ્યાત્વ થઈ જાય છે. માટે નિમિત્તનું અસ્તિત્વ જેમ છે તેમ જાણવું જોઈએ. પણ, જેને શુદ્ધ ઉપાદાનરૂપ જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ નથી ને એકલા નિમિત્તને જાણવા જાય છે તેને નિમિત્તનું યથાર્થ જ્ઞાન થતું નથી, કેમકે સ્વ-પરપ્રકાશક સમ્યગ્જ્ઞાન જ તેને ખીલ્યું નથી.

[૨]

પ્રવચન બીજું

[વીર સં. ૨૪૮૦ આસો સુદ આઠમ]

[૩૩] 'જીવ' અજીવનો કર્તા નથી, -કેમ નથી ?

આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન અધિકારમાં ક્રમબદ્ધપર્યાયનું વર્ણન કરીને આચાર્યદેવે આત્માનું અકર્તાપણું બતાવ્યું છે. દરેક દ્રવ્ય પોતપોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે ઊપજે છે ને તેમાં જ તે તન્મય છે, પણ બીજા દ્રવ્યની પર્યાયપણે કોઈ ઉપજતું નથી, એટલે કે કોઈ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યની અવસ્થાનું કર્તા નથી. એ ઉપરાંત જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિમાં ક્રમબદ્ધ ઊપજતો જીવ રાગનો કે કર્મનો કર્તા નિમિત્તપણે પણ નથી, એ વાત અહીં ઓળખાવવી છે.

જીવ અજીવનો કર્તા નથી;—કેમ નથી ? કે અજીવ પણ પોતાના ક્રમબદ્ધ પરિણામપણે ઊપજતું થકું તેમાં તદ્દૂપ છે, ને જીવ પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવની ક્રમબદ્ધપર્યાયે ઊપજતો થકો જ્ઞાયક જ છે, તેથી તે રાગાદિનો કર્તા નથી તેમજ અજીવ કર્મનો નિમિત્ત કર્તા પણ નથી.

અહીં જીવને સમજાવવો છે કે હે જીવ ! તું જ્ઞાયક છો, તારી ક્રમબદ્ધપર્યાય જ્ઞાતા-દૈષ્ટિપણે જ થવી જોઈએ, તેને બદલે તું રાગના કર્તાપણે પરિણમે છે તે તારું અજ્ઞાન છે.

[૩૪] કર્મ સાથેનો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ તોડ્યો તેણે સંસાર તોડ્યો.

જીવ બીજાને પરિણમાવે, અને બીજો નિમિત્ત થઈને જીવને પરિણમાવે—એમ અજ્ઞાની માને છે. વળી કોઈ ભાષા ફેરવીને આમ કહે છે કે—“બીજો આ જીવને પરિણમાવે તો નહિ, પણ જેવું નિમિત્ત આવે તેવા નિમિત્તને અનુસરીને જીવ પોતે સ્વતઃ પરિણમી જાય; નહિતર નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ ઊડી જાય છે ! ” —આમ માનનારા પણ અજ્ઞાની છે; એને હજી નિમિત્તને અનુસરવું છે ને નિમિત્ત સાથે સંબંધ રાખવો છે, પણ જ્ઞાયકસ્વભાવને નથી અનુસરવું—એવા જીવોને માટે આચાર્યદેવ હવેની ગાથાઓમાં કહેશે કે અજ્ઞાનીને કર્મ સાથેના નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવને લીધે જ સંસાર છે. જ્ઞાની તો જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિમાં નિમિત્તને અનુસરતો જ નથી, જ્ઞાયકને જ અનુસરે છે; જ્ઞાયકસ્વભાવમાં એકતા કરીને નિમિત્ત સાથેનો સંબંધ તેણે તોડી નાંખ્યો છે, તેથી દૈષ્ટિ અપેક્ષાએ તેને સંસાર છે જ નહીં.

[૩૫] 'ઈશ્વર જગત્કર્તા,' ને 'આત્મા પરનો કર્તા' -એ બંને માન્યતાવાળા સરખા !

નિમિત્ત પામીને જીવની પર્યાય થાય, અથવા તો જીવ નિમિત્ત થઈને બીજા જીવને બચાવી ઘે—એવું કર્તૃત્વ માનનારા, ભલે જૈન નામ ધરાવતા હોય તો પણ, ઈશ્વરને જગતના કર્તા માનનારા લૌકિકજનોની માફક, તેઓ મિથ્યાદૈષ્ટિ જ છે. —એ વાત ભગવાન કુંદકુંદઆચાર્યદેવ ૩૨૧-૨૨-૨૩ મી ગાથામાં સમજાવશે.

[૩૬] જ્ઞાનીની દૈષ્ટિ અને જ્ઞાન.

પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે દ્રવ્ય પોતે સમયે-સમયે ઊપજે જ છે, તેમાં અન્ય કર્તાની અપેક્ષા નથી, બીજાથી નિરપેક્ષપણે દ્રવ્યમાં કર્તા-કર્મપણું છે. દ્રવ્ય પોતાની પર્યાયને કરે, ત્યાં ભૂમિકા પ્રમાણે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક

સંબંધનો સહજ મેળ ભલે હો, પણ જ્ઞાનીની દૈષ્ટિ તો જ્ઞાયકસ્વભાવ ઉપર જ છે, નિમિત્ત સામે જ્ઞાનીની દૈષ્ટિ નથી. જ્ઞાનીને જે સ્વ-પરપ્રકાશકજ્ઞાન ખીલ્યું તેમાં નિમિત્તનું પણ જ્ઞાન આવી જાય છે.

[૩૭] દ્રવ્યને લક્ષમાં રાખીને ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત.

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવરૂપ વસ્તુ પોતે પરિણમીને સમયે સમયે નવી નવી ક્રમબદ્ધ અવસ્થારૂપે ઊપજે છે; વસ્તુમાં સમયે સમયે આંદોલન થઈ રહ્યું છે, પહેલાં સમયના દ્રવ્યક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ બીજા સમયે સર્વથા એવા ને એવા જ નથી રહેતા, પણ બીજા સમયે પલટીને બીજી અવસ્થારૂપે ઊપજે છે. એટલે પર્યાય પલટતાં દ્રવ્ય પણ પરિણમીને તે તે સમયની પર્યાય સાથે તન્મયપણે વર્તે છે. —આ રીતે દ્રવ્યને લક્ષમાં રાખીને ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત છે. પહેલી વખતનાં આઠ પ્રવચનોમાં આ વાત વિસ્તારથી સરસ આવી ગઈ છે.

(જુઓ, અંક ૧૩૩, પ્રવચન આઠમું, નં. ૧૮૮)

[૩૮] પરમાર્થે બધા જીવો જ્ઞાયકસ્વભાવી છે;—પણ એમ કોણ જાણે ?

બધા જીવો અનાદિઅનંત સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાયક સ્વભાવે જ છે. જીવના એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય વગેરે ભેદો છે તે તો પર્યાય અપેક્ષાએ તથા શરીરાદિ નિમિત્તોની અપેક્ષાએ છે; પણ સ્વભાવથી તો બધા જીવો જ્ઞાયક જ છે. —આમ કોણ જાણે ? કે જેણે પોતામાં જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ કરી હોય તે બીજા જીવોને પણ તેવા સ્વભાવવાળા જાણે. વ્યવહારથી જીવના અનેક ભેદો છે, પણ પરમાર્થે બધા જીવોનો જ્ઞાયકસ્વભાવ છે, એમ જે જાણે તેને વ્યવહારના ભેદોનું જ્ઞાન સાચું થાય. અજ્ઞાની તો વ્યવહારને જાણતાં તેને જ જીવનું સ્વરૂપ માની લે છે; એટલે તેને પર્યાયબુદ્ધિથી અનંતાનુબંધી રાગ-દ્વેષ થાય છે; ધર્મીને એવા રાગ-દ્વેષ થતા જ નથી.

[૩૯] ‘ક્રમબદ્ધપર્યાય’ અને તેના ચાર દેષાંતો.

અહીં આચાર્યભગવાન કહે છે કે જીવની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે જીવ સ્વયં ઊપજે છે, ને અજીવની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે અજીવ સ્વયં ઊપજે છે, કોઈ કોઈના કર્તા નથી કે ફેરવનાર નથી. પર્યાયનું લક્ષણ ક્રમવર્તીપણું છે, ક્રમવર્તી કહો કે ક્રમબદ્ધ કહો; કે નિયમબદ્ધ કહો, દરેક દ્રવ્ય પોતાની વ્યવસ્થિત ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે ઊપજે છે, આત્મા પોતાના જ્ઞાયકપ્રવાહના ક્રમમાં રહીને તેનો જ્ઞાતા જ છે.

(૧) પર્યાય ક્રમવર્તી છે, તે ક્રમવર્તીપણાનો અર્થ ‘પાદવિક્ષેપ’ કરતાં પંચાધ્યાયીની ૧૬૭મી ગાથામાં કહે છે—

“અસ્ત્યત્ર યઃ પ્રસિદ્ધઃ ક્રમ ઇતિ ધાતુશ્ચ પાદવિક્ષેપે ।

ક્રમતિ ક્રમ ઇતિ રૂપસ્તસ્ય સ્વાર્થાનતિક્રમાદેષઃ ।।”

— ‘ક્રમ’ ધાતુ છે તે ‘પાદવિક્ષેપ’ એવા અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે, અને પોતાના અર્થ પ્રમાણે ‘ક્રમતિ ઇતિ ક્રમઃ’ એવું તેનું રૂપ છે.

‘પાદવિક્ષેપ’ એટલે, માણસ ચાલે ત્યારે તેનો જમણો ને ડાબો પગ એક પછી એક ક્રમસર પડે છે, જમણાં પછી ડાબો, ને ડાબા પછી જમણો, એવો જે ચાલવાનો પાદક્રમ છે તે આડોઅવળો થતો નથી, તેમ જીવ-અજીવ દ્રવ્યોનું પરિણમન પણ ક્રમબદ્ધ થાય છે, તેની પર્યાયોનો ક્રમ આડોઅવળો થતો નથી. આ રીતે ‘ક્રમબદ્ધપર્યાય’ માટે એક દૃષ્ટાંત તો ‘પાદવિક્ષેપ’ નું એટલે કે ચાલવાના કુદરતી ક્રમનું કહ્યું.

(૨) બીજું દેષાંત નક્ષત્રોનું છે, તે પણ કુદરતનું છે. પ્રમેયક્રમલમાર્તડ (૩-૧૮) માં ‘ક્રમભાવ’ ને માટે નક્ષત્રોનું દેષાંત આપ્યું છે. જેમ કૃતિકા, રોહિણી, મૃગશિર્ષ... વગેરે બધા નક્ષત્રો ક્રમબદ્ધ જ છે; વર્તમાનમાં ‘રોહિણી’ નક્ષત્ર ઉદયરૂપ હોય તો, તેના પહેલાં ‘કૃતિકા’ નક્ષત્ર જ હતું ને હવે ‘મૃગશિર્ષ’ નક્ષત્ર જ આવશે, એમ નિર્ણય થઈ શકે છે; જો નક્ષત્રો નિશ્ચિત-ક્રમબદ્ધ જ ન હોય તો, પહેલાં કયું નક્ષત્ર હતું ને હવે કયું નક્ષત્ર આવશે તેનો નિર્ણય થઈ જ ન શકે. તેમ દરેક દ્રવ્યમાં તેની ત્રણે કાળની પર્યાયો નિશ્ચિત ક્રમબદ્ધ જ છે; જો દ્રવ્યની ક્રમબદ્ધપર્યાયો નિશ્ચિત ન હોય તો જ્ઞાન ત્રણ કાળનું કઈ રીતે જાણે ? આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે, ને જ્ઞાનમાં સર્વજ્ઞતાની તાકાત છે—એવો નિર્ણય કરે તો તેમાં ક્રમબદ્ધપર્યાયનો સ્વીકાર આવી જ જાય છે. જે ક્રમબદ્ધપર્યાયને નથી સ્વીકારતો તેને જ્ઞાનસ્વભાવનો કે સર્વજ્ઞનો યથાર્થ નિર્ણય થયો નથી.

(૩) ક્રમબદ્ધપર્યાયને માટે ત્રીજું દેખાંત, નક્ષત્રોની જેમ 'સાત વાર' નું છે. જેમ સાત વારમાં રવિ પછી સોમ, ને સોમ પછી મંગળ... બુધ... ગુરુ... શુક્ર... શનિ—એમ ક્રમસર જ આવે છે, રવિ પછી સીધો બુધ, ને બુધ પછી શનિ—એમ કદી થતું નથી, જુદા જુદા દેશમાં કે જુદી જુદી ભાષામાં સાત વારનાં નામ ભલે જુદા જુદા બોલાતાં હોય, પણ સાત વારનો જે ક્રમ છે તે તો બધે એક સરખો જ છે, બધા દેશોમાં રવિ પછી સોમવાર જ આવે, ને સોમ પછી મંગળવાર જ આવે; રવિવાર પછી વચ્ચે સોમવાર આવ્યા વગર સીધો મંગળવાર આવી જાય એમ કદી કોઈ દેશમાં બનતું નથી. તેમ દ્રવ્યની જે ક્રમબદ્ધપર્યાય છે તે કદી કોઈ દ્રવ્યમાં આડીઅવળી થતી નથી. સાત વારમાં, જે વાર પછી જે વારનો વારો હોય તે જ વાર આવે છે, તેમ દ્રવ્યમાં જે પર્યાય પછી જે પર્યાયનો વારો [સ્વકાળ] હોય તે જ પર્યાય થાય છે. આ જ્ઞાયક જીવ પોતાના જ્ઞાયકપણાને ભૂલીને તેમાં ફેરફાર કરવા માંગે તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, કેમકે તે પરમાં કર્તાપણું માનીને તેને ફેરવવા માંગે છે. હું જ્ઞાતા છું—એમ જ્ઞાનસન્મુખ થઈને ન પરિણમતાં, રાગાદિનો કર્તા થઈને પરિણમે છે તે જીવ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો જ્ઞાતા નથી. ક્રમબદ્ધપર્યાયનો જ્ઞાતા તો જ્ઞાયકસન્મુખ રહીને રાગાદિને પણ જાણે જ છે. તેને સ્વભાવ સન્મુખ પરિણમનમાં શુદ્ધ પર્યાય જ થતી જાય છે.

(૪) 'ક્રમબદ્ધપર્યાય' નું ચોથું દેખાંત છે—માળાના મોતીનું. જેમ ૧૦૮ મોતીઓની માળામાં દરેક મોતીનો ક્રમ નિયમિત છે, કોઈ મોતીનો ક્રમ આઘોપાછો થતો નથી; તેમ દ્રવ્યની અનાદિ—અનંત પર્યાયમાળા—પર્યાયોની હાર છે, તેમાં દરેક પર્યાય ક્રમબદ્ધ છે, કોઈ પર્યાય આડી—અવળી થતી નથી. [—જુઓ, પ્રવચનસાર ગા. ૯૯ ટીકા] જુઓ, આ વસ્તુ સ્વરૂપ !

[૪૦] હે જીવ ! તું જ્ઞાયકને લક્ષમાં લઈને વિચાર.

ભાઈ, આ સમજવા માટે કાંઈ મોટા મોટા ન્યાયશાસ્ત્રો ગોખવા પડે એમ નથી. આત્માનો જ્ઞાન સ્વભાવ છે તેને લક્ષમાં લઈને તું વિચાર કે આ તરફ હું જ્ઞાયક છું—મારો સર્વજ્ઞસ્વભાવ છે, —તો સામે જ્ઞેયવસ્તુની પર્યાય ક્રમબદ્ધ જ હોય કે અક્રમબદ્ધ? પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને સામે રાખીને વિચારે તો તો આ ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત સીધીસટ બેસી જાય તેવી છે; પણ જ્ઞાયકસ્વભાવને ભૂલીને વિચારે તો એક પણ વસ્તુનો નિર્ણય થાય તેમ નથી. નિર્ણય કરનાર તો જ્ઞાયક છે, તે જ્ઞાયકના જ નિર્ણય વગર પરનો કે ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય કરશે કોણ? 'હું જ્ઞાયક છું' એમ સ્વભાવમાં એકતા કરીને સાધકજીવ જ્ઞાયકભાવે જ ઊપજે છે; જેની મુખ્યતા છે તેનો જ કર્તા—ભોક્તા છે, જ્ઞાનીને રાગની મુખ્યતા નથી તેથી તેનો કર્તા—ભોક્તા નથી. રાગને ગૌણ કરીને, વ્યવહાર ગણીને, અભૂતાર્થ કહ્યો છે એટલે જ્ઞાની રાગપણે ઊપજતો જ નથી. આ રીતે અભેદની વાત છે, —જ્ઞાયકમાં અભેદ થયો તે જ્ઞાન—આનંદ—શ્રદ્ધા વગેરે પણે જ ઊપજે છે, રાગમાં અભેદ નથી તેથી તે રાગપણે ઊપજતો જ નથી. શ્રદ્ધા—જ્ઞાન—ચારિત્ર—આનંદ વગેરેના નિર્મળ ક્રમબદ્ધપરિણામપણે જ જ્ઞાની ઊપજે છે.

[૪૧] ક્રમબદ્ધપણું કઈ રીતે છે ?

અહીં 'ક્રમબદ્ધપરિણામ' કહેવાય છે એટલે શું? પહેલાં એક ગુણ પરિણામે, પછી બીજો ગુણ પરિણામે, પછી ત્રીજો ગુણ પરિણામે—એવો ક્રમબદ્ધપરિણામનો અર્થ નથી; અનંતગુણો છે તે કાંઈ એક પછી એક નથી પરિણમતા, ગુણો તો બધા એક સાથે જ પરિણામે છે, એટલે અનંતગુણોના અનંત પરિણામ એક સાથે છે; પણ અહીં તો ગુણોના પરિણામો એક પછી એક [ઊર્ધ્વક્રમે] ઊપજે છે તેની વાત છે. ગુણો સહભાવરૂપ—એક સાથે—છે, પણ પર્યાયો ક્રમભાવરૂપ—એક પછી એક—છે. એક પછી એક હોવા ઉપરાંત, તે દરેક પર્યાય સ્વકાળમાં નિયમિત—વ્યવસ્થિત છે. —આ વાત લોકોને બેસતી નથી, ને ફેરફાર કરવાનું—પરનું કર્તાપણું માને છે. આચાર્ય પ્રભુ સમજાવે છે કે ભાઈ ! જ્ઞાનસ્વભાવ તો બધાને જાણે, કે કોઈને ફેરવે ? તારા જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રતીત કરીને તું સ્વ તરફ ફરી જા, ને પરને ફેરવવાની મિથ્યાબુદ્ધિ છોડી દે.

[૪૨] જ્ઞાન અને જ્ઞેયની પરિણામનધારા; કેવળીભગવાનના દેખાંતે સાધકદશાની સમજણ.

કેવળજ્ઞાની ભગવાનને પૂરેપૂરો સ્વ—પરપ્રકાશકભાવ પરિણામી રહ્યો છે ને સામે આખું જ્ઞેય જણાઈ ગયું છે. જ્ઞેયો બધા ક્રમબદ્ધ પરિણામી રહ્યા છે, ને અહીં પૂરું જ્ઞાન તથા

તેની સાથે પૂર્ણ આનંદ, વીર્ય વગેરે... ક્રમબદ્ધ પરિણમી રહ્યા છે. જ્ઞાન અને જ્ઞેય બંને વ્યવસ્થિત-ક્રમબદ્ધ પરિણમી રહ્યા છે છતાં કોઈ કોઈને ફેરવતું નથી, કોઈને કારણે કોઈ નથી.

જ્ઞેયોમાં, પહેલાં સમયે જે વર્તમાનરૂપ છે તે બીજા સમયે ભૂતરૂપ થઈ જાય છે, ને ભવિષ્ય તે વર્તમાનરૂપ થતું જાય છે, એ રીતે જ્ઞાનની પર્યાયો પણ પલટે છે, પરંતુ જ્ઞાન તો ભૂત-ભવિષ્ય ને વર્તમાન ત્રણેને એક સાથે જાણે છે, તે કાંઈ ક્રમથી નથી જાણતું. અહીં પૂરો જ્ઞાયકભાવ, ને સામે બધા જ્ઞેયો-એમ જ્ઞાન અને જ્ઞેયની પરિણમનધારા ચાલી જાય છે, તેમાં વચ્ચે ભગવાનને રાગાદિ આવતા નથી. અહીં કેવળી ભગવાનનો દાખલો આપીને એમ સમજાવવું છે કે, જેમ ભગવાન એકલા જ્ઞાયકભાવપણે જ પરિણમે છે તેમ સાધકજ્ઞાની પણ પોતાના જ્ઞાયક સ્વભાવના અવલંબને જ્ઞાયકભાવપણે જ પરિણમે છે; તેનું જ્ઞાન, રાગને જ્ઞેયપણે જાણતું પ્રવર્તે છે પણ રાગને અવલંબીને પ્રવર્તતું નથી. 'ભગવાનનું કેવળજ્ઞાન લોકલોકને અવલંબીને પ્રવર્તે છે' એમ કહેવાય, પણ તે તો જ્ઞાનના પરિપૂર્ણ સામર્થ્યની વિશાળતા બતાવવા માટે કહ્યું છે, કેવળજ્ઞાનમાં કાંઈ પરનું અવલંબન નથી. તેમ સાધકના જ્ઞાનમાં પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવ સિવાય બીજા કોઈનું અવલંબન નથી.

કેવળીભગવાનને તો રાગાદિરૂપ વ્યવહાર રહ્યો જ નથી, સાધકને ભૂમિકા અનુસાર અલ્પરાગાદિ છે તે વ્યવહારજ્ઞેયપણે છે; તેથી કહ્યું કે 'વ્યવહાર જાણેલો તે કાળે પ્રયોજનવાન છે' પણ સાધકને તે વ્યવહારનું અવલંબન નથી, અવલંબન તો અંતરના પરમાર્થભૂત જ્ઞાયકસ્વભાવનું જ છે. સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાનસામર્થ્યમાં તે તે કાળનો વ્યવહાર અને નિમિત્તો જ્ઞેયપણે છે.

[૪૩] 'જીવ' કેવો ? અને જીવની પ્રભુતા શેમાં ?

અહીં સ્વભાવ સાથે અભેદ થઈને જે પરિણામ ઊપજ્યા તેને જ જીવ કહ્યો છે, રાગાદિમાં અભેદ થઈને ખરેખર જ્ઞાની જીવ ઊપજતો નથી. જ્ઞાયકભાવના અવલંબને જે નિર્મળ પરિણામ ઊપજ્યા તે જીવ સાથે અભેદ છે તેથી તે જીવ છે, તેમાં રાગનું કે અજીવનું અવલંબન નથી તેથી તે અજીવ નથી.

જીઓ, આ જીવની પ્રભુતા ! પ્રભો ! તારી પ્રભુતામાં તું છો, -રાગમાં કે અજીવમાં તું નથી. તારી પ્રભુતા તારા જ્ઞાયકસ્વભાવના અવલંબનમાં છે, અજીવના અવલંબનમાં તારી પ્રભુતા નથી; તારા જ્ઞાયકભાવના પરિણમનમાં તારી પ્રભુતા છે, રાગના પરિણમનમાં તારી પ્રભુતા નથી. કોઈ ભગવાન જગતના નિયામક છે-એ વાત તો જાણી છે, પણ તારો જ્ઞાનસ્વભાવ સ્વ-પરનો નિશ્ચાયક છે-નિશ્ચય કરનાર છે, -જાણનાર છે. જ્ઞેયની ક્રમબદ્ધ અવસ્થાને કારણે અહીં તેનું જ્ઞાન થાય છે-એમ નથી, તેમજ જ્ઞાનને કારણે જ્ઞેયોનું ક્રમબદ્ધ તેવું પરિણમન થાય છે-એમ પણ નથી.

[૪૪] 'પર્યાયે પર્યાયે જ્ઞાયકપણાનું જ કામ. '

જીઓ, પાલેજ ગામનું સ્ટેશન બજારથી તદ્દન નજીકમાં છે, ઘરે બેઠા બેઠા ગાડીનો પાવો સંભળાય ને બે મિનિટમાં સ્ટેશન પહોંચી જવાય-એટલું નજીક છે. કોઈવાર ગાડીમાં જવું હોય ને જમવા બેઠા હોય ત્યાં ગાડીનો અવાજ સંભળાય; પહેલાં ધીમે ધીમે જમતા હોય, ને ગાડી આવવાની ખબર પડતાં જ ઉતાવળથી જમવાની ઈચ્છા થાય, ને કોળિયા પણ જલદીથી ઉપડવા માંડે, છતાં બધું ક્રમબદ્ધ પોતપોતાના કારણે જ છે.

ગાડી આવી માટે જ્ઞાન થયું-એમ નથી, તેમજ જ્ઞાનને કારણે ગાડી આવી નથી.

ગાડી આવવાનું જ્ઞાન થયું માટે તે જ્ઞાનને લીધે જલદી ખાવાની ઈચ્છા થઈ-એમ નથી; જ્ઞાનને લીધે કે ઈચ્છાને લીધે ખાવાની ક્રિયામાં ઝડપ આવી-એમ પણ નથી.

—દરેક દ્રવ્ય સ્વતંત્રપણે પોતપોતાની ક્રમબદ્ધ લાયકાત પ્રમાણે પરિણમે છે, એમ સમજે તો જ્ઞાયકપણું થયા વિના રહે નહિ.

એ જ પ્રમાણે, કોઈ માણસ ફરવા જાય ને ધીમે ધીમે ચાલતો હોય, પણ જ્યાં વરસાદ આવે ત્યાં એકદમ ઝડપથી પગ ઉપડવા માંડે, —તેમાં પણ ઉપરના દૃષ્ટાંતની જેમ જીવ-અજીવના પરિણમનની સ્વતંત્રતા સમજી લેવી, ને એ પ્રમાણે સર્વત્ર સમજી લેવું. લોકોમાં કહેવત છે કે 'દાણે દાણે ખાનારનું નામ' તેમ અહીં 'પર્યાયે પર્યાયે સ્વકાળનું નામ' છે, અને આત્મામાં 'પર્યાયે પર્યાયે જ્ઞાયક-

પણાનું જ કામ' થઈ રહ્યું છે. પણ મૂઢ જીવ ઊંધી દૈષ્ટિથી પરનું કર્તાપણું માને છે.

[૪૫] મૂઢ જીવ જેમ આવે તેમ બકે છે.

શરીરની વાત આવે ત્યાં અજ્ઞાની કહે છે કે 'જીવ વિના કાંઈ શરીરની ક્રિયા થાય ? જીવ હોય તો શરીરની ક્રિયા થાય. ' એનો અર્થ એ થયો કે જીવ હોય તો અજીવનાં પરિણામ થાય, એટલે અજીવમાં તો જાણે કાંઈ શક્તિ જ ન હોય ! —એમ તે મૂઢ માને છે.

વળી જ્યાં કર્મની વાત આવે ત્યાં તે અજ્ઞાની એમ કહે છે કે 'ભાઈ ! કર્મનું જોર છે, કર્મ જીવને વિકાર કરાવે છે ને કર્મ જ જીવને રખડાવે છે ! ' —અરે ભાઈ ! અજીવમાં કાંઈ બળ ન હતું ને વળી ક્યાંથી આવી ગયું ? કર્મ જીવને પરાણે પરિણામવા, —એટલે જીવમાં સ્વાધીન પરિણામવાની તો જાણે કાંઈ શક્તિ જ ન હોય— એમ તે મૂઢ માને છે. જીવ-અજીવની સ્વતંત્રતાના ભાન વગર અજ્ઞાનીઓ ઘડીકમાં આમ ને ઘડીકમાં તેમ, જેમ આવે તેમ બકે છે.

[૪૬] અજ્ઞાનીની ઘણી ઊંધી વાત; જ્ઞાનીની અપૂર્વ દૈષ્ટિ.

વળી, થર્મોમીટરનું દૈષ્ટાંત આપીને કોઈ એમ કહે છે કે, જેટલો તાવ હોય તેટલો થર્મોમીટરમાં આવે તેમ જેટલો ઉદય હોય તે પ્રમાણે જ વિકાર થાય. —તો એ વાત જાૂઠી છે. ભાઈ, તારી દૈષ્ટિ ઊંધી છે ને તારું દૈષ્ટાંત પણ ઊંધું છે. કોઈ વાર ૧૦૫ ડીગ્રી તાવ હોય છતાં થર્મોમીટરમાં તેટલો નથી પણ આવતો. તેમ ઉદયપ્રમાણે જ જીવને વિકાર થાય—એમ કદી બનતું જ નથી.

'ઉદય પ્રમાણે જ વિકાર થાય' એ વાત તો ઘણી જ સ્થૂળ ઊંધી છે. પરંતુ, જીવ પોતે વિકાર કરીને ઉદયને નિમિત્ત બનાવે—એ વાત પણ અહીં નથી. જે અજ્ઞાની જીવ વિકારનો કર્તા થાય છે તેને જ કર્મની સાથે સંબંધ છે, પણ જ્ઞાની તો જ્ઞાયકભાવે જ પરિણામે છે, જ્ઞાયકભાવમાં કર્મ સાથે સંબંધ જ નથી. —આવી જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ કરીને સ્વસન્મુખ જ્ઞાતાપણે પરિણામવું તે જ અપૂર્વ ધર્મ છે, ને તે જીવ ખરેખર અકર્તા છે. અકર્તાપણારૂપ પોતાનો જે જ્ઞાયકભાવ છે તેનો તે કર્તા છે, પણ રાગનો કે કર્મનો કર્તા નથી.

[૪૭] 'મરખ...'

જુઓ શાસ્ત્રમાં એમ આવે છે કે— 'કત્થવિ બલિઓ જીવો, કત્થવિ કમ્માઙ્ઙ હુંતિ બલિયાઙ્ઙ' અર્થાત્ ક્યારેક જીવ બળવાન થાય છે ને ક્યારેક કર્મ બળવાન થઈ જાય છે' —પણ અજ્ઞાનીઓ તેનો આશય સમજતા નથી, ને ઊંધું માને છે. જીવે પુરુષાર્થ ન કર્યો ત્યારે નિમિત્તથી કર્મને બળવાન કહ્યું. પરંતુ કર્મનો ઉદય જ જીવને બળજોરથી રાગ-દ્વેષરૂપે પરિણામવા છે—એમ જે માને છે તેને તો પં. બનારસીદાસજી નાટક-સમયસારમાં 'મૂરખ' કહે છે.

‘કોઝ મૂરખ યોં કહે, રાગ દોષ પરિનામ ।

પુગ્ગલકી જોરાવરી, વરતૈ આતમરામ ।। ૬૨ ।।’

[૪૮] ઊંધી માન્યતાનું જોર... ! ! (-તેના ચાર દાખલા)

(૧) ઊંધી દૈષ્ટિ જીવને સવળું સમજવા દેતી નથી જુઓ, 'ઉદય પ્રમાણે વિકાર થાય છે' એમ માનનારને પણ ઉદય પ્રમાણે તો વિકાર થતો જ નથી; તેને શાસ્ત્ર ભણતર વગેરેમાં (ભલે ઊંધી દૈષ્ટિપૂર્વક પણ) મંદ રાગનો પ્રયત્ન તો વર્તે છે, જ્ઞાનમાં પણ એ પ્રમાણે જ આવે છે, કર્મના ઉદય પ્રમાણે વિકાર થાય છે—એમ કાંઈ તેના જ્ઞાનમાં જણાતું નથી, છતાં તેની ઊંધી દૈષ્ટિનું જોર તેને એમ મનાવે છે કે ઉદય પ્રમાણે વિકાર થાય. એની ઊંધી માન્યતામાં મિથ્યાત્વનું એટલું જોર પડ્યું છે કે અનંતો ઉદય આવે તો મારે તેવું થવું પડશે—એવો તેનો અભિપ્રાય વર્તે છે, એટલે એમાં નિગોદદશાની જ આરાધનાનું જોર પડ્યું છે.

(૨) એ પ્રમાણે ઊંધી દૈષ્ટિનો બીજો દાખલો: સ્થાનકવાસીના તેરાપંથી લોકો અસંયમી પ્રત્યેના દયા-દાનના ભાવને પણ પાપ મનાવે છે. કોઈ જીવને બચાવવાનો ભાવ કે દાનાદિનો ભાવ થાય ત્યારે તેને પોતાને કોમળ પરિણામરૂપ શુભ ભાવ છે, તે વખતે તેના જ્ઞાનમાં પણ એવો જ ખ્યાલ આવે છે કે આ કંઈક શુભપરિણામ છે, તે વખતે કાંઈ જ્ઞાનમાં 'આ પાપ પરિણામ છે' એવો ખ્યાલ નથી આવતો; પણ ઊંધી શ્રદ્ધાનું જોર એવું છે કે પોતાને શુભ હોવા છતાં તેને પાપ મનાવે છે. દયા-દાનને પાપ માનનાર તેરાપંથીને પોતાને પણ દયા-દાન વખતે કાંઈ પાપના ભાવ નથી, છતાં ઊંધી દૈષ્ટિના જોરને લીધે તે તેને પાપ માને છે.

(૩) એ જ રીતે ત્રીજો દાખલો: જિનપ્રતિમાના દર્શન-પૂજન-ભક્તિ વગેરેમાં શુભભાવ છે, છતાં સ્થાનકવાસી

તેને પાપ મનાવે છે; જિનપ્રતિમાના દર્શન વગેરેમાં તેને પોતાને શુભભાવ થતા હોવા છતાં, અને જ્ઞાનમાં પણ તે વખતે 'આ શુભ છે' એમ આવવા છતાં, ઊંઘી માન્યતાનું જોર તે શુભને પણ પાપ મનાવે છે.

(૪) વળી એક ચોથો દાખલો લઈએ: દયા, પૂજા કે વ્રત વગેરેનો ભાવ તે શુભરાગ છે, તે કાંઈ ધર્મ નથી; છતાં મિથ્યાદૈષ્ટિ તેને ધર્મ માને છે. તે શુભરાગ વખતે અજ્ઞાનીને પણ જ્ઞાનમાં તો એમ આવ્યું છે કે 'આ રાગ થયો', પણ કાંઈ ધર્મ થયો-એમ જ્ઞાનમાં નથી આવ્યું, એટલે કે રાગ વખતે તે રાગનું જ જ્ઞાન થયું છે, છતાં ઊંઘી દૈષ્ટિને લીધે રાગને તે ધર્મ માને છે. રાગથી ધર્મ માનનારને પોતાને પણ કાંઈ રાગથી ધર્મ થઈ જતો નથી, છતાં ઊંઘી માન્યતાનું જોર તેને એ પ્રમાણે મનાવે છે.

-તે ઊંઘી માન્યતા કેમ ટળે? -એ વાત આચાર્યદેવ સમજાવે છે.

[૪૯] જાયક સન્મુખ થા! -એ જ જૈનમાર્ગ છે.

હે ભાઈ! એકવાર તું સ્વસન્મુખ થા, ને જાયકસ્વભાવને પ્રતીતમાં લઈને શ્રદ્ધા-જ્ઞાનને સાચા બનાવ, - તો તને બધું સવળું ભાસશે, ને તારી ઊંઘી માન્યતા ટળી જશે. ઉપયોગને અંતરમાં વાળીને 'હું જાયક છું' એવું જ્યાં સુધી વેદન ન થાય ત્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શન થાય નહિ ને ઊંઘી માન્યતા ટળે નહિ. બસ! જ્ઞાનને અંતરમાં વાળીને આત્મામાં એકાગ્ર કર્યું તેમાં આખો માર્ગ સમાઈ ગયો, આખું જૈનશાસન તેમાં આવી ગયું.

[૩] પ્રવચન ત્રીજું

[વીર સં. ૨૪૮૦ આસો સુદ નોમ]

[૫૦] સમ્યગ્દૈષ્ટિ-જ્ઞાતા શું કરે છે ?

'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' કહો, કે અભેદપણે જ્ઞાનાત્મક શુદ્ધ દ્રવ્ય કહો તેનો આ અધિકાર છે. શુદ્ધ જાયકદ્રવ્યની દૈષ્ટિથી સમ્યગ્જ્ઞાનીને જ્ઞાનમાં શું શું થાય છે તેનું આ વર્ણન છે. સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન થતાં જીવ શું કરે છે?—અથવા તો સમ્યગ્દૈષ્ટિ જ્ઞાનીનું શું કાર્ય છે? તે અહીં સમજાવે છે.

તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાને તે સમ્યગ્દર્શન છે; સાત તત્ત્વોમાં જીવતત્ત્વ જાયકસ્વરૂપ છે. હું જાયકસ્વરૂપ જીવ છું-એમ જાણતો સમક્રીતિ પર્યાયે-પર્યાયે જ્ઞાતાભાવે જ ઊપજે છે એટલે જ્ઞાતાપણાનું જ કાર્ય કરે છે. જ્ઞાતા પોતે ક્ષણેક્ષણે પોતાને જાણતો થકો ઊપજે છે. જાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિથી ઉપજતો જાયક જ્ઞાતાદૈષ્ટાપણાનું જ કાર્ય કરે છે, તે ક્ષણે વર્તતા રાગનો તે જાયક છે પણ તેનો કર્તા નથી. જ્ઞાતા તે કાળે વર્તતા રાગાદિને વ્યવહારને જાણે છે, -તે રાગને કારણે નહિ પણ તે વખતના પોતાના જ્ઞાનને કારણે તે રાગને પણ જાણે છે. આ રીતે જ્ઞાની જીવ પોતાના ક્રમબદ્ધ જ્ઞાનપરિણામે ઊપજે છે.

[૫૧] નિમિત્તનું અસ્તિત્વ કાર્યની પરાધીનતા નથી સૂચવતું.

અજીવ પણ પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે સ્વયં ઊપજે છે, કોઈ બીજો તેનો ઉપજાવનાર નથી. જીવો, ઘડો થાય છે, ત્યાં માટીના પરમાણુઓ સ્વયં તે પર્યાયપણે ઊપજે છે, કુંભાર તેને ઉપજાવતો નથી. કુંભારે ઘડો ઉપજાવ્યો-એમ કહેવું તે તો ફક્ત નિમિત્તના સંયોગનું કથન છે. 'નિમિત્ત'

છે તે કાંઈ નૈમિત્તિક કાર્યની પરાધીનતા નથી બતાવતું. એક વસ્તુના કાર્ય વખતે નિમિત્ત તરીકે બીજી ચીજનું અસ્તિત્વ હોય તે કાંઈ કાર્યની પરાધીનતા નથી બતાવતું, પણ જ્ઞાનનું સ્વપરપ્રકાશક સામર્થ્ય જાહેર કરે છે.

[૫૨] શ્રી રામચંદ્રજીના દેષ્ટાંતે ધર્મીના કાર્યની સમજણ.

શ્રી રામ-લક્ષ્મણ-સીતા જ્યારે વનમાં હતા ત્યારે હાથે માટીનાં વાસણ બનાવીને તેમાં ખોરાક રાંધતા; રામચંદ્રજી બળદેવ હતા ને લક્ષ્મણ વાસુદેવ હતા; તેઓ મહા ચતુર, બૌતેર કળાના જાણનાર શ્લાકા પુરુષો હતા. માટીનાં વાસણ જંગલમાં હાથે બનાવી લેતાં ને તેમાં રાંધતાં. 'રામે વાસણ બનાવ્યા' એમ બોલાય, પણ ખરેખર તો માટીના પરમાણુઓ સ્વયં તે વાસણની અવસ્થારૂપે ઊપજ્યા છે. રામચંદ્રજી તો આત્મજ્ઞાની હતા, અને તે વખતે પણ તેઓ પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિથી જ્ઞાતાભાવપણે જ ઊપજતા હતા; માટીની પર્યાયને હું ઉપજાવું છું એમ તેઓ માનતા ન હતા; સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાનપણે ક્રમબદ્ધ ઊપજતા થકા તે વખતના વિકલ્પને અને વાસણ થવાની ક્રિયાને જાણતા હતા. જાણનારપણે જ ઊપજતા હતા, પણ રાગના કે જડની ક્રિયાના કર્તાપણે ઊપજતા ન હતા. જુઓ આ ધર્મીનું કાર્ય! આવી ધર્મીની દશા છે, અનાથી વિપરીત માને તો તે અજ્ઞાની છે, તેને ધર્મના સ્વરૂપની ખબર નથી.

[૫૩] આહારદાનપ્રસંગના દેષ્ટાંતે જ્ઞાનીના કાર્યની સમજણ.

સુગુપ્તિ અને ગુપ્તિ નામના મુનિઓને એવો અભિગ્રહ હતો કે રાજકુમાર હોય, વનમાં હોય, ને પોતાના જ હાથે બનાવેલા વાસણમાંથી વિધિપૂર્વક આહાર આપે તો તે આહાર લેવો. બરાબર તે વખતે રામ-લક્ષ્મણ-સીતા વનમાં હતા, હાથે બનાવેલા વાસણમાં આહાર રાંધ્યો હતો ને કોઈ મુનિરાજ પધારે તો આહારદાન દઈએ-એવી ભાવના કરતા હતા; ત્યાં જ કુદરતે તે મુનિવરો પધાર્યા, તેમને વિધિપૂર્વક પડગાહન કરીને નવધા ભક્તિપૂર્વક આહારદાન કર્યું. એ રીતે મુનિઓના અભિગ્રહનો કુદરતી મેળ થઈ ગયો. આવો મેળ કુદરતી થઈ જાય છે. પણ જ્ઞાની જાણે છે કે હું તો જ્ઞાયક છું; આ આહાર દેવા-લેવાની ક્રિયા થઈ તે મારું કાર્ય નથી, મુનિવરો પ્રત્યે ભક્તિનો શુભભાવ થયો તે પણ ખરેખર જ્ઞાતાનું કાર્ય નથી. રામચંદ્રજી જ્ઞાની હતા, તેઓ આમ જાણતા હતા. આહારદાનની બાહ્યક્રિયાના કે તે તરફના વિકલ્પના, પરમાર્થે જ્ઞાની કર્તા નથી; તે વખતે અંતરમાં જ્ઞાયકસ્વભાવના અવલંબને ક્ષણે ક્ષણે જ્ઞાન-શ્રદ્ધા-આનંદ વગેરેની પર્યાયનું પોતે પોતાને દાન આપે છે, આ દાનમાં પોતે જ દેનાર છે ને પોતે જ લેનાર છે, નિર્મળપર્યાયપણે ઊપજ્યો તેનો કર્તા પણ પોતે, ને સંપ્રદાન પણ પોતે. જ્ઞાન-આનંદની હારમાળા સિવાય રાગાદિનો કે પરની પર્યાયનો આત્મા જ્ઞાતા છે પણ કર્તા નથી; પોતાની નિર્મળજ્ઞાન-આનંદદશાનો જ જ્ઞાની કર્તા છે.

છઠ્ઠા-સાતમા ગુણસ્થાને ઝૂલતા ભાવલિંગી સંત મુનિવરોને જોતાં જ્ઞાની કહે કે "હે નાથ! પધારો... પધારો!! મનશુદ્ધિ-વચનશુદ્ધિ-કાયશુદ્ધિ-આહારશુદ્ધિ... હે પ્રભો! અમારા આંગણાને પાવન કરો! અમારા આંગણે આજે કલ્પવૃક્ષ ફળ્યાં, અમારે જંગલમાં મંગળ થયા!" —છતાં તે વખતે જ્ઞાની તે ભાષાના કે રાગના કર્તાપણે પરિણમતા નથી પણ જ્ઞાયકપણાની જ ક્રમબદ્ધપર્યાયના કર્તાપણે પરિણમે છે. અજ્ઞાનીઓને આ વાત બેસવી કઠણ પડે છે.

[૫૪] રામચંદ્રજીના વનવાસના દેષ્ટાંતે જ્ઞાનીના કાર્યની સમજણ.

રાજગાદીને બદલે રામચંદ્રજીને વનમાં જવાનું થયું, —તો શું તે અક્રમબદ્ધ થયું? અથવા તો, રાજગાદીનો ક્રમ હતો પણ કૈકેયીમાતાના કારણે તે ક્રમ પલટી ગયો—એમ છે? ના; માતા-પિતાના કારણે કે કોઈના કારણે વનવાસની અવસ્થા થઈ એમ નથી, તેમજ અવસ્થાનો ક્રમ પલટી ગયો એમ પણ નથી. રામચંદ્રજી જાણતા હતા કે હું તો જ્ઞાન છું, આ વખતે આવું જ ક્ષેત્ર મારા જ્ઞાનના જ્ઞેયપણે હોય, —એવી જ સ્વ-પરપ્રકાશકશક્તિપણે મારી જ્ઞાનપર્યાય ઉપજી છે. રાજભવનમાં હોઉં કે વનમાં હોઉં, પણ હું તો સ્વ-પરપ્રકાશકજ્ઞાયકપણે જ ઊપજું છું. રાજમહેલ પણ જ્ઞેય છે ને આ વન પણ મારા જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે, આ વખતે આ વનને જાણે એવી જ મારા જ્ઞાનની સ્વ-પરપ્રકાશકશક્તિ ખીલી છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનીને

જ્ઞાયકદૃષ્ટિ છૂટતી નથી, જ્ઞાયકદૃષ્ટિમાં તે નિર્મળ જ્ઞાનપર્યાયે જ ઊપજે છે.

[૫૫] જ્ઞાની જ્ઞાતા રહે છે, અજ્ઞાની રાગનો કર્તા થાય છે, ને પરને ફેરવવા માંગે છે.

હું જ્ઞાયક છું—એવી દૃષ્ટિ કરીને જ્ઞાતાપણે ન રહેતાં અજ્ઞાની રાગાદિનો કર્તા થઈને પરના ક્રમને ફેરવવા જાય છે. એને હજી રાગને કરવો છે ને પરને ફેરવવું છે, પણ જ્ઞાતાપણે નથી રહેવું, તેને જ્ઞાતાપણું નથી ગોઠવું એટલે જ્ઞાન ઉપર ક્રોધ છે; તેમજ પરના ક્રમબદ્ધપરિણમન ઉપર (એટલે કે વસ્તુના સ્વભાવ ઉપર) દ્વેષ છે તેથી તેના ક્રમને ફેરવવા માંગે છે, —આ મિથ્યાદૃષ્ટિના અનંત રાગ—દ્વેષ છે. અમુક વખતે અમુક પ્રકારનો રાગ પલટીને તેને બદલે આવો જ રાગ કરું—એમ જે હઠ કરીને રાગને ફેરવવા માંગે છે તેને પણ રાગ સાથે એકત્વબુદ્ધિથી મિથ્યાત્વ થાય છે. સાધક, ભૂમિકાઅનુસાર રાગ હોય તેને જાણે છે, તે રાગને જ્ઞાનનું જ્ઞેય બનાવી દે છે, પણ તેને જ્ઞાનનું કાર્ય નથી બનાવતા, તેમજ રાગ થતાં જ્ઞાનમાં શંકા પણ નથી પડતી. હઠપૂર્વક રાગને ફેરવવા જાય તો તેને તે વખતના (—રાગને પણ જાણનારા) સ્વ-પરપ્રકાશક જ્ઞાનની પ્રતીત નથી એટલે જ્ઞાન ઉપર જ દ્વેષ છે. જ્ઞાની તો જ્ઞાયકદૃષ્ટિના જોરમાં જ્ઞાતાપણે જ ઊપજે છે, રાગપણે ઊપજતા નથી; રાગના ય જ્ઞાતાપણે ઊપજે છે પણ રાગના કર્તાપણે નથી ઊપજતા. સમ્યદૃષ્ટિનું આવું કાર્ય છે. અજ્ઞાની તો જ્ઞાયકસ્વભાવની પ્રતીત ન રાખતાં, પર્યાયમૂઠ થઈને પર્યાય ને ફેરવવા માંગે છે, અથવા પરજ્ઞેયોને લીધે જ્ઞાન માને છે, એટલે તે જ્ઞેયોને જાણતાં તેમાં જ રાગ—દ્વેષ કરીને અટકી જાય છે, પણ આમ જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ વળતો નથી.

[૫૬] જૈનના લેબાસમાં બૌદ્ધ.

બૌદ્ધમતિ એમ કહે છે કે ‘જ્ઞેયોને લીધે જ્ઞાન થાય છે; સામે ઘડો હોય તો અહીં ઘડાનું જ જ્ઞાન થાય છે; ઘડા વખતે ઘડાનું જ જ્ઞાન થાય છે પણ ‘આ હાથી છે’ એમ નથી જણાતું, માટે જ્ઞેયને લીધે જ જ્ઞાન થાય છે.’ —પણ તેમની એ વાત મિથ્યા છે. જ્ઞેયોને લીધે જ્ઞાન નથી થતું પણ સામાન્યજ્ઞાન પોતે વિશેષજ્ઞાનપણે પરિણમીને જાણે છે એટલે જ્ઞાનની પોતાની જ તેવી યોગ્યતાથી ઘડા વગેરેનું જ્ઞાન થાય છે; તે જ્ઞાન વખતે ઘડો વગેરે જ્ઞેયો તો માત્ર નિમિત્ત છે. —એમ યુક્તિપૂર્વક સિદ્ધ કરીને, અકલંક આચાર્ય વગેરે મહાન સંતોએ, ‘જ્ઞેયોને લીધે જ્ઞાન થાય’ એ વાત ઊડાડી દીધી છે. તેને બદલે આજે જૈન નામ ધરાવનારા કેટલાક વિદ્વાનો પણ એમ માને છે કે ‘નિમિત્તને લીધે જ્ઞાન થાય છે, નિમિત્તને લીધે કાર્ય થાય છે’ —તો એ પણ બૌદ્ધમતિ જેવા જ મિથ્યાદૃષ્ટિ ઠર્યા; બૌદ્ધના ને એના અભિપ્રાયમાં કાંઈ ફેર ન રહ્યો.

વળી, જેમ જ્ઞેયને લીધે જ્ઞાન નથી, તેમ જ્ઞાનને લીધે જ્ઞેયની અવસ્થા થાય—એમ પણ નથી. જેમ જ્ઞેયને લીધે જ્ઞાન થવાનું બૌદ્ધ કહે છે, તેમ જૈનમાં પણ જો કોઈ એમ માને કે “જ્ઞાનને લીધે જ્ઞેયની અવસ્થા થાય છે, —જીવ છે માટે ઘડો થાય છે, જીવ છે માટે શરીર ચાલે છે, જીવ છે માટે ભાષા બોલાય છે” —તો એ માન્યતા પણ મિથ્યા છે. જ્ઞાન અને જ્ઞેય બંનેની અવસ્થા ક્રમબદ્ધ સ્વતંત્રપણે પોતપોતાથી જ થાય છે.

વળી, રાગ તે પણ જ્ઞાતાનું વ્યવહારે જ્ઞેય છે. જેમ જ્ઞેયને લીધે જ્ઞાન કે જ્ઞાનને લીધે જ્ઞેય નથી, તેમ રાગને લીધે જ્ઞાન, કે જ્ઞાનને લીધે રાગ—એમ પણ નથી. રાગ હોય ત્યાં જ્ઞાનમાં પણ રાગ જ જણાય, ત્યાં અજ્ઞાનીને એવો ભ્રમ થઈ જાય છે કે આ રાગ છે માટે તેને લઈને રાગનું જ્ઞાન થાય છે, એટલે રાગથી જુદું—રાગના અવલંબન વગરનું—જ્ઞાન તેને ભાસતું નથી. હું જ્ઞાયક છું ને મારા જ્ઞાયકના પરિણમનમાંથી આ જ્ઞાનનો પ્રવાહ આવે છે એવી પ્રતીતમાં જ્ઞાની રાગનો પણ જ્ઞાતા જ રહે છે.

[૫૭] સાચું સમજનાર જીવનો વિવેક કેવો હોય ?

પ્રશ્ન:— દરેક વસ્તુની ક્રમબદ્ધપર્યાય પોતપોતાથી જ થાય છે—આવી ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત સાંભળશે તો લોકો દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું બહુમાન છોડી દેશે, ને જિનમંદિર વગેરે નહિ કરાવે ?

ઉત્તર:— અરે ભાઈ! આ સમજશે તેને જ સમજાવનારનું સાચું બહુમાન આવશે. નિશ્ચયથી પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવને જાણ્યો ત્યારે ક્રમબદ્ધપર્યાયનું જ્ઞાન સાચું થયું. જ્ઞાયકસ્વભાવની સન્મુખ થઈને ક્રમબદ્ધપર્યાયની અપૂર્વ વાત જે સમજ્યો તેને તે વાત સમજાવનારા વીતરાગી દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે ભક્તિનો ભાવ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. ‘હું જ્ઞાયક છું’ એવી જ્ઞાયકની શ્રદ્ધા કરીને જે ક્રમબદ્ધપર્યાયને જાણશે તે પોતાની ભૂમિકાના રાગને પણ જાણશે.

કઈ ભૂમિકામાં કેવો રાગ હોય અને કેવા નિમિત્તો હોય તેનો પણ તે વિવેક કરશે. આ તો જાગતો મારગ છે, આ કાંઈ આંધળો મારગ નથી. સાધકદશામાં રાગ હોય, —તે રાગનું વલણ કુદેવાદિ પ્રત્યે ન જાય, પણ સાચા દેવ-ગુરુના બહુમાન તરફ વલણ જાય. સાચું સમજે તે સ્વછંદી થાય જ નહિ, સાચી સમજણનું ફળ તો વીતરાગતા છે. વીતરાગી દેવ-ગુરુનું બહુમાન આવતાં બહારમાં જિનમંદિર કરાવવા વગેરેનો ભાવ આવે; બાકી બહારનું તો તેના કાળે થવા યોગ્ય હોય તેમ થાય છે. એ જ રીતે અષ્ટદ્રવ્યોથી ભગવાનની પૂજા વગેરેમાં પણ સમજી લેવું. તે કાળે તેવો રાગ થાય ને તે વખતે જ્ઞાન પણ તેવું જાણે, છતાં તે જ્ઞાનને કારણે કે રાગને કારણે બહારની ક્રિયા નથી. તે વખતે ય જ્ઞાની જીવ તો પોતાના જ્ઞાનભાવનો જ કર્તા છે.

જ્ઞાનભાવ તે જીવતત્ત્વ છે;

રાગ તે આસ્રવતત્ત્વ છે; ને

બહારની શરીરાદિની ક્રિયા તે અજીવતત્ત્વ છે.

તેમાં કોઈને કારણે કોઈ નથી. આમ દરેક તત્ત્વોનું ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપ ઓળખવું જોઈએ, તો જ સાચી તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધા થાય.

[૫૮] પોતાની પર્યાયમાં જ પોતાનો પ્ર... ભાવ છે.

કોઈ કહે છે કે આપના પ્રભાવથી આ બધું થયું ! —એ તો બધી વિનયની ભાષા છે. ખરેખર ‘પ્રભાવ’ કોઈનો કોઈ ઉપર નથી. સૌની પર્યાયમાં પોતપોતાનો જ પ્ર... ભાવ (વિશેષ પ્રકારે ભવન) છે. આત્મા પોતાના જ્ઞાનરૂપ વિશેષભાવે પરિણમે તેમાં જ તેનો પ્રભાવ છે, પોતે પોતાના જે નિર્મળ ભાવરૂપે પરિણમે તેમાં જ પોતાનો પ્રભાવ છે. પણ જીવનો પ્રભાવ અજીવ ઉપર કે અજીવનો પ્રભાવ જીવ ઉપર નથી; દરેક તત્ત્વો ભિન્ન ભિન્ન છે, એકનો બીજામાં અભાવ છે, તેથી કોઈનો પ્રભાવ બીજા ઉપર પડતો નથી. એક ઉપર બીજાનો પ્રભાવ કહેવો તે ફક્ત નિમિત્તનું કથન છે. (વિશેષ માટે જુઓ, આત્મધર્મ અંક ૧૩૩, પ્રવચન ચોથું, નં. ૧૦૮)

[૫૯] ક્રમબદ્ધના નામે મૂઢ જીવના ગોટા.

કેટલાક મૂઢ લોકો એમ ગોટા વાળે છે કે “પર્યાય ક્રમબદ્ધ જ્યારે થવાની હોય ત્યારે થઈ જાય છે, માટે ગમે તે વેષમાં ને ગમે તે દશામાં મુનિપણું આવી જાય.” પણ ગમે તેવા ખોટા સંપ્રદાયને માનતો હોય ને ગમે તેવા નિમિત્તમાં ઊભો હોય, છતાં ક્રમબદ્ધમાં મુનિપણું કે સમ્યગ્દર્શન આવી જાય—એમ કદી બનતું જ નથી. અરે ભાઈ ! ક્રમબદ્ધપર્યાય તો શું ચીજ છે તેની તને ખબર નથી. સમ્યગ્દર્શન અને મુનિપણાની દશા કેવી હોય તેની પણ તને ખબર નથી. અંતરના જ્ઞાયકભાવમાં લીન થઈને મુનિદશા પ્રગટી ત્યાં નિમિત્તપણે જડ શરીરની દશા નગ્ન જ હોય. હવે આ વાત પ્રસિદ્ધિમાં આવતાં કેટલાક સ્વછંદી લોકો ક્રમબદ્ધના શબ્દો પકડીને વાત કરતાં શીખ્યા છે. પણ જો ક્રમબદ્ધપર્યાય યથાર્થ સમજે તો તો નિમિત્ત વગેરે ચારે પડખાંનો મેળ મળવો જોઈએ.

[૬૦] જ્ઞાયક અને ક્રમબદ્ધનો નિર્ણય કરીને સ્વાશ્રયનું પરિણમન થયું તેમાં વ્રતપ્રતિક્રમણ વગેરે બધું જૈનશાસન આવી જાય છે.

પ્રશ્ન:— આ ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં વ્રત-સમિતિ-ગુપ્તિ-પ્રતિક્રમણ-પ્રત્યાખ્યાન-પ્રાયશ્ચિત વગેરે ક્યાં આવ્યું ?

ઉત્તર:— જેનું જ્ઞાન પરથી ખસીને જ્ઞાયકમાં એકાગ્ર થયું છે તેને જ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય છે, અને જ્ઞાયકમાં એકાગ્ર થઈને પરિણમ્યો તેમાં વ્રત-સમિતિ વગેરે બધું આવી જાય છે. જ્ઞાયકસ્વભાવમાં જ્ઞાનની એકાગ્રતા તે ધ્યાન છે, ને તે ધ્યાનમાં નિશ્ચયવ્રત-તપ-પ્રત્યાખ્યાન વગેરે બધું સમાઈ જાય છે. નિયમસારની ૧૧૯મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—

આત્મસ્વરૂપ અવલંબનારા ભાવથી સૌ ભાવને ત્યાગી શકે છે જીવ, તેથી ધ્યાન તે સર્વસ્વ છે.

નિજ આત્માનો આશ્રય કરીને જ્ઞાન એકાગ્ર થયું તે નિશ્ચયધર્મધ્યાન છે, અને તે નિશ્ચયધર્મધ્યાન જ સર્વ પરભાવોનો અભાવ કરવાને સમર્થ છે; ‘તમ્હા જ્ઞાણં હવે સર્વવં’ —તેથી ધ્યાન તે સર્વસ્વ છે; શુદ્ધ આત્માના ધ્યાનમાં બધા નિશ્ચય અચાર સમાઈ જાય છે.

આત્માના જ્ઞાયક સ્વભાવનો અને ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય જે નથી કરતો તેને કદી ધર્મધ્યાન હોતું નથી.

ધ્યાન એટલે જ્ઞાનની એકાગ્રતા. જ્ઞાયક તરફ વળે નહિ, ક્રમબદ્ધપર્યાયને જાણે નહિ, ને પરમાં ફેરફાર કરવાનું માને એવા જીવનું જ્ઞાન પરસન્મુખતાથી ખસીને સ્વમાં એકાગ્ર થાય જ નહિ એટલે તેને ધર્મધ્યાન હોય જ નહિ; પરમાં એકાગ્રતા વડે તેને તો ઊંધું ધ્યાન હોય. જ્ઞાની તો જ્ઞાયકનો અને ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય કરીને, જ્ઞાયકમાં જ એકાગ્રદૃષ્ટિથી ક્રમબદ્ધજ્ઞાતાપણે જ પરિણમે છે. જ્ઞાયકમાં એકાગ્રતાનું જે ક્રમબદ્ધ પરિણમન થયું તેમાં નિશ્ચય પ્રતિક્રમણ-પ્રત્યાખ્યાન-સામાયિક-વ્રત-તપ વગેરે બધું આવી ગયું. જ્ઞાતા તો ક્રમબદ્ધ પોતાના જ્ઞાયકભાવપણે જ પરિણમે છે—જ્ઞાયકના અવલંબને જ પરિણમે છે, ત્યાં નિર્મળ પર્યાયો થતી જાય છે; વચ્ચે જે વ્યવહારપરિણતિ થાય છે તેને જ્ઞાન જાણે છે પણ તેમાં એકાગ્ર થઈને વર્તતું નથી, સ્વભાવમાં એકાગ્રપણે જ વર્તે છે, ને તેમાં જૈનશાસન આવી જાય છે.

[૬૧] ‘અભાવ, અતિભાવ (-વિભાવ), અને સમભાવ.’

જ્ઞાયકસ્વભાવના અવલંબને જ ખરો સમભાવ થાય છે, તેને બદલે સંયોગના આશ્રયે સમભાવ થવાનું જે મનાવે, તેને વસ્તુસ્વરૂપની ખબર નથી, —જૈનશાસનની ખબર નથી. કોઈ અજ્ઞાની એમ કહે છે કે “ગરીબ લોકો પાસે ધન વગેરેનો ‘અભાવ’ છે, અને ધનવાન લોકો પાસે તેનો ‘અતિભાવ’ છે, તેથી જગતમાં અથડામણ અને કલેશ થાય છે; જો અતિભાવવાળા વધારાનું ત્યાગ કરીને અભાવવાળાને આપી દે તો ‘સમભાવ’ થાય ને બધાંને શાંતિ થાય, —માટે અમે અણુવ્રતનો પ્રચાર કરીએ છીએ.” —એ બધી અજ્ઞાનીની સંયોગદૃષ્ટિની વાતો છે. કલેશ કે સમભાવ શું સંયોગને લીધે થાય છે? —એ વાત જ જૂઠી છે. જ્ઞાયક સ્વભાવે બધા જીવો સરખા છે, તેથી જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિમાં જ ખરો ‘સમભાવ’ છે; પરનો આત્મામાં ‘અભાવ’ છે; અને ‘વિભાવ’ છે તે ઉપાધિ ભાવ હોવાથી ત્યાગવા યોગ્ય છે. આ સિવાય બાહ્યમાં ‘અભાવ, અતિભાવ ને સમભાવ’ ની વાત તે સંયોગદૃષ્ટિની વાત છે, તે કાંઈ સાચો માર્ગ નથી.

એ જ પ્રમાણે “વૈભવ ઘટે તો ખર્ચ ઘટે, ને ખર્ચ ઘટે તો પાપ ઘટે” —એ પણ બાહ્યદૃષ્ટિની વાત છે. નિગોદના જીવ પાસે એક પાઈનો પણ વૈભવ કે ખર્ચ નથી, છતાં તે જીવો અનંત પાપથી મહા દુઃખી થઈ રહ્યા છે. કોઈ સમક્રીતિજીવ ચક્રવર્તી હોય, છાંડનો રાજવૈભવ હોય ને રોજના કરોડો-અબજોનું ખર્ચ થતું હોય છતાં તેને પાપ ઘણું જ અલ્પ છે; અને ખરેખર તો અખંડ ચૈતન્યવૈભવની દૃષ્ટિમાં તેને પાપ નથી, તે જ્ઞાયકભાવપણે જ ઊપજે છે, અલ્પ રાગાદિ છે તે તો જ્ઞેયમાં જાય છે, તેમાં એકતાપણે જ્ઞાની ઊપજતા નથી.

[૬૨] અજ્ઞાનીઓ વિરોધનો પોકાર કરે તો, કરો-તેથી તેમની માન્યતા મિથ્યા થશે, પણ કાંઈ વસ્તુનું સ્વરૂપ નહીં ફરે !

આત્મા પોતાની ક્રમબદ્ધ પર્યાયપણે ઊપજતો થકો પોતાની પર્યાય સાથે અનન્ય છે ને પર સાથે અનન્ય નથી—આવો અનેકાન્ત છે; જીવ પોતાની પર્યાયમાં તન્મય છે માટે તેનો કર્તા છે, ને પરની પર્યાયમાં તન્મય નથી માટે તેનો કર્તા નથી; આવું અનેકાન્તસ્વરૂપ છે. આત્મા પોતાનું કરે ને પરનું પણ કરે—એમ અજ્ઞાની માને છે પણ એવું વસ્તુસ્વરૂપ નથી. વસ્તુનું અનેકાન્તસ્વરૂપ જ એમ પોકાર કરી રહ્યું છે કે આત્મા પોતાનું જ કરે ને પરનું ત્રણકાળમાં ન કરે. અજ્ઞાનીઓ વિરોધનો પોકાર કરે તો કરો, —પણ તેથી કાંઈ વસ્તુસ્વરૂપ ફરી જાય તેમ નથી. ‘આત્મીમાંસા’ ગા. ૧૧૦ ની ટીકામાં કહે છે કે—“વસ્તુ હી અપના સ્વરૂપ અનેકાન્તાત્મક આપ દિખાવૈ હૈ તો હમ કહા કરૈ ? વાદી પુકારૈ હૈ ‘વિરુદ્ધ હૈ રે... વિરુદ્ધ હૈ...’ તો પુકારો, કિછુ નિરર્થક પુકારને મેં સાધ્ય હૈ નાહિં.” —વસ્તુ જ પોતે પોતાનું સ્વરૂપ અનેકાન્તાત્મક દેખાડે છે તો અમે શું કરીએ ? વાદી-અજ્ઞાની પુકારે છે કે ‘વિરુદ્ધ છે રે... વિરુદ્ધ છે’ —તો ભલે પુકારો, તેમના નિરર્થક પુકારથી કાંઈ સાધ્ય નથી. અજ્ઞાનીઓ વિરોધનો પોકાર કરે તેથી કાંઈ વસ્તુસ્વરૂપ ફરી જવાનું નથી. દરેક વસ્તુ પોતાના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવરૂપ સ્વચતુષ્ટયપણે છે ને પરના ચતુષ્ટયપણે તે નથી, —આવું જ તેનું અનેકાન્તસ્વરૂપ છે. પરના ચતુષ્ટયપણે આત્મા અભાવરૂપ છે, તો પરમાં તે શું કરે ? અજ્ઞાનીઓ રાડો પાડે તો પાડો, પણ વસ્તુસ્વરૂપ તો આવું જ છે. તેમ આ ક્રમબદ્ધપર્યાય બાબતમાં પણ અજ્ઞાનીઓ અનેક પ્રકારે વિરુદ્ધ માને છે, તે વિરુદ્ધ માને

તો માનો, તેથી તેમની માન્યતા મિથ્યા થશે, પણ વસ્તુસ્વરૂપ તો જે છે તે જ રહેશે, તે કાંઈ નહિ ફરે. જ્ઞાયકઆત્મા એક સાથે ત્રણકાળ ત્રણલોકને સંપૂર્ણપણે જાણે ને જગતના બધા પદાર્થો ક્રમબદ્ધપર્યાય પણે પરિણમે—એવું જે વસ્તુસ્વરૂપ છે તે કોઈથી ફેરવી શકાય તેમ નથી. જ્ઞાની આવું વસ્તુસ્વરૂપ જાણીને, જ્ઞાયકસન્મુખ જ્ઞાનભાવે ઊપજે છે, અજ્ઞાની વિપરીત માનીને મિથ્યાદૃષ્ટિ થાય છે.

[૪]

પ્રવચન ચોથું

[વીર સં. ૨૪૮૦ આસો સુદ દસમ]

[૬૩] ક્રમબદ્ધમાં જ્ઞાયકસન્મુખ નિર્મળ પરિણમનની ધારા વહે—એની જ મુખ્ય વાત છે.

આ સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાનઅધિકારમાં મુખ્ય વાત એ છે કે પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવની સન્મુખ થઈને જે વિશુદ્ધ પરિણામ ઊપજ્યા તેની જ આમાં મુખ્યતા છે; ક્રમબદ્ધ પરિણામમાં જ્ઞાનીને નિર્મળ પરિણામ જ થાય છે. જ્ઞાની સ્વસન્મુખ થઈને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-આનંદ વગેરેના નિર્મળ પરિણમનની નિયતધારાએ પરિણમે છે, તેને ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં શુદ્ધતાનો પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે.

બધા પદાર્થોમાં મુખ્ય તો આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે; કેમ કે જ્ઞાન જ સ્વ-પરને જાણે છે. જ્ઞાનસ્વભાવ ન હોય તો સ્વ-પરને જાણે કોણ? માટે જ્ઞાનસ્વભાવ જ મુખ્ય છે. જ્ઞાનસ્વભાવના નિર્ણયમાં સાતે તત્ત્વનો, તેમજ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનોને ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય સમાઈ જાય છે. અહીં લોકાલોકને જાણવાના સામર્થ્યપણે જ્ઞાન પરિણમે છે, ને સામે લોકાલોક જ્ઞેયપણે ક્રમબદ્ધ પરિણમે છે; આવો જ્ઞેય-જ્ઞાયકનો મેળ છે પણ કોઈને કારણે કોઈ નથી. સૌ પોતપોતાના ક્રમબદ્ધપ્રવાહમાં સ્વયં પરિણમી રહ્યા છે.

[૬૪] જ્ઞાયકભાવના ક્રમબદ્ધપરિણમનમાં સાત તત્ત્વોની પ્રતીત.

પોતાના ક્રમબદ્ધ થતા પરિણામો સાથે તન્મય થઈને દરેક દ્રવ્ય સમયે સમયે પરિણમે છે, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ચારેય સમયે સમયે નવી નવી પર્યાયપણે પરિણમી રહ્યા છે. સ્વસ્વભાવસન્મુખ પરિણમતો આત્મા પોતાના જ્ઞાતાભાવ સાથે અભેદ છે, ને રાગથી જુદો છે. —આવા આત્માની પ્રતીત તે જીવતત્ત્વની ખરી પ્રતીત છે.

મારો જ્ઞાયક આત્મા જ્ઞાયકભાવપણે ક્રમબદ્ધ ઊપજતો થકો તેમાં જ તન્મય છે, ને અજીવમાં તન્મય નથી-રાગમાં તન્મય નથી;-આવી સ્વસન્મુખ પ્રતીતમાં સાતે તત્ત્વોની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યગ્દર્શન આવી જાય છે.

(૧) જ્ઞાયકભાવ સાથે જીવને અભેદપણું છે—એવી શ્રદ્ધા થઈ તેમાં જ્ઞાયકસ્વભાવી જીવની પ્રતીત આવી ગઈ.

(૨) પોતાના જ્ઞાયકભાવની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે ઊપજતા જીવને અજીવ સાથે એકપણું નથી; તેમજ પોતાની ક્રમબદ્ધ પર્યાયપણે ઊપજતા અજીવને જીવ સાથે એકપણું નથી, —એ રીતે અજીવતત્ત્વની શ્રદ્ધા પણ આવી ગઈ.

(૩-૪) હવે, જ્ઞાયકભાવે પરિણમતો સાધકજીવ તે તે કાળના રાગાદિને પણ જાણે છે, —પરંતુ તે રાગાદિને પોતાના શુદ્ધ જીવ સાથે તન્મય નથી જાણતો, પણ આસ્રવ-બંધ સાથે તેને તન્મય જાણે છે;—એ રીતે આસ્રવ અને બંધ

તત્ત્વોની શ્રદ્ધા પણ આવી ગઈ.

(૫-૬) જ્ઞાયકસ્વભાવના આશ્રયે પોતાને શ્રદ્ધા-જ્ઞાનઆનંદ વગેરેના નિર્મળ પરિણામો થાય છે, તે સંવર-નિર્જરા છે, તેને પણ જ્ઞાની જાણે છે, એટલે સંવર-નિર્જરાની પ્રતીત પણ આવી ગઈ.

(૭) સંવર-નિર્જરારૂપ અંશે શુદ્ધપર્યાયપણે તો પોતે પરિણમે જ છે, ને પૂર્ણ શુદ્ધતારૂપ મોક્ષ દશા કેવી હોય તે પણ પ્રતીતમાં આવી ગયું છે, એટલે મોક્ષતત્ત્વની શ્રદ્ધા પણ આવી ગઈ.

આ રીતે જ્ઞાયકભાવની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે પરિણમતા જીવને સાતે તત્ત્વોની પ્રતીત આવી જ ગઈ છે. (ક્રમબદ્ધ-પર્યાયના નિર્ણયમાં સાતે તત્ત્વોની શ્રદ્ધા અને જૈનશાસન, -એ માટે જુઓ-અંક ૧૩૩, પ્રવચન ૪, નં ૮૩-૮૫)

[૬૫] અજ્ઞાનીને સાતે તત્ત્વોમાં ભૂલ.

(૧-૨) અજ્ઞાનીને પોતાના જ્ઞાયકભાવની ખબર નથી અને શરીરાદિ અજીવની ક્રમબદ્ધપર્યાયોને હું ફેરવી શકું છું—એમ તે માને છે એટલે અજીવ સાથે પોતાની એકતા માને છે, તેથી તેને જીવ-અજીવ તત્ત્વની શ્રદ્ધામાં ભૂલ છે.

(૩-૪) વળી શુભરાગ વગેરે પુણ્યભાવ થાય તે આસ્રવ સાથે તન્મય છે, તેને બદલે તેને ધર્મ માને છે એટલે શુદ્ધ-જીવ સાથે એકમેક માને છે તેથી તેને આસ્રવ-બંધ તત્ત્વોની શ્રદ્ધામાં ભૂલ છે.

(૫-૬) આત્માની શુદ્ધ વીતરાગીદશા તે સંવર-નિર્જરા છે, તેને બદલે પંચમહાવ્રતાદિ શુભરાગને સંવર-નિર્જરા માને છે, તેને સંવર-નિર્જરા તત્ત્વની શ્રદ્ધામાં ભૂલ છે.

(૭) અને મોક્ષનું કારણ પણ તેણે વિપરીત માન્યું તેથી તેને મોક્ષની શ્રદ્ધામાં પણ ભૂલ છે.

આમ અજ્ઞાનીને સાતે તત્ત્વોની શ્રદ્ધામાં ભૂલ છે.

[૬૬] ભેદજ્ઞાનનો અધિકાર.

જીવ-અજીવની ક્રમબદ્ધપર્યાયને ઓળખે તો તેમાં ભેદજ્ઞાન અને સાતે તત્ત્વોની યથાર્થ શ્રદ્ધા આવી જાય છે. આ રીતે, આ ભેદજ્ઞાનનો અધિકાર છે.

[૬૭] 'ક્રમબદ્ધપર્યાય' ની ઉત્પત્તિ પોતાની અંતરંગ યોગ્યતા સિવાય બીજા કોઈ બાહ્યકારણથી થતી નથી.

ક્રમબદ્ધપર્યાય કહો કે 'યોગ્યતા' કહો, તે પ્રમાણે જ કાર્ય થાય છે. પર્યાયની યોગ્યતા પોતે જ અંતરંગકારણ છે, બીજું નિમિત્ત તે તો બાહ્યકારણ છે. અંતરંગ કાર્યને અનુસાર જ દરેક કાર્ય થાય છે, બાહ્યકારણથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. શ્રી ષટ્પંડાગમની ધવલા ટીકામાં વીરસેનાચાર્યદેવે આ સંબંધમાં ઘણું અલૌકિક સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે.

મોહનીય કર્મના પરમાણું ઉત્કૃષ્ટ ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સુધી રહે, જ્યારે આયુષ્ય કર્મના પરમાણું ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ સુધી રહે, —આવી જ તે તે કર્મપ્રકૃતિની સ્થિતિ છે. કોઈ પૂછે કે મોહકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડી સાગરની અને આયુકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ફક્ત ૩૩ સાગરની જ, —એમ કેમ? તો ષટ્પંડાગમમાં આચાર્યદેવ કહે છે કે પ્રકૃતિ વિશેષ હોવાથી એ પ્રકારે સ્થિતિબંધ થાય છે, એટલે કે તે તે વિશેષ પ્રકૃતિઓની તેવી જ અંતરંગ યોગ્યતા છે, ને તેની યોગ્યતારૂપ અંતરંગ કારણથી જ તેવું કાર્ય થાય છે. એમ કહીને ત્યાં આચાર્યદેવે મહાન સિદ્ધાંત જણાવ્યો છે કે “બધે ઠેકાણે અંતરંગકારણથી જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, —એવો નિશ્ચય કરવો.”

બીજું દેષ્ટાંત લઈએ: દસમા ગુણસ્થાને જીવને લોભનો સૂક્ષ્મ અંશ અને યોગનું કંપન છે, ત્યાં તેને મોહ અને આયુ સિવાયના છ કર્મો બંધાય છે; તેમાં જ્ઞાનાવરણાદિની અંતર્મુહૂર્તની જ સ્થિતિ પડે છે, ને સાતા વેદનીયની સ્થિતિ ૧૨ મુહૂર્તની, તથા ગોત્ર અને નામકર્મની સ્થિતિ આઠ મુહૂર્ત બંધાય છે. છએ કર્મોનું બંધન એક સાથે થતું હોવા છતાં, આ પ્રમાણે સ્થિતિમાં ફેર પડે છે. સ્થિતિમાં આમ ફેર કેમ પડે છે? એવો પ્રશ્ન થતાં આચાર્યદેવ ઉત્તર આપે છે કે 'પ્રકૃતિવિશેષ હોવાથી' —એટલે કે તે તે ખાસ પ્રકૃતિનું અંતરંગ કારણ જ તેવું છે, અને તે અંતરંગકારણથી જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે.

ઉપર જુદા જુદા કર્મની જુદી જુદી સ્થિતિ સંબંધમાં કહ્યું તે જ પ્રમાણે “વેદનીયકર્મમાં પરમાણુઓની સંખ્યા ઝાઝી, ને બીજામાં થોડી-એમ કેમ?” એવું કોઈ પૂછે તો તેનું પણ એ જ સમાધાન છે કે તે તે પ્રકૃતિઓનો તેવો જ સ્વભાવ છે. પર્યાયનો સ્વભાવ કહો, યોગ્યતા કહો, કે અંતરંગકારણ કહો—તેનાથી જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. એ સિવાય બાહ્યકારણોથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

જો કદી બાહ્યકારણોથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો ચોખાના બીજમાંથી ઘઉંની ઉત્પત્તિ થવી જોઈએ, પણ એમ કદી બનતું નથી.

નિમિત્ત તે બાહ્યકારણ છે; તે બાહ્યકારણના કોઈ દ્રવ્યક્ષેત્ર-કાળ કે ભાવ એવા સામર્થ્યવાળા નથી કે જેના બળથી લીમડાના ઝાડમાંથી આંબા પાકે, કે ચોખામાંથી ઘઉં પાકે, અથવા જીવમાંથી અજીવ થઈ જાય. જો બાહ્યકારણ અનુસાર કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય તો તો અજીવના નિમિત્તે જીવ પણ અજીવરૂપ થઈ જશે ! -પણ એમ કદી બનતું નથી, કેમકે બાહ્યકારણથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી, અંતરંગકારણથી જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. (- જીઓ, ષટખંડાગમ પુ. ૬ પૃ. ૧૬૪)

[૬૮] નિમિત્ત અને નૈમિત્તિકની સ્વતંત્રતા.

દ્રવ્યમાં કયા સમયે પરિણમન નથી ? -અને જગતમાં કયા સમયે નિમિત્ત નથી ? જગતના દરેક દ્રવ્યોમાં પરિણમન સમયે સમયે થઈ જ રહ્યું છે અને નિમિત્ત પણ સદાય હોય જ છે;—તો પછી આ નિમિત્તને લીધે આ થયું—એ વાત કયાં રહે છે ? અને નિમિત્ત ન હોય તો ન થાય—એ પ્રશ્ન પણ કયાં રહે છે ? અહીં કાર્ય થવાને, અને સામે નિમિત્ત હોવાને કાંઈ સમયભેદ નથી. નિમિત્તનું અસ્તિત્વ કાંઈ નૈમિત્તિક-કાર્યની પરાધીનતા નથી બતાવતું; પણ નિમિત્ત કોનું ? -કે નૈમિત્તિકકાર્ય થયું તેનું;—એમ તે નૈમિત્તિકને જાહેર કરે છે. -આવી નિમિત્ત નૈમિત્તિકની સ્વતંત્રતા પણ જે ન જાણે તેને તો સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન નથી, અને અંતરની જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ તો તેને હોય જ નહિ. અહીં તો જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ થતાં નિમિત્ત સાથેનો સંબંધ તૂટી જાય છે—એવી સૂક્ષ્મ વાત છે. જ્ઞાનીની દૈષ્ટિમાં કર્મ સાથેનો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છૂટી ગયો છે.

[૬૯] જ્ઞાયકદૈષ્ટિમાં જ્ઞાનીનું અકર્તાપણું.

જ્ઞાયકભાવે ઊપજતા જીવને પર સાથે કાર્યકારણપણું નથી, એટલે કે તે નવા કર્મને બંધાવામાં નિમિત્ત થતો નથી તેમ જ જીવનાં કર્મોને નિમિત્ત બનાવતો નથી. કોઈ પૂછે કે રાગનો તો કર્તા છે ને ? તો કહે છે કે ના; રાગ ઉપર દૈષ્ટિ નહિ હોવાથી જ્ઞાની રાગના કર્તા નથી; જ્ઞાયકદૈષ્ટિમાં જ્ઞાયકભાવપણે પણ ઊપજે ને રાગપણે પણ ઊપજે—એમ બનતું નથી; જ્ઞાયક તો જ્ઞાયકપણે જ ઊપજે છે ને રાગપણે ઊપજતો નથી, રાગના જ્ઞાતાપણે ઊપજે છે.

[૭૦] જીવના નિમિત્ત વિના પુદ્ગલનું પરિણમન.

પ્રશ્ન:- પુદ્ગલ તો અજીવ છે, કાંઈ જીવના નિમિત્ત વિના તેની અવસ્થા થાય ?

ઉત્તર:- ભાઈ, જગતમાં અનંતાનંત એવા સૂક્ષ્મ પરમાણુઓ—છૂટા તેમજ સ્કંધરૂપે—છે કે જેમને પરિણમનમાં કાળદ્રવ્ય જ નિમિત્ત છે, જીવનું નિમિત્તપણું નથી. જીવ સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ તો અમુક પુદ્ગલ સ્કંધોને જ છે, પણ તેનાથી અનંતગુણા પરમાણુઓ તો જીવ સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ વગર જ પરિણમી રહ્યા છે. એક છૂટો પરમાણુ એક અંશમાંથી બે અંશ લૂખાસ કે ચીકાસરૂપે પરિણમે, ત્યાં કયો જીવ નિમિત્ત છે ? -તેને ફક્ત કાળદ્રવ્ય જ નિમિત્ત છે. અજ્ઞાનીને સંયોગથી જ જોવાની દૈષ્ટિ છે એટલે વસ્તુના સ્વાધીન પરિણમનને તે જોતો નથી. (નિમિત્ત ન હોય તો ? ... શું નિમિત્ત વિના થાય છે ? -ઈત્યાદિ પ્રશ્નોના ખૂલાસા માટે પહેલી વખતના પ્રવચનોમાં નં ૧૦૦-૧૦૧, ૧૧૪ અને ૧૫૦ જીઓ)

[૭૧] જ્ઞાયકભાવપણે ઊપજતો જ્ઞાની કર્મનો નિમિત્તકર્તા પણ નથી.

અહીં તો 'સર્વવિશુદ્ધજ્ઞાન' ની એટલે જીવના સ્વભાવની વાત ચાલે છે. જીવનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે તે પરનો અકર્તા છે. —નિમિત્તપણે પણ તે પરનો અકર્તા છે. પરમાં અહીં મુખ્યપણે મિથ્યાત્વાદિ કર્મની વાત છે. જ્ઞાનસ્વભાવપણે ઊપજતા જીવને મિથ્યાત્વાદિ કર્મોનું નિમિત્તકર્તાપણું પણ નથી. જીવને અજીવ સાથે ઉત્પાદે-ઉત્પાદકભાવનો અભાવ છે, એટલે જીવ પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવપણે ઊપજતો થકો, નિમિત્ત થઈને જડ કર્મને પણ ઊપજાવે—એમ કદી બનતું નથી.

સર્વે દ્રવ્યોને બીજા દ્રવ્યો સાથે ઉત્પાદે-ઉત્પાદકભાવનો અભાવ છે. દરેક દ્રવ્ય પોતાના ક્રમબદ્ધ પરિણામનું ઉત્પાદક છે પણ બીજાના પરિણામનું ઉત્પાદક નથી. જેમ કે કુંભાર પોતાના હાથની હલન-ચલનરૂપ અવસ્થાનો ઉત્પાદક છે, પણ માટીમાંથી ઘડારૂપ જે અવસ્થા થઈ તેનો ઉત્પાદક કુંભાર નથી, તેનો ઉત્પાદક માટી જ છે—માટી પોતે તે અવસ્થામાં તન્મય થઈને ઘડારૂપે ઊપજી

છે, કુંભાર નહિ. તેમ જીવ પોતાના ક્રમબદ્ધ જ્ઞાનાદિપરિણામોનો ઉત્પાદક છે, પણ અજીવનો ઉત્પાદક નથી. જ્ઞાન-સ્વભાવમાં તન્મય થઈને જ્ઞાનભાવે ઊપજતો જીવ પોતાના જ્ઞાનપરિણામનો ઉત્પાદક છે, પણ રાગાદિ સાથે તન્મય થઈને તે જીવ ઊપજતો નથી તેથી તે જીવ રાગાદિનો ઉત્પાદક નથી; અને રાગાદિનો ઉત્પાદક ન હોવાથી કર્મબંધનમાં તે નિમિત્ત પણ નથી; એ રીતે તે જીવ અકર્તા જ છે, આ આખો વિષય જ અંતરદૃષ્ટિનો છે. અંતરની શાયકની દૃષ્ટિ વિના આવું અકર્તાપણું કે ક્રમબદ્ધપણું સમજાય તેવું નથી.

[૭૨] જ્ઞાનીને કેવો વ્યવહાર હોય ? -ને કેવો ન હોય ?

જીઓ, તત્ત્વાર્થસૂત્ર (અ. ૫, સૂત્ર ૨૧) માં જીવના પરસ્પર ઉપકારની વાત કરી છે. ત્યાં ઉપકારનો અર્થ 'નિમિત્ત' છે. એક જીવે બીજા ઉપર ઉપકાર કર્યો એમ નિમિત્તથી કહેવાય છે. જે જ્ઞાનીગુરુના નિમિત્તે અપૂર્વ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં એમ કહેવાય કે "અહો ! આ ગુરુનો મારા ઉપર અનંત ઉપકાર થયો..." જો કે ગુરુ કાંઈ શિષ્યના જ્ઞાનના ઉત્પાદક નથી, છતાં ત્યાં તો વિનય માટે નિમિત્તથી ગુરુનો ઉપકાર કહેવામાં આવે છે; પરંતુ તેવી રીતે અહીં જ્ઞાનીને તો મિથ્યાત્વાદિ કર્મો સાથે એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિકભાવ પણ લાગુ પડતો નથી. જ્ઞાની નિમિત્ત થઈને મિથ્યાત્વાદિ કર્મને ઊપજાવે એમ બનતું નથી. "અહો ! ગુરુ જ મારા જ્ઞાનના ઉત્પાદક છે, ગુરુએ જ મને જ્ઞાન આપ્યું, ગુરુએ જ આત્મા આપ્યો" —એમ ગુરુના ઉપકારના નિમિત્તે કહેવાય-એવો વ્યવહાર તો જ્ઞાનીને હોય, પણ નિમિત્ત થઈને મિથ્યાત્વાદિ કર્મના ઉત્પાદક થાય-એવો વ્યવહાર જ્ઞાનીને લાગુ પડતો નથી. શાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિથી નિશ્ચય અકર્તાપણું જાણે, ત્યારે ભૂમિકા મુજબ કેવો વ્યવહાર હોય તેની ખબર પડે. શાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિ વગર એકલા વ્યવહારને જાણવા જાય-તે તો આંધળો છે, સ્વ-પરપ્રકાશકજ્ઞાન જાગ્યા વિના વ્યવહારને જાણશે કોણ ? અજ્ઞાની તો વ્યવહારને જાણતાં તેને જ આત્માનું પરમાર્થ સ્વરૂપ માની લેશે, એટલે તેને નિશ્ચયનું કે વ્યવહારનું જ્ઞાન સાચું હોતું નથી. જ્ઞાતા જાગ્યો તે જ વ્યવહારને જેમ છે તેમ જાણે છે.

[૭૩] મૂળભૂત જ્ઞાનકળા, -તે કેમ ઊપજે ?

મૂળભૂત ભેદજ્ઞાન શું ચીજ છે. એને લોકો ભૂલી ગયા છે. પં. બનારસીદાસજી કહે છે કે:-

चेतनरूप अनूप अमूरति, सिद्धसमान सदा पद मेरो।

मोह महातम आतमअंग, कियो परसंग महातम घेरो।।

ज्ञानकला उपजी अब मोहि, कहूं गुन नाटक आगम केरो।

जासु प्रसाद सधे सिवमारग, वेगिमिटेभववास वसेरो।। ११।।

—આમાં કહે છે કે મને જ્ઞાનકળા ઉપજી; કઈ રીતે ઉપજી ? શું કોઈ બહારના સાધનથી કે વ્યવહારના અવલંબનથી જ્ઞાનકળા ઉપજી ? ના; અંતરમાં મારુ સ્વરૂપ સિદ્ધસમાન ચૈતન્યમૂર્તિ છે—તેના જ અવલંબનથી ભેદજ્ઞાનરૂપી અપૂર્વ જ્ઞાનકળા ઉપજી; જેવા સિદ્ધભગવાન જ્ઞાયકબિંબ છે, તેમ મારો સ્વભાવ પણ જ્ઞાયક જ છે, —એમ જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિ અને અનુભવથી જ્ઞાનકળા ઉપજી. આ સિવાય બીજી રીત માને તો તે સિદ્ધભગવાનને કે પંચપરમેષ્ટીપદને માનતો નથી.

[૭૪] 'વ્યવહારનો લોપ !!' —પણ કયા વ્યવહારનો ? અને કોને ?

અરે ! આમાં તો વ્યવહારનો લોપ થઈ જશે !! —એમ કોઈ પૂછે તો તેનો ઉત્તર-ભાઈ ! કયા વ્યવહારનો લોપ થશે ? પ્રથમ તો બહારમાં શરીરાદિ જડની ક્રિયા તો આત્માની કદી છે જ નહિ, એટલે તેનો લોપ થવા ન થવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. અજ્ઞાનીને ઊંધી દૃષ્ટિમાં કર્મ સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકપણાનો વ્યવહાર છે; આ જ્ઞાયકદૃષ્ટિમાં મિથ્યાત્વાદિ કર્મના કર્તાપણારૂપ તે વ્યવહારનો લોપ થઈ જાય છે. અજ્ઞાનીને વ્યવહારનો અભાવ નથી કરવો, પણ હજી વ્યવહાર રાખવો છે, —એટલે કર્મ સાથે નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધનો વ્યવહાર રાખીને તેને સંસારમાં રખડવું છે—એવો એનો અર્થ થયો. જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિથી કર્મ સાથેનો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ તોડી નાંખ્યો ત્યાં દૃષ્ટિ અપેક્ષાએ તો સમક્રીતિ મુક્ત જ છે. આ પ્રમાણે દૃષ્ટિમાં વ્યવહારનો નિષેધ કર્યા પછી સાધકપણામાં જે જે ભૂમિકામાં જેવો જેવો વ્યવહાર હોય છે તેને તે સમ્યજ્ઞાન વડે જાણે છે. અને પછી પણ, જ્ઞાયકસ્વભાવમાં એકાગ્રતા વડે શુભરાગરૂપ-

વ્યવહારનો ! અભાવ થશે તો વીતરાગતા થશે. પણ વ્યવહારના અવલંબનની જ જેને રુચિ અને હોંસ છે તેને તો જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ વળીને સમ્યગ્દર્શન કરવાનો પણ અવકાશ નથી. અંતરમાં જ્ઞાયકસ્વભાવના અવલંબન વિના પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં સમ્યગ્દર્શનાદિ નિર્મળ પર્યાય થાય નહિ. જ્ઞાની તો પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવના અવલંબને જ સમ્યગ્દર્શનાદિ નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાયરૂપે પરિણમે છે, એનું નામ ધર્મ અને મોક્ષનો માર્ગ છે.

[૫] પ્રવચન પાંચમું

[વીર સં. ૨૪૮૦ આસો સુદ અગીયારસ]

[૭૫] ક્રમબદ્ધપર્યાય ક્યારની છે ? -અને તે નિર્મળ ક્યારે થાય ?

આત્મા જ્ઞાયકસ્વભાવ છે, તે પરનો અકર્તા છે; તે બતાવવા માટે આ ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત ચાલે છે.

પ્રશ્ન:- આ ક્રમબદ્ધપર્યાય ક્યારની ચાલે છે ?

ઉત્તર:- અનાદિથી ચાલે છે. જેમ દ્રવ્ય અનાદિ છે તેમ તેની પર્યાયનો ક્રમ પણ અનાદિથી ચાલી જ રહ્યો છે. જેટલા ત્રણકાળના સમયો છે તેટલી જ દરેક દ્રવ્યની પર્યાયો છે.

પ્રશ્ન:- અનાદિથી ક્રમબદ્ધપર્યાય થયા કરતી હોવા છતાં હજી નિર્મળપર્યાય કેમ ન થઈ ?

ઉત્તર:- બધા જીવોને અનાદિથી ક્રમબદ્ધપર્યાય થતી હોવા છતાં, જ્ઞાયક તરફના સવળા પુરુષાર્થ વગર નિર્મળ પર્યાય થઈ જાય-એમ કદી બનતું નથી. ઊંધો પુરુષાર્થ હોય ત્યાં ક્રમબદ્ધપર્યાય પણ વિકારી જ હોય છે. અજ્ઞાનીને જ્ઞાયકસ્વભાવના ભાન વગર ક્રમબદ્ધપર્યાયની સાચી પ્રતીત નથી, અને જ્ઞાયકસ્વભાવના પુરુષાર્થ વગર નિર્મળ પર્યાય થતી નથી. જ્ઞાનીને પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવની પ્રતીત થતાં ક્રમબદ્ધપર્યાયની પણ સાચી પ્રતીત છે, અને જ્ઞાયકસ્વભાવ-સન્મુખતા પુરુષાર્થ વડે તેને નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાય થાય છે. આ રીતે જ્ઞાયકસ્વભાવસન્મુખનો પુરુષાર્થ કરવાનો આ ઉપદેશ છે—આવું સમજે તે જ ક્રમબદ્ધપર્યાય સમજ્યો છે.

[૭૬] ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયનું મૂળ.

‘ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે ઊપજે છે...’

—કોણ ઊપજે છે ?

‘દ્રવ્ય ઊપજે છે...’

—કેવું દ્રવ્ય ?

‘જ્ઞાયકસ્વભાવી દ્રવ્ય.’

જેને આવા દ્રવ્યસ્વભાવની સન્મુખતા થાય તેને જ ક્રમબદ્ધપર્યાય યથાર્થ સમજાય છે. આ રીતે જ્ઞાયકસ્વભાવની સન્મુખતા તે જ ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયનું મૂળ છે.

[૭૭] અત્યારે પર્યાયનું પરમાં ‘અકર્તાપણું’ સિદ્ધ કરવાની મુખ્યતા છે, નિરપેક્ષપણું સિદ્ધ કરવાની મુખ્યતા નથી.

અહીં, પર્યાયનું પરમાં અકર્તાપણું બતાવવું છે તેથી ‘દ્રવ્ય ઊપજે છે’ એ વાત લીધી છે; દ્રવ્ય પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે ઊપજે છે, ને ઊપજતું થકું તે પર્યાયમાં તે તન્મય છે, —એ રીતે દ્રવ્ય-પર્યાય બંનેની અભેદતા બતાવીને પરનું અકર્તાપણું સિદ્ધ કર્યું છે.

જ્યારે સામાન્યધર્મ અને વિશેષધર્મ-એમ બંને ધર્મો જ સિદ્ધ કરવા હોય ત્યારે તો એમ કહેવાય કે પર્યાય તે પર્યાયધર્મથી જ છે, —દ્રવ્યને લીધે નહિ. કેમકે જો સામાન્ય અને વિશેષ (અર્થાત્ દ્રવ્ય અને પર્યાય) બંને ધર્મોને નિરપેક્ષ ન માનતાં, સામાન્યને લીધે વિશેષ માનો તો વિશેષધર્મની હાનિ થાય છે; માટે પર્યાય પણ પોતાથી સત્ છે. —પર્યાયધર્મ નિરપેક્ષ સિદ્ધ કરવો હોય ત્યારે એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે.

સમન્તભદ્રસ્વામી 'આસ-મીમાંસા' માં કહે છે કે—

(શ્લોક ૭૩:) જો ધર્મ ધર્મી આદિકે એકાન્ત કરિ આપેક્ષિક સિદ્ધિ માનીએ, તો ધર્મ ધર્મી દોઝ હી ન ઠહરે। બહુરિ અપેક્ષા વિના એકાન્ત કરિ સિદ્ધિ માનીએ તો સામાન્ય વિશેષપણાં ન ઠહરે।

(શ્લોક ૭૫:) ધર્મ અર ધર્મીકે અવિનાભાવ હૈ સો તો પરસ્પર અપેક્ષા કરિ સિદ્ધ હૈ, ધર્મ વિના ધર્મી નાંહી! બહુરિ ધર્મ, ધર્મીકા સ્વરૂપ હૈ સો પરસ્પર અપેક્ષા કરિ સિદ્ધ નાંહી હૈ, સ્વરૂપ હૈ સો સ્વતઃસિદ્ધ હૈ।

પ્રવચનસારની ૧૭૨મી ગાથામાં 'અલિંગગ્રહણ' ના અર્થમાં કહ્યું છે કે "xxx આ રીતે આત્મા દ્રવ્યથી નહિ આલિંગત એવો શુદ્ધપર્યાય છે."

વળી ૧૦૧મી ગાથામાં કહે છે કે—"અંશી એવા દ્રવ્યના, નષ્ટ થતો ભાવ, ઉપજતો ભાવ અને અવસ્થિત રહેતો ભાવ એ સ્વરૂપ ત્રણ અંશો ભંગ-ઉત્પાદક-ધ્રૌવ્યસ્વરૂપ નિજધર્મો વડે આલંબિત એકી સાથે જ ભાસે છે." વ્યય નષ્ટ થતા ભાવને આશ્રિત છે, ઉત્પાદ ઉપજતા ભાવને આશ્રિત છે અને ધ્રૌવ્ય ટકતા ભાવને આશ્રિત છે.

વળી યોગસારમાં કહે છે કે—

જ્ઞાનદષ્ટિ ચારિત્રાણિ હિયંતે નાક્ષગોચરે:।

ક્રિયંતે ન ચ ગુર્વાધૈ: સેવ્યમાનૈરનારતં।। ૧૮।।

ઉત્પદ્યતે વિનશ્યંતિ જીવસ્ય પરિણામિન:।

તતઃ સ્વયં સ દાતા ન પરતો ન કદાચન।। ૧૯।।

—આમાં કહે છે કે આત્મામાં જ્ઞાનાદિકની હીનતા કે અધિકતા પોતાની પર્યાયના કારણે જ થાય છે. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનું ન તો ઈન્દ્રિયોના વિષયથી હરણ થાય છે, કે ન તો ગુરુઓની નિરંતર સેવાથી તેમની ઉત્પત્તિ થાય છે; પરંતુ જીવ પોતે પરિણમનશીલ હોવાથી સમયે સમયે તેના ગુણોની પર્યાય પલટા છે, — મતિજ્ઞાનાદિક પર્યાયોની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ થયા કરે છે; તેથી મતિજ્ઞાનાદિનો ઉત્પાદ કે વિનાશ પરથી પણ નથી તેમ જ દ્રવ્ય પોતે પણ તેનું દાતા નથી. સમયે સમયે પર્યાયની યોગ્યતાથી પર્યાય થાય છે, સામાન્યદ્રવ્યને તેનું દાતા કહેવું તે સાપેક્ષ છે; પર્યાયને નિરપેક્ષપણે જુઓ તો તે પર્યાય સ્વયં તેવી પરિણમી છે. તે સમયનો પર્યાયધર્મ જ તેવો છે, સામાન્યદ્રવ્યને તેનું દાતા કહેવું તે સાપેક્ષ છે; પણ દ્રવ્ય-પર્યાયની નિરપેક્ષતાના કથનમાં એ વાત ન આવે. નિરપેક્ષતા વિના એકાંત સાપેક્ષપણું જ માને તો સામાન્યવિશેષ બે ધર્મો જ સિદ્ધ ન થઈ શકે.

પ્રવચનસારની ૧૬મી ગાથામાં આચાર્યદેવ કહે છે કે: શુદ્ધોપયોગથી થતી શુદ્ધસ્વભાવની પ્રાપ્તિ અન્યકારકોથી નિરપેક્ષ હોવાથી અત્યંત આત્માધીન છે. શુદ્ધોપયોગથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય તેમાં આત્મા પોતે સ્વયંમેવ છ કારકરૂપ થતો હોવાથી 'સ્વયંભૂ' કહેવાય છે. દ્રવ્ય પોતે જ પોતાની અનંત શક્તિરૂપ સંપદાથી પરિપૂર્ણ હોવાથી પોતે જ છ કારકરૂપ થઈને પોતાનું કાર્ય નીપજાવવાને સમર્થ છે; તેને બા સામગ્રી કાંઈ મદદ કરી શકતી નથી. અહો! એકેક પર્યાયના છએ કારકો સ્વતંત્ર છે.

ષટ્પંડાગમ-સિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે બધે ઠેકાણે અંતરંગ કારણથી જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે—એવો નિશ્ચય કરવો. ત્યાં અંતરંગકારણ કહેતાં પર્યાયની યોગ્યતા બતાવવી છે. જુદા જુદા કર્મોના સ્થિતિબંધમાં હીનાધિકતા કેમ છે? —એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સિદ્ધાંતકાર કહે છે કે પ્રકૃતિવિશેષ હોવાથી, એટલે કે તે તે પ્રકૃતિનો તેવો જ વિશેષ સ્વભાવ હોવાથી એ પ્રમાણે હીનાધિક સ્થિતિબંધ થાય છે; તેની યોગ્યતારૂપ અંતરંગ કારણથી જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે, બાહ્ય કારણોથી કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી.

(વિશેષ માટે જુઓ—આ અંકમાં પ્રવચન ચોથું. નં. ૬૭)

અહીં (સમયસાર ગા. ૩૦૮ થી ૩૧૧માં) કહે છે કે અન્યદ્રવ્યથી નિરપેક્ષપણે, સ્વદ્રવ્યમાં જ કર્તા-કર્મની સિદ્ધિ છે; અને તેથી જીવ પરનો અકર્તા છે.

અત્યારે આ ચાલતા અધિકારમાં પર્યાયનું નિરપેક્ષપણું સિદ્ધ કરવાની મુખ્યતા નથી, પરંતુ દરેક દ્રવ્યને પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાય સાથે તન્મયપણું હોવાથી પરની સાથે તેને કર્તાકર્મપણું નથી—એમ અકર્તાપણું સિદ્ધ કરીને, 'જ્ઞાયક

આત્મા કર્મનો અકર્તા છે' —એમ બતાવવું છે. ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે ઊપજતા દ્રવ્યને પોતાની પર્યાય સાથે અભેદપણું છે. જ્ઞાયકઆત્મા સ્વસન્મુખ થઈને નિર્મળ પર્યાયપણે ઊપજ્યો તેમાં તે તન્મય છે, પણ રાગાદિમાં તન્મય નથી, તેથી તે રાગાદિનો કર્તા નથી તેમ જ કર્મોનો નિમિત્તકર્તા પણ નથી. આ રીતે આત્મા અકર્તા છે.

[૭૮] સાધકને ચારિત્રની એક પર્યાયમાં અનેક બોલ; તેમાં વર્તતું ભેદજ્ઞાન; અને તેના દેષાંતે નિશ્ચયવ્યવહારનો જરૂરી ખુલાસો.

સાધકદશામાં જ્ઞાનીને શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર વગેરે અનંત ગુણોની પર્યાયો સ્વભાવના અવલંબને નિર્મળ થતી જાય છે. જો કે હજી ચારિત્રગુણની પર્યાયમાં અમુક રાગાદિ પણ થાય છે, પરંતુ જ્ઞાનીને તેમાં એકતા નથી તેથી રાગાદિનું તેને ખરેખર કર્તાપણું નથી. ચારિત્રની પર્યાયમાં જે રાગાદિ છે તેને તે આસ્રવ-બંધનું કારણ જાણે છે, ને સ્વભાવના અવલંબને જે શુદ્ધતા થઈ છે તેને સંવર-નિર્જરા જાણે છે; એ રીતે આસ્રવ અને સંવરને ભિન્નભિન્ન સમજે છે.

જુઓ, જ્ઞાનીને ચારિત્રગુણની એક પર્યાયમાં સંવરનિર્જરા, આસ્રવ અને બંધ એ ચારે પ્રકાર એક સાથે વર્તે છે, તેને સમયભેદ નથી, એક જ પર્યાયમાં એક સાથે ચારે પ્રકાર વર્તે છે, છતાં તેમાં આસ્રવ તે સંવર નથી, સંવર તે આસ્રવ નથી. વળી તેના કર્તા-કર્મ વગેરે છએ કારકો સ્વતંત્ર છે. જે સંવરનું કર્તાપણું છે તે આસ્રવનું કર્તાપણું નથી, અને જે આસ્રવનું કર્તાપણું છે તે સંવરનું કર્તાપણું નથી.

આસ્રવ-બંધ સંવર અને નિર્જરા એવા ચારે પ્રકાર એક સાથે તો ચારિત્રગુણની પર્યાયમાં જ હોય છે, અને તે સાધકને જ હોય છે.

અહો, એક પર્યાયમાં આસ્રવ ને સંવર બંને એક સાથે વર્તે, છતાં બંનેના છ કારકો જુદા! હજી તો બહારનાં કારણોથી આસ્રવ કે સંવર માને તે અંતરના સૂક્ષ્મ ભેદજ્ઞાનની આ વાત ક્યાંથી સમજે? આસ્રવને કારણે આસ્રવ, ને સંવરના કારણે સંવર, —બંને એક સાથે છતાં બંનેનાં કારણ જુદાં. જો આસ્રવને કારણે સંવર માને તો તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

—એ જ રીતે, વ્યવહાર અને નિશ્ચય બંને એક સાથે (સાધકને) હોય છે; પણ ત્યાં વ્યવહારના કારણે નિશ્ચય માને કે વ્યવહારસાધન કરતાં કરતાં તેનાથી નિશ્ચય પ્રગટી જશે—એમ માને તો તે પણ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેને આસ્રવ અને સંવર તત્ત્વની ખબર નથી. વ્યવહાર રત્નત્રયનો જે શુભરાગ છે તે તો આસ્રવ છે, ને નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ જે મોક્ષમાર્ગ છે તે તો સંવર-નિર્જરા છે; આસ્રવ અને સંવર તે બંને ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વો છે, બંનેના કારણ ભિન્ન છે. તેને બદલે વ્યવહારના કારણે નિશ્ચય થવાનું માન્યું તો તેણે આસ્રવથી સંવર માન્યો એટલે આસ્રવ અને સંવર તત્ત્વને તેણે ભિન્ન ભિન્ન ન માન્યા પણ એક માન્યા, તેથી તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનમાં જ તેને ભૂલે છે, —તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

[૭૯] ! ક્રમબદ્ધપર્યાયની ઊંડી વાત.

અહીં તો જ્ઞાયકદૃષ્ટિની સૂક્ષ્મ વાત છે. જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિમાં જ્ઞાની નિર્મળ પર્યાયના જ કર્તાપણે પરિણમે છે. બીજા કારકોથી નિરપેક્ષ થઈને, પોતપોતાના સ્વભાવના જ છએ કારકોથી શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-આનંદ વગેરે અનંતગુણો જ્ઞાયકના અવલંબને નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે જ્ઞાનીને પરિણમી રહ્યા છે; આનું નામ અપૂર્વ ધર્મ છે, ને આ જ મુક્તિનો માર્ગ છે. જ્ઞાયકસ્વભાવના જ અવલંબન સિવાય, રાગના કે વ્યવહારના અવલંબને મોક્ષમાર્ગ માને તો તે જીવ આત્માના જ્ઞાયકસ્વભાવને, કેવળીભગવાનને કે સાતતત્ત્વોને જાણતો નથી; નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાયની શું સ્થિતિ છે અર્થાત્ કઈ રીતે ક્રમબદ્ધપર્યાય નિર્મળ થાય છે—તેને પણ તે જાણતો નથી તેથી ખરેખર તે ક્રમબદ્ધપર્યાયને ઓળખતો નથી. આ તો ઊંડી વાત છે, ભાઈ !

[૮૦] 'મોતીનો શોધક' ઊંડા પાણીમાં ઉત્તરે છે;—તેમ ઊંડે ઊતરીને આ વાત જે સમજશે તે ન્યાલ થઈ જશે !

પ્રશ્ન:— ઊંડાં પાણીમાં ઊતરતાં બૂડી જવાની બીક છે ?

ઉત્તર:— આ પાણીમાં ઊતરે તો વિકારનો મેલ ધોવાઈ જાય; આ ઊંડા પાણીમાં ઊતર્યા વગર વસ્તુ હાથ આવે તેમ નથી. દરિયામાંથી મોતી શોધવા માટે પણ ઊંડા પાણીમાં ઊતરવું પડે છે, કાંઠે ઊભો ઊભો હાથ લાંબો કરે તો કાંઈ મોતી હાથમાં ન આવી જાય. તેમ અંતરના જ્ઞાયકસ્વભાવની ને ક્રમબદ્ધપર્યાયની આ વાત અંતરમાં ઊંડે ઊતર્યા વિના સમજાય તેવી નથી. આ તો

અલૌકિક વાત બહાર આવી ગઈ છે, જે સમજશે તે ન્યાલ થઈ જશે...

**‘સહેજે સમુદ્ર ઉલ્લસીયો ત્યાં મોતી તણાયા જાય,
ભાગ્યવાન કર વાપરે તેની મૂઠી મોતીએ ભરાય;’**

અહીં ‘ભાગ્યવાન’ એટલે અંતરના પુરુષાર્થવાન ! અંતરસ્વભાવની દૈષ્ટિનો પ્રયત્ન કરે તેને મૂઠી મોતીએ ભરાય’ એટલે કે નિર્મળ-નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાયો થતી જાય. પણ જે એવો પ્રયત્ન નથી કરતો તેને માટે કહે છે કે—

‘ભાગ્યહીન કર વાપરે તેની શંખલે મૂઠી ભરાય’ સમજવાનો પ્રયત્ન કરીને અંતરમાં તો ઊતરે નહિ ને એમ ને એમ એકલા શુભભાવમાં રોકાઈ રહે તો તેને ‘શંખલે મૂઠી ભરાય’ એટલે કે પુણ્ય બંધાય પણ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ ન થાય, —ધર્મનો લાભ ન થાય.

[૮૧] કેવળજ્ઞાનનો કક્કો.

આ તો કેવળજ્ઞાનનો કક્કો છે. અગાઉના વખતમાં (૫૦-૬૦ વર્ષ પહેલાં) જ્યારે ધૂલી નિશાળે ભણવા જાય ત્યારે સૌથી પહેલાં ‘સિદ્ધો વર્ણ સમામ્નાય’ એમ ગોખાવતા, એટલે કે વર્ણઉચ્ચારનો સમુદાય સ્વયંસિદ્ધ-અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે. તે જ અમે શીખવશું, એવો એનો અર્થ છે. તેમ અહીં પણ જે વાત કહેવાય છે તે અનાદિ કેવળજ્ઞાનથી સિદ્ધ થઈ ગયેલી છે. વળી કક્કો શીખવતા તેમાં એમ આવતું કે ‘કક્કો... કક્કો... કેવડીઓ;’ તેમ અહીં પણ આ કેવળજ્ઞાનનો કક્કો શીખવાય છે. આ સમજ્યા વગર ધર્મની શરૂઆત થતી નથી. ‘કક્કા’ માં જ કેવળજ્ઞાનની વાત કરતાં ‘બ્રહ્મવિલાસ’ માં કહ્યું છે કે—

“કક્કા” કહે કરન વશ કીજે, કનક કામિની દષ્ટિ ન દીજે।

કરીકે ધ્યાન નિરંજન ગહિયે, ‘કેવલપદ’ ઇહ વિધિસોં લહિયે।।

[૮૨] ક્રમબદ્ધપર્યાય તે વસ્તુસ્વરૂપ છે.

જુઓ, આ ક્રમબદ્ધપર્યાય તે વસ્તુનું સ્વરૂપ છે; જ્ઞાયકનો સ્વભાવ વ્યવસ્થિત બધું જાણવાનો છે, ને જ્ઞેયોનો સ્વભાવ વ્યવસ્થિત ક્રમબદ્ધ નિયમિત પર્યાયે પરિણમવાનો છે. આ રીતે આમાં યથાર્થ વસ્તુસ્થિતિનો નિર્ણય આવી જાય છે; આથી વિપરીત માને તો તે વસ્તુસ્વરૂપને જાણતો નથી.

કોઈ એમ કહે કે “નિશ્ચયથી તો પર્યાયો ક્રમબદ્ધ, પણ વ્યવહારથી અક્રમ” —તો તે વાત મિથ્યા છે.

વળી કોઈ એમ કહે કે—“કેવળીભગવાનને માટે બધું ક્રમબદ્ધ છે કેમકે તેમને તો ત્રણ કાળનું પૂરું જ્ઞાન છે, પરંતુ છન્નસ્થને માટે અક્રમબદ્ધ છે કેમકે તેને ત્રણકાળનું પૂરું જ્ઞાન નથી” —તો એ વાત પણ ખોટી છે. —એની માન્યતા કેવળી કરતાં વિપરીત થઈ. કાંઈ કેવળીને માટે જુદું વસ્તુસ્વરૂપ ને છન્નસ્થને માટે બીજું, —એમ નથી.

[૮૩] ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં નિશ્ચયવ્યવહારની સંધિ, નિમિત્ત-નૈમિત્તિકની સંધિ, વગેરે બાબતનો જરૂરી ખુલાસો; અને તે સંબંધમાં સ્વછંદીઓની વિપરીત કલ્પનાઓનું નિરાકરણ.

વળી ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં એવું પણ નથી કે વસ્ત્રાદિ સહિત દશામાં પણ મુનિપણાનો કે કેવળજ્ઞાનનો ક્રમ આવી જાય ! આત્મામાં મુનિદશાનો ક્રમ હોય ત્યાં શરીરમાં દિગંબર દશા જ હોય; વસ્ત્ર છોડવા તે કાંઈ જીવનું કાર્ય નથી પણ તે વખતે એવી જ દશા હોય છે. મુનિદશાનું સ્વરૂપ આથી વિપરીત માને તો તેને નિશ્ચય-વ્યવહારની કાંઈ ખબર નથી, તેમ જ ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિયમની કે દેવગુરુના સ્વરૂપની પણ ખબર નથી.

વળી મુનિપણું હોય ત્યાં, ઉભા ઉભા જ હાથમાં જ આહાર લેવાની ક્રિયા હોય, પાતરાં વગેરેમાં આહારની ક્રિયા ત્યાં ન જ હોય; છતાં ત્યાં અજીવની (હાથની કે આહારની) તેવી પર્યાય જીવે ઉત્પન્ન કરી છે—એમ નથી; એ પ્રમાણે સદૌષ આહારનો ત્યાગ વગેરેમાં પણ સમજી લેવું. તે તે દશામાં એવો જ સહજ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક મેળ હોય છે, તેનો મેળ તૂટતો નથી; તેમ જ જીવ જ્ઞાયક મટીને અજીવનો કર્તા પણ થતો નથી. જ્ઞાયકસ્વભાવનો નિર્ણય કરે તો અજીવના કર્તાપણાની બધી ભ્રમણા છૂટી જાય, ને મિથ્યાત્વાદિ કર્મોનું નિમિત્તકર્તાપણું પણ ન રહે.

ઉપર જેમ મુનિદશા સંબંધમાં કહ્યું તેમ બધી પર્યાયોમાં યથાયોગ્ય સમજવું; જેમકે સમક્રીતિને માંસાદિનો ખોરાક હોય જ નહિ. અહીં જીવને સમ્યગ્દર્શન પર્યાયનો ક્રમ હોય ને સામે માંસાદિનો ખોરાક પણ હોય—એમ કદી બનતું નથી. તિર્યચ-સિંહ વગેરે સમક્રીત પામે, ત્યાં તેને પણ માંસાદિનો ખોરાક છૂટી જ જાય છે. —આવું જ તે ભૂમિકાનું સ્વરૂપ છે. છતાં પરની ક્રિયાનો ઉત્પાદક આત્મા

નથી, જ્ઞાયક તો પરનો અકર્તા જ છે.

“અમે સમકીર્તિ છીએ, અથવા અમે મુનિ છીએ, ’ પછી બહારમાં ગમે તેવા આહારાદિનો જોગ હો” — એમ કહે તો તે મિથ્યાદૈષ્ટિ-સ્વછંદી જ છે, કઈ ભૂમિકામાં કેવો વ્યવહાર હોય ને કેવું નિમિત્ત હોય, તથા કેવો રાગ અને કેવા નિમિત્તો છૂટી જાય તેની તેને ખબર નથી. —એવા સ્વછંદી જીવને ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત કે સમ્યગ્દર્શનાદિ હોતું નથી, મુનિદશા તો હોય જ ક્યાંથી ?

જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિમાં નિર્મળ-નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાયો થતી જાય છે, અને તે તે પર્યાયમાં યોગ્યનિમિત્ત હોય છે તે પણ ક્રમબદ્ધ છે; એટલે ‘નિમિત્તને મેળવવું’ એ વાત રહેતી નથી. જેમ કે— ‘મુનિદશામાં નિમિત્તપણે નિર્દોષ આહાર જ હોય છે, માટે નિર્દોષ આહારનું નિમિત્ત મેળવું તો મારી મુનિદશા ટકી રહેશે’ —એમ કોઈ માને તેને નિમિત્તાધીન દૈષ્ટિ છે, સ્વભાવમાં એકાગ્રતાથી મુનિદશા ટકે છે તેને બદલે સંયોગના આધારે મુનિદશા માને છે તેની દૈષ્ટિ જ વિપરીત છે. નિમિત્તને મેળવવું નથી પડતું, પણ સહજપણે એ જ પ્રકારનું નિમિત્ત હોય છે, નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ સહેજે બની જાય છે.. “આપણને જેવું કાર્ય કરવાની ઇચ્છા થાય તેવાં નિમિત્તો મેળવવા” —એમ માને તો તેને જ્ઞાનસ્વભાવની કે ક્રમબદ્ધપર્યાયની શ્રદ્ધા ક્યાં રહી? —એને તો હજી ઇચ્છાનું અને નિમિત્તનું કર્તાપણું પડ્યું છે. અરે ભાઈ ! નિમિત્તોને મેળવવા કે દૂર કરવા તે ક્યાં તારા હાથની વાત છે? નિમિત્ત તો પરદ્રવ્ય છે, તેની ક્રમબદ્ધપર્યાય તારે આધીન નથી.

[૮૪] “જ્ઞા... ય... ક” શું કરે ?

જ્ઞાયક ક્રમબદ્ધ પોતાના જ્ઞાયકપ્રવાહની ધારાએ ઉપજે છે, જ્ઞાયકપણે ઊપજતો તે કોને લ્યે ? કોને છોડે ? કે કોને ફેરવે ? જ્ઞાયક તો જ્ઞાયકભાવનો જ કર્તા છે, પરનો અકર્તા છે. જો બીજાનો કર્તા થવા જાય તો અહીં પોતામાં જ્ઞાયક સ્વભાવની દૈષ્ટિ રહેતી નથી એટલે મિથ્યાદૈષ્ટિપણું થઈ જાય છે. હજી તો જ્ઞાયક પરનો જાણનાર પણ વ્યવહારથી છે, નિશ્ચયથી (—તન્મયપણે) પોતે જ્ઞાયકનો જાણનાર છે. જ્ઞાયક સન્મુખ એકાગ્રતામાં પરજ્ઞેયનું પણ જ્ઞાન થઈ જાય છે, પરંતુ પરનો ઉત્પાદક નથી. આ રીતે જ્ઞાયક આત્મા અકર્તા છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન સ્વ-પરના ‘જ્ઞાયક’ છે, જ્ઞેયોને જેમ છે તેમ પ્રસિદ્ધ કરે છે તેથી ‘જ્ઞાપક’ પણ છે, ને પોતાના ‘કારક’ પણ છે; પરંતુ પરના કારક નથી. પરના જ્ઞાયક તો છે પણ કારક નથી. એ પ્રમાણે બધાય આત્માનો આવો જ્ઞાયકસ્વભાવ છે ને પરનું અકર્તાપણું છે. એ વાત અહીં સમજાવી છે.

[૮૫] જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિપૂર્વક ચરણાનુયોગની વિધિ.

શાસ્ત્રોમાં ચરણાનુયોગની વિધિનું અનેક પ્રકારે વર્ણન આવે, પણ તે બધામાં આ જ્ઞાયકસ્વભાવની મૂળદૈષ્ટિ રાખીને સમજે તો જ સમજાય તેવું છે. મુનિ-દીક્ષા લેવાના ભાવ થાય ત્યારે માતા-પિતા વગેરે પાસે જઈને આ રીતે રજા માગવી, તેમને આ રીતે સમજાવવા-એનું વર્ણન પ્રવચનસાર વગેરેમાં ખૂબ કર્યું છે; અને દીક્ષા લેનારને પણ એવો વિકલ્પ આવે ને માતા પાસે જઈને કહે કે “હે માતાજી ! હવે મને દીક્ષાની રજા આપો ! હે આ શરીરની જનેતા ! મારો અનાદિનો જનક એવો જે મારો આત્મા, તેની પાસે જવાની મને આજ્ઞા આપો ! — ભગવતી દીક્ષાની મને રજા આપો.” —છતાં અંતરમાં તે વખતે જ્ઞાન છે કે આ વચનનો કર્તા હું નથી, મારા કારણથી આ વચનનું પરિણમન થતું નથી.

માતા-પિતા વગેરેની રજા લઈને પછી ગુરુ પાસે આચાર્ય મુનિરાજ પાસે જઈને વિનય પૂર્વક કહે કે “હે પ્રભો ! મને શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિરૂપ સિદ્ધિથી અનુગૃહીત કરો... હે નાથ ! આ ભવબંધનથી છોડાવીને મને ભગવતી મુનિદીક્ષા આપો ! ” —ત્યારે શ્રી ગુરુ પણ તેને ‘આ તને શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ઉપલબ્ધિરૂપ સિદ્ધિ’ —એમ કહીને દીક્ષા આપે. આ પ્રમાણે ચરણાનુયોગની વિધિ છે; છતાં ત્યાં દીક્ષા દેનાર અને લેનાર બંને જાણે છે કે અમે તો જ્ઞાયક છીએ, આ અચેતન ભાષાના અમે ઉત્પાદક નથી, અને આ વિકલ્પના પણ ઉત્પાદક ખરેખર અમે નથી, અમે તો અમારા જ્ઞાયકભાવના જ ઉત્પાદક છીએ, જ્ઞાયકભાવમાં જ અમારું તન્મયપણું છે. —આવા યથાર્થ ભાન વગર કદી મુનિદશા હોતી નથી.

હું જ્ઞાયક છું-એવું અંતરભાન, અને ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત હોવા છતાં, તીર્થંકર ભગવાન વગેરેના વિરહમાં,

કે પુત્રાદિકના વિયોગમાં સમક્રીતિને પણ આંખમાંથી આંસુ ચાલ્યા જાય, છતાં તે વખતે તે આંસુના તો ઉત્પાદક નથી, ને અંદર જરાક શોકના જે પરિણામ થયા તેના પણ ખરેખર તે ઉત્પાદક નથી, તે વખતેય તે પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવપણે જ ઊપજતા થકા જ્ઞાતા જ છે, —હર્ષ-શોકના કર્તા-ભોક્તા નથી. અંતરદૃષ્ટિની આ અપૂર્વ વાત છે. આ દૃષ્ટિ પ્રગટ કર્યા વિના કોઈને કદી ધર્મનો અંશ પણ થતો નથી.

[૮૬] સાધકદશામાં વ્યવહારનું યથાર્થ જ્ઞાન.

જ્ઞાયકસ્વભાવ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને સાધકજીવ વ્યવહારને પણ જેમ છે તેમ જાણે છે. ક્રમબદ્ધપર્યાયના યથાર્થ જ્ઞાનમાં વ્યવહારનું પણ જ્ઞાન આવી જાય છે. વ્યવહારના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર પંચાધ્યાયીમાં વર્ણવ્યા છે—

(૧) વ્યક્તરાગ, તે અસદ્ભુત ઉપચરિત વ્યવહારનયનો વિષય,

(૨) અવ્યક્તરાગ, તે અસદ્ભુત અનુપચરિત વ્યવહારનયનો વિષય,

(૩) જ્ઞાન પરને જાણે છે, ત્યાં ‘પરનું જ્ઞાન અથવા તો રાગનું જ્ઞાન’ કહેવું તે સદ્ભુત ઉપચરિત વ્યવહાર નયનો વિષય છે.

(૪) જ્ઞાન તે આત્મા-એવો ગુણ-ગુણી ભેદ તે સદ્ભુત અનુપચરિત વ્યવહારનયનો વિષય છે.

(“નયના આ ચારે પ્રકારોનું સ્વરૂપ, તથા જ્ઞાયકના આશ્રયે—નિશ્ચયના આશ્રયે—તેમનો નિષેધ” —એ બાબતમાં પૂ. ગુરુદેવના વિસ્તૃત પ્રવચન માટે જુઓ—આત્મધર્મ અંક ૧૦૦ તથા ૧૦૧)

એકાકાર જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિથી જ્યાં નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટયાં, ને રાગાદિથી ભિન્નતા જાણી, ત્યાં સાધકદશામાં ઉપર મુજબ જે જે વ્યવહાર હોય તેને જ્ઞાની પોતાના જ્ઞાનનું જ્ઞેય બનાવે છે. જો કે દૃષ્ટિ તો જ્ઞાયકસ્વભાવ ઉપર જ પડી છે, પણ ‘પર્યાયમાં વ્યવહાર છે જ નહિ—રાગ છે જ નહિ’ એમ નથી માનતા, તેમ જ તે વ્યવહારને પરમાર્થમાં પણ ખતવતા નથી, —એટલે કે તે વ્યવહારના અવલંબનથી લાભ માનતા નથી, તેને જ્ઞાનના જ્ઞેયપણે જેમ છે તેમ જાણે છે. અહીં જ્ઞાયકસન્મુખ જ્ઞાનના ક્રમમાં રહીને રાગના ક્રમને પણ જેમ છે તેમ જાણે જ છે, પરંતુ જ્ઞાયકની અધિકતામાં તે રાગનો પણ અકર્તા જ છે; આવા જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિ તે ધર્મનો મૂળ પાયો છે.

[ક્રમબદ્ધપર્યાય ઉપરનાં પ્રવચનો અહીં પૂર્ણ થાય છે; આ પ્રવચનો દરમિયાન, આ વિષયને લગતી કેટલીક ચર્ચાઓ થએલી, તે પણ ઉપયોગી હોવાથી અહીં આપવામાં આવી છે.]

[૮૭] ‘કેવળીના જ્ઞાનમાં બધી નોંધ છે’ પરને જાણવાનું જ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે તે કાંઈ અભૂતાર્થ નથી.

આ ક્રમબદ્ધપર્યાય તે તો વસ્તુનું જ સ્વરૂપ છે; તેને સિદ્ધ કરવા માટે કેવળજ્ઞાનની દલીલ આપીને એમ કહેવામાં આવે છે કે સર્વજ્ઞદેવે કેવળ જ્ઞાનમાં એક સમયમાં ત્રણ કાળ ત્રણલોકના સ્વ-પર સમસ્ત પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ જોયા છે અને તે પ્રમાણે જ પરિણમન થાય છે.

ત્યારે આની સામે કેટલાક એમ કહે છે કે— ‘કેવળી ભગવાન પરને તો વ્યવહારથી જાણે છે, ને વ્યવહાર તો અભૂતાર્થ છે—એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, માટે કેવળી પરને ન જાણે. ’ —આમ કહીને તેઓ આ ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાતનો વિરોધ કરવા માંગે છે. —પણ ખરેખર તો તે કેવળજ્ઞાનની અને શાસ્ત્રના કથનની મશ્કરી કરે છે, શાસ્ત્રની ઓથ લઈને પોતાનો સ્વછંદ પોષવા માંગે છે. અરે ભાઈ! કેવળીને સ્વ-પરપ્રકાશક પૂરું જ્ઞાનસામર્થ્ય ખીલી ગયું છે, તે જ્ઞાન કાંઈ અભૂતાર્થ નથી. શું જ્ઞાનનું પરપ્રકાશક સામર્થ્ય છે તે કંઈ અભૂતાર્થ છે? —નહિ. જેમ સમયસારની સાતમી ગાથામાં દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના ગુણભેદને પણ અભૂતાર્થ કહ્યો, —તો શું આત્મામાં તે ગુણો છે જ નહિ? —છે તો ખરા. તેમ કેવળીભગવાન પરને જાણે—તેને વ્યવહાર કહ્યો, તો શું પરનું જાણપણું નથી? પરને પણ જાણે તો છે જ. કેવળી પરને જાણતા જ નથી—એમ નથી. કેવળીને પરનો આશ્રય નથી—પરમાં તન્મય થઈને નથી જાણતા—પરની સન્મુખ થઈને નથી જાણતા—

માટે પરપ્રકાશકપણાને વ્યવહાર કહ્યો છે. પરપ્રકાશકપણાનું જ્ઞાનનું જે સામર્થ્ય છે તે કાંઈ વ્યવહારથી નથી, તે તો નિશ્ચયથી પોતાનું સ્વરૂપ છે. ભગવાનના કેવળજ્ઞાનમાં ત્રણ કાળના પદાર્થોની નોંધ છે. પં. રાજમલ્લજી સમયસાર કલશની ટીકામાં કહે છે કે: સંસારી જીવોમાં એક ભવ્યરાશિ છે ને એક અભવ્યરાશિ છે; તેમાં અભવ્યરાશિ જીવ તો ત્રણ કાળમાં મોક્ષ પામતા નથી, ભવ્ય જીવોમાંથી કેટલાક જીવો મોક્ષ જવાને યોગ્ય છે; અને તેનો મોક્ષ પહોંચવાનો કાળ પરિણામ છે અર્થાત્ આ જીવ આટલો કાળ વીત્યે મોક્ષ જશે—એવી નોંધ કેવળજ્ઞાનમાં છે. — ‘યહ જીવ ઇતના કાલ વીત્યા મોક્ષ જાસૈ-હસૌ ન્યૌધુ કેવલજ્ઞાન માંહે છે’ (પૃષ્ઠ ૧૦) કેવળી ભગવાનના જ્ઞાનમાં ત્રણકાળ ત્રણલોકની બધી નોંધ છે. જે જીવને અંતરસ્વભાવના જ્ઞાનનો પુરુષાર્થ થયો તેને અલ્પકાળમાં મોક્ષ થવાનો છે એમ કેવળજ્ઞાનની નોંધમાં આવી ગયું છે. જેના જ્ઞાનમાં સર્વજ્ઞ ભગવાન બેઠા તેની મુક્તિ ભગવાનના જ્ઞાનમાં લખાઈ ગઈ.

પ્રશ્ન:- કેવળી ભગવાનને વિકલ્પ તો નથી, તો વિકલ્પ વગર પરને શી રીતે જાણે ?

ઉત્તર:- પરને જાણતાં કેવળીને કાંઈ પર તરફ ઉપયોગ નથી મૂકવો પડતો; પણ પોતાનું જ્ઞાનસામર્થ્ય જે એવું સ્વ-પર પ્રકાશક ખીલી ગયું છે કે સ્વ-પર બધું એક સાથે—વિકલ્પ વગર-જ્ઞાનમાં જણાય છે. પરને જાણવું તે કાંઈ વિકલ્પ નથી. (જ્ઞાનને સવિકલ્પ કહેવાય છે તેમાં જીદી અપેક્ષા છે. અહીં રાગરૂપ વિકલ્પની વાત છે.) કેવળી ભગવાનને જ્ઞાનનું સામર્થ્ય જ એવું પરિણમી રહ્યું છે કે રાગના વિકલ્પ વગર જ સ્વ-પર બધું પ્રત્યક્ષ જણાય છે.

અહો આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે, તે સ્વભાવમાંથી જે કેવળજ્ઞાન ખીલ્યું તેનું અચિંત્ય સામર્થ્ય છે. તે કેવળજ્ઞાન—

અસ્પષ્ટ જાણે નહિ,
વિકલ્પથી જાણે નહિ,
પરસન્મુખ થઈને જાણે નહિ,
છતાં જાણ્યા વિનાનું કાંઈ પણ રહે નહિ.
—આવું કેવળજ્ઞાન છે !

આવા કેવળજ્ઞાનને યથાર્થપણે ઓળખે તો આત્માના જ્ઞાયકસ્વભાવની સન્મુખતા થઈને સમ્યગ્દર્શન થયા વિના રહે નહિ. પ્રવચનસારની ૮૦મી ગાથામાં આચાર્ય ભગવાને એ જ વાત અલૌકિક રીતે કરી છે.

[૮૮] ભવિષ્યની પર્યાય થયા પહેલાં કેવળજ્ઞાન તેને કઈ રીતે જાણે ? -તેનો ખુલાસો.

પ્રશ્ન:- ભવિષ્યની જે પર્યાયો થઈ નથી પણ ભવિષ્યમાં થવાની છે, તેને જ્ઞાન વર્તમાનમાં જાણે ?

ઉત્તર:- હા; કેવળજ્ઞાન એક સમયની વર્તમાન પર્યાયમાં ત્રણેકાળનું બધું જાણી લે છે.

પ્રશ્ન:- તો શું ભવિષ્યમાં જે પર્યાય થવાની છે તેને વર્તમાનમાં પ્રગટ રૂપ જાણે ?

ઉત્તર:- ભવિષ્યની પર્યાયને ભવિષ્યરૂપે જાણે, પણ કાંઈ તે પર્યાય વર્તમાનમાં પ્રગટ વર્તે છે—એમ ન જાણે. જાણે તો બધું વર્તમાનમાં, પણ જેમ હોય તેમ જાણે. ભવિષ્યમાં જે થવાનું હોય તેને અત્યારે ભવિષ્યરૂપે જાણે.

પ્રશ્ન:- જ્ઞાનમાં ભવિષ્યની પર્યાયને પણ જાણવાની શક્તિ છે, એટલે જ્યારે તે પર્યાય થશે ત્યારે જ્ઞાન તેને જાણશે, —એ પ્રમાણે છે ?

ઉત્તર:- ના; એમ નથી. ભવિષ્યને પણ જાણવાનું કાર્ય તો વર્તમાનમાં જ છે, તે કાંઈ ભવિષ્યમાં નથી. જેમકે અમુક જીવને અમુક વખતે ભવિષ્યમાં કેવળજ્ઞાન થવાનું છે, તો જ્ઞાન વર્તમાનમાં એમ જાણે કે આ જીવને આ સમયે આવી પર્યાય થશે. પણ જ્ઞાન કાંઈ એમ ન જાણે કે આ જીવને અત્યારે કેવળજ્ઞાન પર્યાય વ્યક્ત વર્તે છે! તેમ જ ભવિષ્યની તે પર્યાય થાય ત્યારે જ્ઞાન તેને જાણશે—એમ પણ નથી. ભવિષ્યની પર્યાયને ભવિષ્યની પર્યાય તરીકે વર્તમાનમાં જ જ્ઞાન જાણે છે. જેમ ભૂતકાળની પર્યાય અત્યારે વર્તતી ન હોવા છતાં વર્તમાન જ્ઞાન તેને જાણે છે, તેમ ભવિષ્યની પર્યાય અત્યારે વર્તતી ન હોવા છતાં જ્ઞાન તેને પ્રત્યક્ષ જાણે છે.

[૮૯] કેવળીને ક્રમબદ્ધ, ને છન્નસ્થને અક્રમ, -એમ નથી.

પ્રશ્ન:- ‘બધું ક્રમબદ્ધ છે’ એ વાત કેવળી ભગવાનને માટે બરાબર છે, કેવળી ભગવાને બધું જાણ્યું છે તેથી તેમને માટે તો બધું ક્રમબદ્ધ જ છે; પરંતુ છન્નસ્થને તો પૂરું જ્ઞાન નથી, તેથી તેને માટે બધું ક્રમબદ્ધ નથી, છન્નસ્થને તો ફેરફાર પણ થાય, —એ પ્રમાણે કોઈ કહે, તો તે બરાબર છે ?

ઉત્તર:- ના; એ વાત બરાબર નથી. વસ્તુસ્વરૂપ બધાને માટે એક સરખું જ છે, કેવળીને માટે જીદું વસ્તુસ્વરૂપ

ને છન્નસ્થને માટે જીદું, —એમ બે પ્રકારનું વસ્તુસ્વરૂપ નથી. કેવળીને માટે બધું ક્રમબદ્ધને છન્નસ્થને માટે અક્રમબદ્ધ એટલે છન્નસ્થ તેમાં આડુંઅવળું પણ કરી ઘે—એમ માનનારને ક્રમબદ્ધપર્યાયના સ્વરૂપની ખબર નથી. કેવળી ભગવાન ભલે પૂરું પ્રત્યક્ષ જાણે ને છન્નસ્થ પૂરું પ્રત્યક્ષ ન જાણે, તો પણ વસ્તુસ્વરૂપનો (ક્રમબદ્ધપર્યાય વગેરેનો) નિર્ણય તો બંનેને સરખો જ છે. કેવળીભગવાન બધા દ્રવ્યોની ક્રમબદ્ધપર્યાય થવાનું જાણે, અને છન્નસ્થ તેને અક્રમે થવાનું માને, તો તો તેના નિર્ણયમાં જ વિપરીતતા થઈ. ‘હું જ્ઞાયક છું ને પદાર્થોની ક્રમબદ્ધઅવસ્થા છે’ —એવો નિર્ણય કરીને જ્ઞાયકસ્વભાવસન્મુખ પરિણમતાં જ્ઞાનીને તો જ્ઞાતાભાવનું જ પરિણમન ખીલતાં ખીલતાં અનુક્રમે કેવળજ્ઞાન થઈ જાય છે. પણ જેને હજી તો નિર્ણયમાં જ ભૂલ છે તેને જ્ઞાતાપણાનું પરિણમન થતું નથી પણ વિકારનું જ કર્તાપણું રહે છે.

[૯૦] જ્ઞાન અને જ્ઞેયનો મેળ, —છતાં બંનેની સ્વતંત્રતા.

પ્રશ્ન:— કેવળીભગવાને જેમ જાણ્યું તેમ આ જીવને પરિણમવું પડે છે? કે આ જીવ જેમ પરિણમે તેમ કેવળીભગવાન જાણે છે?

ઉત્તર:— પહેલી વાત એ છે કે કેવળજ્ઞાનનો નિર્ણય કરનારે ‘જ્ઞાનશક્તિ’ ના અવલંબને એ નિર્ણય કર્યો છે એટલે તેનામાં નિર્મળ પરિણમન (સમ્યગ્દર્શનાદિ) થઈ ગયું છે, અને કેવળીભગવાને પણ તેમ જ જાણ્યું છે.

કેવળીભગવાનનું જ્ઞાન, અને આ જીવનું પરિણમન, —એ બંનેનો જ્ઞેયજ્ઞાયકપણનો મેળ હોવા છતાં, કોઈને આધીન કોઈ નથી. કેવળીભગવાને તો બધા પદાર્થોની ત્રણેકાળની અવસ્થા એક સાથે જાણી લીધી છે, ને પદાર્થમાં પરિણમન તો એક પછી એક અવસ્થાનું થાય છે. કેવળીએ જાણ્યું માટે પદાર્થને તેવું પરિણમવું પડે છે— એમ નથી, અથવા પદાર્થ તેમ પરિણમે છે માટે કેવળી તેવું જાણે છે—એમ પણ નથી. અને આમ હોવા છતાં કેવળજ્ઞાન અને જ્ઞેયની સંધિ તૂટતી પણ નથી; કેવળજ્ઞાને જાણ્યું તેનાથી બીજી રીતે વસ્તુ પરિણમે, અથવા તો વસ્તુ પરિણમે તેનાથી બીજી રીતે કેવળજ્ઞાન જાણે—એમ કદી બનતું નથી.

આમાં, કેવળજ્ઞાનની એટલે કે આત્માના જ્ઞાયકસ્વભાવની મહત્તા સમજવી, ને જ્ઞાયકસન્મુખ થઈને પરિણમવું, તે જ મૂળભૂત વસ્તુ છે.

[૯૧] આગમને જાણશે કોણ ?

પ્રશ્ન:— આ ક્રમબદ્ધપર્યાયની આપ કહો છો એવી વાત આગમમાં મળતી નથી.

ઉત્તર:— અરે ભાઈ ! હજી તને સર્વજ્ઞનો તો નિર્ણય નથી, તો સર્વજ્ઞના નિર્ણય વગર, ‘સર્વજ્ઞના આગમ કેવાં હોય અને તેમાં શું કહ્યું છે’ તેની તને શું ખબર પડે? ગુરુગમ વગર, પોતાની ઊંઘી દૈષ્ટિથી આગમના અર્થ ભાસે તેમ નથી. આગમ કહે છે કે આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે ને તેમાં સર્વજ્ઞતાનું સામર્થ્ય છે. જો આવા જ્ઞાનસ્વભાવને અને સર્વજ્ઞતાને ન જાણે તો તેણે આગમને જાણ્યા જ નથી. અને જો આવા જ્ઞાન સ્વભાવને માને તો ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય તેમાં આવી જ જાય છે.

ક્રમબદ્ધપર્યાય સીધી રીતે ન સમજે તેને સમજાવવા માટે આ કેવળજ્ઞાનની દલીલ આપવામાં આવે છે; બાકી તો વસ્તુ પોતે જ તેવા સ્વભાવવાળી છે, ક્રમબદ્ધપર્યાય તે વસ્તુનું જ સ્વરૂપ છે, તે કાંઈ કેવળજ્ઞાનને કારણે નથી.

[૯૨] કેવળજ્ઞાનના ને ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણય વિના ધર્મ કેમ ન થાય ?

પ્રશ્ન:— આપ કેવળજ્ઞાન અને ક્રમબદ્ધપર્યાય ઉપર આટલો બધો ભાર આપો છો, તો શું સર્વજ્ઞના નિર્ણય વિના કે ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણય વિના ધર્મ ન થઈ શકે ?

ઉત્તર:— ના; ભાઈ ! આ કેવળજ્ઞાનનો કે ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય તો જ્ઞાનસ્વભાવના અવલંબને થાય છે, ને એના વિના કદી ધર્મ થતો નથી. જ્ઞાનસ્વભાવ કહો, કેવળજ્ઞાન કહો કે ક્રમબદ્ધપર્યાય કહો, એ ત્રણેમાંથી એકના નિર્ણયમાં બીજા બેનો નિર્ણય પણ આવી જાય છે અને જો કેવળજ્ઞાનને કે ક્રમબદ્ધપર્યાયને ન માને તો તે ખરેખર આત્માના જ્ઞાનસ્વભાવને જ નથી માનતો. આ તો જૈનધર્મની મૂળ વાત છે. સર્વજ્ઞતા તો જૈનધર્મની મૂળ વસ્તુ છે, તેના નિર્ણય વિના ધર્મની શરૂઆત થાય એમ કદી બનતું નથી. સ્વસન્મુખ થઈને ‘હું જ્ઞાન છું’ એવી જ્ઞાતાબુદ્ધિ થતાં સર્વજ્ઞતાનો નિર્ણય પણ થઈ ગયો, ક્રમબદ્ધપર્યાયનો પણ નિર્ણય થઈ ગયો, કયાંય ફેરફાર કરવાની બુદ્ધિ ન રહી, —આનું નામ ધર્મ છે.

[૯૩] તિર્યચ-સમક્રીતિને પણ ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત.

પ્રશ્ન:- તિર્યચમાં પણ કોઈ કોઈ જીવો (મેંઢક વગેરે) સમક્રીતિ હોય છે, તો તે તિર્યચ સમક્રીતિને પણ શું આવી ક્રમબદ્ધપર્યાયની શ્રદ્ધા હોય છે ?

ઉત્તર:- હા; ‘ક્ર-મ-બ-દ્ધ’ એવા શબ્દની ભલે તેને ખબર ન હોય, પણ “હું જાયક છું, મારો આત્મા બધું જાણવાના સ્વભાવવાળો છે” —એવા અંતર્વેદનમાં ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત પણ તેને આવી જાય છે; ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીતનું જે કાર્ય છે તે કાર્ય તેને થઈ જ રહ્યું છે. તેનું જ્ઞાન જ્ઞાતાભાવે જ પરિણમે છે. પરનો કર્તા કે રાગનો કર્તા-એવી બુદ્ધિ તેને નથી, જ્ઞાતાબુદ્ધિ જ છે, ને તેમાં ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત સમાઈ જાય છે. જ્ઞાનપર્યાયને અંતરમાં વાળીને ‘હું જાયક ભાવરૂપ જીવતત્ત્વ છું’ એવી પ્રતીત થઈ છે ત્યાં ક્રમબદ્ધપર્યાયનું જ્ઞાતાપણું જ છે.

વળી જીવો, તે દેડકાંને કે ચકલાં વગેરે તિર્યચને સમ્યગ્દર્શન થતાં, સ્વસન્મુખ થઈને સંવર-નિર્જરા દશા પ્રગટી છે પણ હજી કેવળજ્ઞાન નથી થયું. પર્યાયમાં હજી અલ્પતા અને રાગ પણ છે, છતાં તે પર્યાયને જાણતાં તેને એવો વિકલ્પ કે સંદેહ નથી ઊઠતો કે “અત્યારે આવી પર્યાય કેમ ? ને કેવળજ્ઞાન પર્યાય કેમ નહીં ? ” એવો જ તે પર્યાયનો ક્રમ છે એમ જાણે છે. કેવળજ્ઞાન નથી તેથી કાંઈ સમ્યગ્દર્શનમાં તેને શંકા નથી પડતી. એ જ પ્રમાણે તે પર્યાયમાં રાગ છે તેને પણ જાણે છે. પણ તે રાગને જાણતાં તે તિર્યચસમક્રીતિ તેને સ્વભાવપણે નથી વેદતા, રાગથી ભિન્ન જાયકસ્વભાવપણે જ પોતાને અનુભવે છે. રાગ છે તેટલું તેનું વેદન છે, પણ જાયકદૈષ્ટિમાં તેનું વેદન છે જ નહિ. જાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિથી જ્ઞાન સમાધાનપણે વર્તે છે, કયાંય પરને આધુંપાછું કરવાની મિથ્યાબુદ્ધિ થતી નથી, એ જ ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીતનું ફળ છે.

—એ રીતે, જે કોઈ સમક્રીતિ જીવો છે તે બધાયને પોતાના જાયકસ્વભાવના નિર્ણયમાં, સર્વજની તેમજ ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત પણ ભેગી આવી જ જાય છે;—એથી વિપરીત માનનારને સમ્યગ્દર્શન હોતું નથી.

સમ્યગ્દર્શન કહો, ‘કે...વ...ળ’ જ્ઞાન (એટલે કે રાગથી જીવું જ્ઞાન) કહો, ભેદજ્ઞાન કહો, ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય કહો, જૈનશાસન કહો કે ધર્મની શરૂઆત કહો, —તે બધુંય આમાં એક સાથે આવી જાય છે.

[૯૪] ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયનું ફળ- ‘અબંધપણું’ “જાયકને બંધન નથી.”

જીવ અને અજીવ બંનેની ક્રમબદ્ધપર્યાય પોતપોતાથી સ્વતંત્ર છે; જાયકસ્વરૂપ જીવ પોતાના જાયકપણાની ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં પરિણમતો તેનો જ્ઞાતા છે, પણ પરનો અકર્તા છે. આ રીતે અકર્તાપણે પરિણમતા જાયકને બંધન થાય જ નહિ.

—આમ હોવા છતાં, અજ્ઞાનીને બંધન કેમ થાય છે ? આચાર્યદેવ કહે છે કે એ તેના અજ્ઞાનનો મહિમા પ્રગટ છે, તેના અજ્ઞાનને લીધે જ તેને બંધન થાય છે. જાયક સ્વભાવનો મહિમા જાણે તો તો બંધન ન થાય; જાયકસ્વભાવનો મહિમા ભૂલીને જે પરનો કર્તા થાય છે તેને અજ્ઞાનનો મહિમા પ્રગટ થયો છે અને તેથી જ તેને બંધન થાય છે.

જાયકસ્વભાવે પરિણમતો જીવ, મિથ્યાત્વાદિ કર્મના બંધનમાં નિમિત્ત પણ થતો નથી; નિમિત્તપણે પણ તે મિથ્યાત્વાદિનો અકર્તા જ છે.

“અજીવની ક્રમબદ્ધપર્યાય પણ સ્વતંત્ર છે, માટે તેનામાં જો મિથ્યાત્વકર્મરૂપે પરિણમવાનું ઉપાદાન હોય તો અમારે પણ મિથ્યાત્વભાવ કરીને તેને નિમિત્ત થવું પડે ! ” —આવી જેની દૈષ્ટિ છે તેને અજ્ઞાનનો મહિમા પ્રગટ છે એટલે કે તે મોટો અજ્ઞાની છે. જાયકસ્વભાવની કે ક્રમબદ્ધપર્યાયની તેને ખબર નથી. જ્ઞાનીએ તો જ્ઞાનસ્વભાવ ઉપર દૈષ્ટિ રાખીને ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય કર્યો છે, એટલે તેની દૈષ્ટિનું પરિણમન તો સ્વભાવ તરફ વળી ગયું છે, કર્મને નિમિત્ત થવા ઉપર તેની દૈષ્ટિ નથી. મિથ્યાત્વાદિ કર્મ તેને બંધાતું જ નથી.

ક્રમબદ્ધપર્યાયનો યથાર્થ નિર્ણય કરનારને પોતામાં મિથ્યાત્વનો ક્રમ ન હોય—એ વાત પહેલાં કરી અને નિમિત્ત તરીકે અજીવમાં પણ તેને મિથ્યાત્વનો ક્રમ હોતો નથી.

“જડમાં મિથ્યાત્વનો ક્રમ હોય તો જીવને મિથ્યાત્વ કરવું પડે” —એ દલીલ તીવ્ર મિથ્યાદૈષ્ટિ અજ્ઞાનીની છે; તે અજીવને જ દેખે છે પણ જીવને નથી દેખતો; જીવના

સ્વભાવનો નિર્ણય કરીને જીવ તરફથી ન લેતાં અજીવની દૈષ્ટિ તરફથી લ્યે છે તે ઊંધી દૈષ્ટિ છે—તેને અજ્ઞાનની ગહનતા છે. ક્રમબદ્ધના નિર્ણયનું ફળ તો સ્વ તરફ વળવાનું આવે છે, સ્વભાવ તરફ વળીને જ્ઞાયક થયો તેને મિથ્યાત્વ હોતું નથી ને મિથ્યાત્વકર્મનું નિમિત્તકર્તાપણું પણ તેને રહેતું નથી; અજીવમાં દર્શનમોહ થવાનો ક્રમ તેને માટે હોતો જ નથી. આ રીતે કર્મ સાથેનો નિમિત્તનૈમિત્તિકસંબંધ પણ તેને છૂટી ગયો છે.

આત્મા નિશ્ચયથી અજીવનો કર્તા નથી, એટલે કોઈ એમ કહે કે—“પુદ્ગલના મિથ્યાત્વનો નિશ્ચયથી અકર્તા, પણ તેમાં મિથ્યાત્વકર્મ બંધાય ત્યારે જીવ મિથ્યાત્વ કરીને તેનો નિમિત્તકર્તા થાય એટલે કે વ્યવહારે તેનો કર્તા છે. —આ રીતે નિશ્ચયથી અકર્તા ને વ્યવહારથી કર્તા—એમ હોય તો ? ”

—તો એ પણ મિથ્યાદૈષ્ટિની જ વાત છે. જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિમાં કર્મનું નિમિત્તકર્તાપણું આવતું જ નથી. મિથ્યાત્વાદિ કર્મોનું વ્યવહારકર્તાપણું મિથ્યાદૈષ્ટિને જ લાગુ પડે છે, જ્ઞાનીને તે કોઈ રીતે લાગુ પડતું નથી. અહીં જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ કરીને પોતે જ્ઞાયકભાવે (—સમ્યક્દર્શન આદિ રૂપે) પરિણમ્યો, ત્યાં નક્કી થઈ ગયું કે મારી પર્યાયમાં મિથ્યાત્વ થવાની લાયકાત નથી, અને મારા નિમિત્તે પુદ્ગલમાં મિથ્યાત્વકર્મ થાય—એમ પણ બને જ નહિ—એવો પણ નિર્ણય થઈ ગયો. અહો ! અંતરમાં જ્ઞાયકસ્વભાવનો નિર્ણય કરીને ક્રમબદ્ધપર્યાયનો જ્ઞાતા થયો, અંતરમાં વળીને જ્ઞાયક થયો... અકર્તા થયો, તે હવે બંધનનો કર્તા થાય એ કેમ બને ? ? ન જ બને. જ્ઞાયકભાવ બંધનનો કર્તા થાય જ નહિ. તે તો નિજ—રસથી—જ્ઞાયકભાવથી શુદ્ધપણે જ પરિણમે છે, —બંધનના અકર્તાપણે જ પરિણમે છે. આ રીતે જ્ઞાયકને બંધન થતું જ નથી. આવું અબંધપણું તે ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયનું ફળ છે. અબંધપણું કહો કે મોક્ષમાર્ગ કહો, કે ધર્મ કહો, તેની આ રીત છે.

[૯૫] સ્વછંદી જીવ આ વાતના શ્રવણને પણ પાત્ર નથી.

જીવ જ્ઞાયકસ્વભાવ છે; તે જ્ઞાયકની ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં વિકારના કર્તાપણાની વાત ન આવે. કેમકે જ્ઞાતાના પરિણમનમાં વળી વિકાર ક્યાંથી આવ્યો ? ભાઈ ! તારા જ્ઞાયકપણાનો નિર્ણય કરીને તું પહેલાં જ્ઞાતા થા, તો તને ક્રમબદ્ધપર્યાયની ખબર પડશે. જ્ઞાતાના ક્રમમાં રાગ આવતો જ નથી, રાગ જ્ઞેયપણે ભલે હો. ખરેખર તો રાગને જ્ઞેય કરવાની પણ મુખ્યતા નથી, અંતરમાં જ્ઞાયકસ્વભાવને જ જ્ઞેય કરીને તેમાં અભેદ થાય—તેની જ મુખ્યતા છે. જ્ઞાયકસ્વભાવને જ્ઞેય બનાવ્યા વગર, રાગનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહિ.

ક્રમબદ્ધપર્યાયનું નામ લઈને રાગાદિનો ભય ન રાખે, ને સ્વછંદપણે વિષય—કષાયોમાં વર્તે એવા મિથ્યાદૈષ્ટિ જીવોની અહીં વાત જ નથી, તે તો આ વાતના શ્રવણને પણ પાત્ર નથી. ક્રમબદ્ધની ઓથ લઈને સ્વછંદપણે વર્તે તેને તો, ન રહ્યો પાપનો ભય, કે ન રહ્યો સત્યના શ્રવણનો પણ પ્રેમ; એટલે સત્યના શ્રવણની પણ તેને તો લાયકાત ન રહી. જ્યાં સત્યના શ્રવણની પણ લાયકાત ન હોય ત્યાં જ્ઞાનના પરિણમનની તો લાયકાત ક્યાંથી હોય ? જે સ્વછંદ છોડાવીને મોક્ષમાર્ગમાં લઈ જનારી વાત છે તેની જ ઓથે જે ધીઠાઈથી સ્વછંદને પોષે છે તેને આત્માની દરકાર નથી, ભવભ્રમણનો ભય નથી.

[૯૬] સમ્યક્દર્શન ક્યારે થાય ? —કે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે !

કેટલાક અજ્ઞાનીઓ આ વાત સમજ્યા વગર એમ કહે છે કે અમારે તો ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં સમ્યક્દર્શનાદિ નિર્મળ પર્યાય થવાની હશે ત્યારે થઈ જશે. —પણ તેની વાત ઊંધી છે, તે એકલા પરની સામે જોઈને ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત કરે છે, તે યથાર્થ નથી. ભાઈ રે ! તું તારા જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફનો પુરુષાર્થ કરીશ ત્યારે જ તારી નિર્મળ પર્યાય થશે. ક્રમબદ્ધપર્યાયની સમજણનું ફળ તો જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ વળવું તે છે. જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ વળ્યો છે તેને તો સમ્યક્દર્શનાદિ નિર્મળ પર્યાયનો ક્રમ થઈ જ ગયો છે અને જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ જેનું વલણ નથી તે ખરેખર ક્રમબદ્ધપર્યાયને જાણતો જ નથી. અંતરમાં વળીને જ્ઞાયકસ્વભાવ ઉપર જોર દેતાં, ભગવાને ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં જે નિર્મળ પર્યાય થવાની જોઈ છે તે જ પર્યાય આવીને ઊભી રહે છે. કોઈપણ જીવને જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફના પુરુષાર્થ વગર નિર્મળ પર્યાય થાય—એમ તો ભગવાને જોયું નથી.

‘બધી પર્યાયો ક્રમબદ્ધ છે માટે જેવો ક્રમ હશે તેવી પર્યાય થયા કરશે, હવે આપણે કાંઈ પુરુષાર્થ ન કરવો’—

એમ કોઈ માને, તો તેને કહે છે કે ભાઈ ! જ્ઞાયક તરફના પુરુષાર્થ વગર તું ક્રમબદ્ધનો જ્ઞાતા કઈ રીતે થયો ? તારા જ્ઞાયકસ્વભાવના નિર્ણયનો પ્રયત્ન કર્યા વગર ક્રમબદ્ધપર્યાયને તું કઈ રીતે સમજ્યો ? સ્વસન્મુખ થઈને જ્ઞાયકસ્વભાવનો નિર્ણય કરે તેને જ ક્રમબદ્ધપર્યાય સમજાય છે, અને તેની પર્યાયમાં નિર્મળતાનો ક્રમ શરૂ થઈ જાય છે. આ રીતે, સ્વસન્મુખ પુરુષાર્થ અને ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયની સંધિ છે.

[૯૭] ક્રમબદ્ધપર્યાય અને તેનું કર્તાપણું.

પ્રશ્ન:- ક્રમબદ્ધપર્યાય છે તેમાં કર્તાપણું છે કે નહિ ?

ઉત્તર:- હા; જેણે સ્વસન્મુખ થઈને પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવનો નિર્ણય કર્યો છે તેને પોતાની નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાયનું કર્તાપણું છે; અને જેને જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ નથી ને પરમાં કર્તૃત્વબુદ્ધિ છે તેને પોતામાં મિથ્યાત્વાદિ મલિન ભાવોનું કર્તાપણું છે.

અજીવને તે અજીવની ક્રમબદ્ધ અવસ્થાનું કર્તાપણું છે. ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય કરીને જે જીવ જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ વળી ગયો છે તેને વિકારનું કર્તાપણું રહેતું નથી, તે તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર રૂપ નિર્મળ જ્ઞાનભાવનો જ કર્તા છે.

[૯૮] ઝીણું-પણ સમજાય તેવું !

પ્રશ્ન:- આપ કહો છો તે વાત તો ઘણી સરસ છે, પણ બહુ ઝીણી વાત છે;—આવી ઝીણી વાત !

ઉત્તર:- ભાઈ, ઝીણું તો ખરું;—પણ સમજાય તેવું ઝીણું છે કે ન સમજાય તેવું ? આત્માનો સ્વભાવ જ ઝીણો (અતીન્દ્રિય) છે, એટલે તેની વાત પણ ઝીણી જ હોય. આ ઝીણું હોવા છતાં સમજી શકાય તેવું છે. આત્માની ખરે... ખરી. જિજ્ઞાસા હોય તો આ સમજાયા વગર રહે નહિ. વસ્તુસ્વરૂપમાં જેમ બની રહ્યું છે તે જ સમજવાનું આ કહેવાય છે; માટે ઝીણું લાગે તો પણ ‘સમજાય તેવું છે, અને આ સમજવામાં જ મારું હિત છે’ — એમ વિશ્વાસ અને ઉલ્લાસ લાવીને અંતરમાં પ્રયાસ કરવો જોઈએ. આ સમજ્યા વગર જ્ઞાન કદી સાચું થાય નહિ, ને સાચા જ્ઞાન વગર શાંતિ થાય નહિ. ‘ઝીણું છે માટે મને નહિ સમજાય’ — એમ ન લેવું; પણ ઝીણું છે માટે તે સમજવા મારે અપૂર્વ પ્રયત્ન કરવો—એમ બહુમાન લાવીને સમજવા માંગે તો આ અવશ્ય સમજાય તેવું છે.

અહો ! આ તો અંતરની અધ્યાત્મવિદ્યા છે; આ અધ્યાત્મવિદ્યાથી જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનો નિર્ણય કર્યા વગરનું બીજું બધું બહારનું જાણપણું તે તો મ્લેચ્છવિદ્યા સમાન છે, તેનાથી આત્માનું કાંઈ પણ હિત નથી.

અનંતકાળમાં પૂર્વે આ વાત નથી સમજ્યો તેથી સૂક્ષ્મ છે; તો પણ જિજ્ઞાસુ થઈને સમજવા માગે તો સમજાય તેવી છે. ભાઈ ! તું મૂંઝાઈ ન જા... પણ અંદર જા. મૂંઝવણ તે માર્ગ નથી, જ્ઞાનસ્વભાવને લક્ષમાં પકડીને અંતર્મુખ થા... વર્તમાનમાં જે જ્ઞાન જાણવાનું કાર્ય કરી રહ્યું છે તે જ્ઞાન કોનું છે ? તે જ્ઞાનના દોરે-દોરે અંતરમાં જઈને અવ્યક્ત ચિદાનંદ સ્વભાવને પકડી લે... અંદરના ચૈતન્ય દરવાજાને ખોલ. આ ચૈતન્યસ્વભાવમાં ઊતરતાં બધું સમજાઈ જાય છે, ને મૂંઝવણ મટી જાય છે.

[૯૯] સાચો વિસામો...

પ્રશ્ન:- ક્રમબદ્ધપર્યાય સમયે સમયે સદાય થયા જ કરે, તેમાં વચ્ચે ક્યાંય જરાપણ વિસામો નહિ ?

ઉત્તર:- ભાઈ, આ સમજણ તો તારા અનાદિના ભવભ્રમણનો થાક ઉતારી નાંખે તેવી છે. ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત કરીને જ્ઞાયકસ્વભાવ તરફ એકાગ્ર થયો તે જ ખરો વિસામો છે. —તેમાંય સમયે સમયે પર્યાયનું પરિણમન તો ચાલ્યા જ કરે છે, પણ તે પરિણમન જ્ઞાન અને આનંદમય છે તેથી તેમાં આકુળતા કે થાક નથી, તેમાં તો પરમ અનાકુળતા છે ને તે જ સાચો વિસામો છે. અજ્ઞાની જીવ જ્ઞાયકપણાને ભૂલીને “પરમાં આ કરું... આ કરું” એવી મિથ્યામાન્યતાથી આકુળ-વ્યાકુળ દુઃખી થઈ રહ્યો છે ને ભવભ્રમણમાં ભટકી રહ્યો છે; જો આ જ્ઞાયકસ્વભાવની ને ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત સમજે તો અનંતી આકુળતા મટી જાય અંતસ્સ્વભાવમાં જ્ઞાન-આનંદના અનુભવરૂપ સાચો વિસામો મળે.

[૧૦૦] સમકીર્તિ કહે છે— “શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે.”

આ ક્રમબદ્ધપર્યાયના યથાર્થ નિર્ણયમાં જ્ઞાનસ્વભાવનો ને કેવળજ્ઞાનનો નિર્ણય આવી જાય છે. જેમ કેવળી ભગવાન પરિપૂર્ણ જ્ઞાયક જ છે, તેમ મારો સ્વભાવ પણ જ્ઞાયક જ છે—આવો નિર્ણય થતાં શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું. હજી સાધકદશામાં અલ્પજ્ઞાન હોવા છતાં તે પણ જ્ઞાયકસ્વભાવના અવલંબને જ્ઞાતાપણાનું જ કામ કરે છે, એટલે

કેવળજ્ઞાનની શ્રદ્ધા તો થઈ ગઈ અર્થાત્ શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ પણ કહ્યું છે કે—“જો કદી પ્રગટપણે વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ નથી પણ જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન છે—એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે,

—એમ શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે,

—વિચારદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે,

—ઈચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે;

—મુખ્યનયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે,

—તે કેવળજ્ઞાન સર્વ અવ્યાબાધ સુખનું પ્રગટ કરનાર, જેના યોગે સહજમાત્રમાં જીવ પામવા યોગ્ય થયો તે સત્પુરુષના ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો ! ”

જીઓ, આટલા ટુકડામાં કેટલી ગંભીરતા છે!!

❁ સૌથી પહેલાં એમ કહ્યું કે “જો કદી પ્રગટપણે વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ નથી” —એ કથનમાં એ વાત પણ ગર્ભિત રાખી છે કે વર્તમાન પ્રગટ નથી પણ શક્તિપણે છે, અને વર્તમાન પ્રગટ નથી પણ ભવિષ્યમાં અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થવાનું છે.

❁ પછી કહ્યું કે: “જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે.” કેવળજ્ઞાન પ્રગટ ન હોવા છતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટવાનું સામર્થ્ય મારામાં છે—એમ જાણ્યું છે, —સ્પષ્ટ જાણ્યું છે એટલે કે સ્વ સન્મુખ થઈને નિ:શંક જાણ્યું છે. કોણે જાણ્યું? —કે વર્તમાનપર્યાયે તે જાણ્યું. સર્વજ્ઞતાનું સામર્થ્ય મારામાં છે એમ પહેલાં નહોતું જાણ્યું, ને હવે સ્વસન્મુખ થઈને એટલે પર્યાયમાં નિર્મળતાનો ક્રમ શરૂ થઈ ગયો.

મારી શક્તિમાં કેવળજ્ઞાન છે—એમ ‘સ્પષ્ટ’ જાણ્યું છે એટલે કે રાગના અવલંબન વગર જાણ્યું છે, —સ્વભાવના અવલંબનથી જાણ્યું છે, સ્વસંવેદનથી જાણ્યું છે.

❁ જાણવામાં નિમિત્ત કોણ? તો કહે છે કે “જેનાં વચનના વિચારયોગે... જાણ્યું છે” જેનાં વચન એટલે કેવળી ભગવાન, ગણધરદેવ, કુંદકુંદઆચાર્ય આદિ સંતોમુનિઓ, તેમ જ સમકીતિ—એ બધાનાં વચનો તેમાં આવી જાય છે. અજ્ઞાનીની વાણી તેમાં નિમિત્ત ન હોય, સમકીતિથી માંડીને કેવળીભગવાન સુધીના બધાયની વાણી અવિરુદ્ધ છે; જેવી કેવળીભગવાનની વાણી છે તેવી જ સમકીતિની વાણી છે, ભલે કેવળીભગવાનની વાણીમાં ઘણું આવે ને સમકીતિની વાણીમાં થોડું આવે, પણ બંનેનો અભિપ્રાય તો એક જ છે.

અને, “જેનાં વચનના વિચારયોગે... જાણ્યું” —એમાં ‘વિચારયોગ’ તે પોતાના ઉપાદાનની તૈયારી બતાવે છે. જ્ઞાનીનાં વચન તે નિમિત્ત, અને તે વચનને ઝીલીને સમજવાની યોગ્યતા પોતાની, —એ રીતે ઉપાદાન-નિમિત્ત બંનેની વાત આવી ગઈ છે.

વર્તમાનપર્યાયમાં કેવળજ્ઞાન ન હોવા છતાં, તારા સ્વભાવમાં કેવળજ્ઞાનનું સામર્થ્ય છે—એમ જ્ઞાનીનાં વચન બતાવે છે; એટલે તારામાં જે શક્તિ પડી છે તેના અવલંબને તારું કેવળજ્ઞાન પ્રગટશે, બીજા કોઈના (નિમિત્તના કે વ્યવહારના) અવલંબને કેવળજ્ઞાન નહિ થાય, —આમ જ્ઞાની બતાવે છે, એનાથી વિરુદ્ધ જે કહેતા હોય તે વચન જ્ઞાનીનાં નથી.

❁ ‘જો કદી પ્રગટપણે વર્તમાનમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થઈ નથી, પણ જેના વચનના વિચારયોગે શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન છે એમ સ્પષ્ટ જાણ્યું છે’ —એમ જાણતાં શું થયું? તે હવે કહે છે:—

‘—એમ શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે...’

કેવળજ્ઞાન પ્રગટ ન હોવા છતાં તેની શ્રદ્ધા તો પ્રગટી છે, એટલે શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે. જીઓ, અજ્ઞાનીઓ તો કહે છે કે “ભવ્ય-અભવ્યનો નિર્ણય આપણાથી ન થઈ શકે, તે કેવળી જાણે,” ત્યારે અહીં તો કહે છે કે કેવળજ્ઞાનનો નિર્ણય થઈ ગયો છે, શ્રદ્ધામાં કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું છે. જેમાંથી કેવળજ્ઞાન પ્રગટવાનું છે એવો અખંડ જ્ઞાયકસ્વભાવ જ્યાં પ્રતીતમાં આવી ગયો ત્યાં શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે.

❁ ‘શ્રદ્ધા’ ની વાત કરી, હવે જ્ઞાન, —ચરિત્રની વાત કરે છે.

“—વિચારદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે,” “ઈચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે...”

વિચારદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે એટલે કેવળજ્ઞાન કેવું હોય તે જ્ઞાનમાં આવી ગયું છે—સર્વજ્ઞતાનો નિર્ણય થઈ ગયો છે તથા ઈચ્છાદશાએ કેવળજ્ઞાન થયું છે એટલે કે ભાવના

કેવળજ્ઞાનની જ વર્તે છે, રાગની કે વ્યવહારની ભાવના નથી, પણ કેવળજ્ઞાનની જ ભાવના છે.

❁ આટલી વાત તો કેવળજ્ઞાનપર્યાયની કરી, પણ કેવળજ્ઞાન પ્રગટશે ક્યાંથી ? —તે વાત ભેગી જણાવે છે—

“મુખ્યનયના હેતુથી કેવળજ્ઞાન વર્તે છે...”

નિશ્ચયનય એટલે મુખ્યનય; અધ્યાત્મમાં મુખ્યનય તો નિશ્ચયનય જ છે. તે નિશ્ચયનયથી વર્તમાનમાં જ શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન વર્તે છે.

શક્તિપણે કેવળજ્ઞાન તો બધા જીવોને છે, પણ એમ કહે છે કોણ ? —કે જેણે તે શક્તિની પ્રતીત થઈ છે તે. એટલે શ્રદ્ધા તો પ્રગટી છે.

આ રીતે આમાં જૈનશાસન ગોઠવી દીધું છે. શક્તિ શું, વ્યક્તિ શું, શક્તિની પ્રતીત શું, કેવળજ્ઞાન શું એ બધું આમાં આવી જાય છે.

❁ અહો, સમ્યગ્દર્શન થતાં સમકીર્તિ કહે છે કે ‘શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું’ અહીં જ્ઞાયકસન્મુખ થઈને ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય કર્યો તેમાં પણ શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું... પ્રતીત તો વર્તમાનમાં પ્રગટી છે. જેમ કેવળીભગવાન જ્ઞાયકપણાનું જ કામ કરે છે તેમ મારો સ્વભાવ પણ જ્ઞાયક છે, મારું જ્ઞાન પણ જ્ઞાયકસન્મુખ રહીને જ્ઞાતાપણાનું જ કામ કરે છે—આમ સમકીર્તિને પ્રતીત થઈ છે, —આ રીતે શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે.

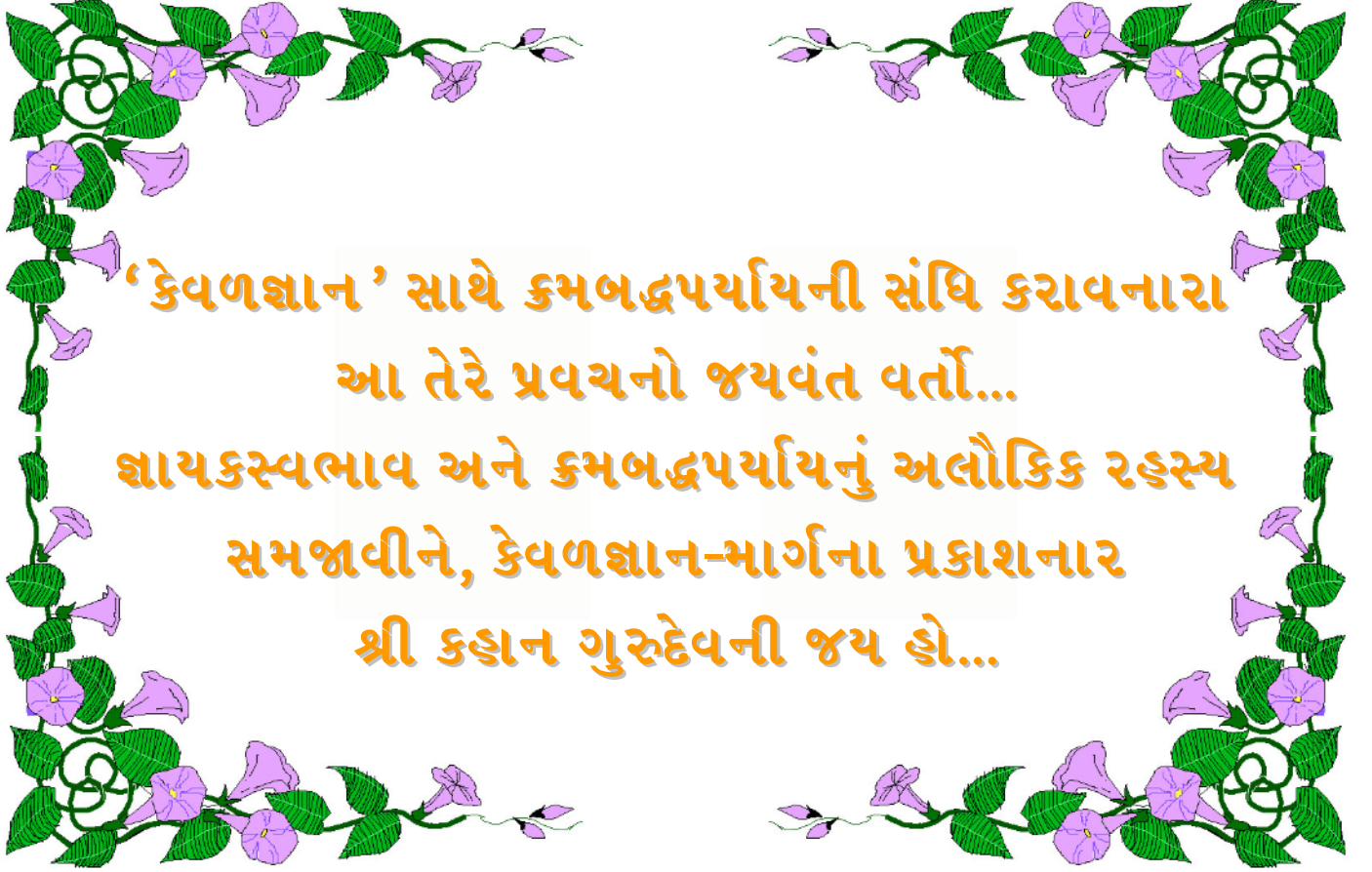
❁ સર્વજ્ઞસ્વભાવના અવલંબને આવી શ્રદ્ધા થતાં, જીવ કેવળજ્ઞાન પામવાને યોગ્ય થયો. તેના ઉલ્લાસમાં ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરતાં કહે છે કે—અહો ! સર્વ—અવ્યાબાધ સુખનું પ્રગટ કરનાર એવું કેવળજ્ઞાન, તે જેના યોગે સહજ માત્રમાં જીવ પામવા યોગ્ય થયો તે સત્પુરુષના ઉપકારને સર્વોત્કૃષ્ટ ભક્તિએ નમસ્કાર હો... નમસ્કાર હો... !

[૧૦૧] “કેવળજ્ઞાનના કક્કા” નાં તેર પ્રવચનો... અને કેવળજ્ઞાન સાથે સંધિપૂર્વક તેનું અંતમંગળ.

આ ક્રમબદ્ધપર્યાય ઉપર પહેલી વખતના ‘આઠ’, ને બીજી વખતના ‘પાંચ’, એમ કુલ ‘તેર’ પ્રવચનો થયા; તેરમું ગુણસ્થાન કેવળજ્ઞાનનું છે, ને જ્ઞાયકસન્મુખ થઈને આ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય કરવો તે ‘કેવળજ્ઞાનનો કક્કો’ છે, તેનું ફળ કેવળજ્ઞાન છે. આનો નિર્ણય કરે તેને ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં અલ્પકાળમાં કેવળજ્ઞાન થયા વગર રહે નહીં આ ક્રમબદ્ધનો નિર્ણય કરનાર ‘કેવળીભગવાનનો પુત્ર’ થયો, પ્રતીતપણે કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યું, તેને હવે વિશેષ ભવ હોય નહિ. જ્ઞાયકસ્વભાવે સન્મુખ થઈને આ નિર્ણય કરતાં અપૂર્વ સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે, ને પછી નિર્મળ—નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાયો થતાં અનુક્રમે ચારિત્રદશા અને કેવળજ્ઞાન થાય છે.

આ રીતે કેવળજ્ઞાન સાથે સંધિપૂર્વક આ વિષય પૂરો થાય છે.

‘કેવળજ્ઞાન’ સાથે ક્રમબદ્ધપર્યાયની સંધિ કરાવનારા
આ તેરે પ્રવચનો જયવંત વર્તો...
જ્ઞાયકસ્વભાવ અને ક્રમબદ્ધપર્યાયનું અલૌકિક રહસ્ય
સમજાવીને, કેવળજ્ઞાન-માર્ગના પ્રકાશનાર
શ્રી કજ્ઞાન ગુરુદેવની જય હો...

‘જ્ઞાયક સન્મુખની ક્રમબદ્ધપર્યાય’ ઉપર,
પરમ કૃપાળુ પૂ. ગુરુદેવનાં જે આ અતિશય
મહત્ત્વનાં તેર પ્રવચનો છે, તે પ્રવચનોનાં
લખાણમાં પૂ. ગુરુદેવનો આશય બરાબર જળવાઈ
રહે તે માટે મને પૂ. બેનશ્રીબેનજી તરફથી જે
ખાસ સહાય મળી છે તેનો ઉલ્લેખપૂર્વક અહીં
ભક્તિપૂર્વક તેઓશ્રીનો ઉપકાર માનું છું.

હરિલાલ જૈન

ક્રમબદ્ધપર્યાય પ્રવચનોની વિષય સૂચિ

ક્રમબદ્ધપર્યાય પ્રવચનો: ભાગ પહેલો

❀ કુંદકુંદ ભગવાનનાં મૂળ સૂત્રો ❀ અમૃતચંદ્રાચાર્ય દેવની ટીકા ❀
❀ ગુજરાતી હરિગીત ❀ ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ ❀

પ્રવચન પહેલું

- ૧ અલૌકિક ગાથા ને અલૌકિક ટીકા
- ૨ જીવ અજીવનાં ક્રમબદ્ધ પરિણામ અને આત્માનો જ્ઞાયકસ્વભાવ.
- ૩ સર્વજ્ઞભગવાન 'જ્ઞાપક, છે, 'કારક' નથી.
- ૪ ક્રમબદ્ધપર્યાયના ભણકાર.
- ૫ જ્ઞાયકસ્વભાવ સમજે તો જ ક્રમબદ્ધપર્યાય સમજાય.
- ૬ આમાં જ્ઞાયકસ્વભાવનો પુરુષાર્થ છે તેથી આ નિયતવાદ નથી.
- ૭ ભયનું સ્થાન નહિ પણ ભયના નાશનું કારણ.
- ૮ 'જ્ઞાયકપણું' તે જ આત્માનો પરમસ્વભાવ છે.
- ૯ 'રોગચાળો' નહિ પણ વીતરાગતાનું કારણ.
- ૧૦ અમુક પર્યાયો ક્રમે ને અમુક પર્યાયો અક્રમે-એમ નથી.
- ૧૧ આવી સત્ય વાતના શ્રવણની પણ દુર્લભતા.
- ૧૨ ક્રમ અને તે પણ નિશ્ચિત.
- ૧૩ જ્ઞાનસ્વભાવનો પુરુષાર્થ, અને તેમાં એક સાથે પાંચ સમવાય.
- ૧૪ કાર્તિકી-અનુપ્રેક્ષા અને ગોમટ્ટસારના કથનની સંધિ.
- ૧૫ એકવાર.. આ વાત તો સાંભળ !
- ૧૬ રાગની રચિવાળો ક્રમબદ્ધપર્યાય સમજ્યો નથી.
- ૧૭ ઊંધો પ્રશ્ન- 'નિમિત્ત ન આવે તો... ?'
- ૧૮ બે નવી વાત ! —સમજે તેનું કલ્યાણ.
- ૧૯ આત્મા અનાદિથી જ્ઞાયકભાવપણે જ રહ્યો છે.
- ૨૦ કથંચિત્ ક્રમ-અક્રમપણું કઈ રીતે છે ?
- ૨૧ કેવળીને માને તે કુદેવને ન માને.
- ૨૨ જ્ઞાયકસ્વભાવ.
- ૨૩ "ક્રમબદ્ધ ન માને તે કેવળીને નથી માનતો."
- ૨૪ જ્ઞાનસ્વભાવ તરફ પુરુષાર્થને વાળ્યા વગર ક્રમબદ્ધપર્યાય સમજાતી નથી.
- ૨૫ પોત પોતાના અવસરોમાં પ્રકાશે છે..
- ૨૬ 'સત્' અને તેને જાણનાર જ્ઞાનસ્વભાવ.

- ૨૭ જ્ઞાનસ્વભાવના નિર્ણયમાં પાંચે સમવાય આવી જાય છે.
- ૨૮ ઉદીરણા-સંક્રમણ વગેરેમાં પણ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિયમ.
- ૨૯ દ્રવ્ય સત્, પર્યાય પણ સત્.
- ૩૦ જ્ઞાયકના નિર્ણય વિના બધું ભણતર ઊંધું છે.
- ૩૧ "હું તો જ્ઞાયક છું"
- ૩૨ બધું ફેરવીને આ વાત સમજવી પડશે.
- ૩૩ ક્રમબદ્ધ પરિણમતા જ્ઞાયકનું અકર્તાપણું.
- ૩૪ પુરુષાર્થનો મોટો પ્રશ્ન.
- ૩૫ 'જ્ઞાયક' અને 'કારક'.

પ્રવચન બીજું

- ૩૬ જેનો પુરુષાર્થ જ્ઞાયક તરફ વળ્યો તેને જ ક્રમબદ્ધની શ્રદ્ધા થઈ.
- ૩૭ સર્વજ્ઞદેવને નહિ માનનાર.
- ૩૮ આત્માનું જ્ઞાયકપણું ન માને તે કેવળી વગેરેને પણ માનતો નથી.
- ૩૯ પર્યાય ક્રમબદ્ધ હોવા છતાં, પુરુષાર્થવાળાને જસમ્યગ્દર્શનાદિ નિર્મળપર્યાય થાય છે.
- ૪૦ 'અનિયતનય' કે 'અકાળનય' સાથે ક્રમબદ્ધપર્યાયને વિરોધ નથી.
- ૪૧ જૈનદર્શનની મૂળવસ્તુનો નિર્ણય.
- ૪૨ હારના મોતીના દૃષ્ટાંતે ક્રમબદ્ધપર્યાયની સમજણ; અને જ્ઞાનને સમ્યક્ કરવાની રીત.
- ૪૩ જ્ઞાયકભાવનું પરિણમન કરે તે જ સાચો શ્રોતા.
- ૪૪ જ્યાં સ્વછંદ છે ત્યાં ક્રમબદ્ધપર્યાયની શ્રદ્ધા નથી, સાધકને જ ક્રમબદ્ધપર્યાયની ખરી શ્રદ્ધા છે.
- ૪૫ આ સમજે તો બધા ગોટા નીકળી જાય.
- ૪૬ વજૂર્ભીત જ્વો નિર્ણય.
- ૪૭ કેવળીની માફક બધાય જીવો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે.
- ૪૮ નિમિત્ત તે ખરેખર કારક નથી પણ અકર્તા છે.
- ૪૯ જ્ઞાયકના નિર્ણયમાં જ સર્વજ્ઞનો નિર્ણય.

- ૫૦ પર્યાયમાં અનન્યપણું હોવાથી, પર્યાય પલટતાં દ્રવ્ય પણ પલટે છે, ઘંટીના નીચલા પડની જેમ તે સર્વથા કૂટસ્થ નથી.
- ૫૧ જીવનું સાચું જીવતર.
- ૫૨ દૈષ્ટિ અનુસાર ક્રમબદ્ધપર્યાય થાય છે.
- ૫૩ 'જ્ઞાયક' ના લક્ષ વગર એક પણ ન્યાય સાચો ન આવે.
- ૫૪ “પદાર્થનું પરિણમન વ્યવસ્થિત કે અવ્યવસ્થિત ?”
- ૫૫ જીવ કે અજીવ બધાની પર્યાય ક્રમબદ્ધ છે, તેને જાણતો જ્ઞાની તો જ્ઞાતાભાવપણે જ ક્રમબદ્ધ ઊપજે છે.
- ૫૬ અજીવ પણ તેની ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે સ્વયં ઊપજે છે.
- ૫૭ સર્વે દ્રવ્યોમાં 'અકાર્યકારણશક્તિ.'
- ૫૮ પુદ્ગલમાં ક્રમબદ્ધપર્યાય હોવા છતાં...
- ૫૯ ક્રમબદ્ધપર્યાય નહિ સમજનારની કેટલીક ભ્રમણાઓ.
- ૬૦ જીવના કારણ વગર જ અજીવની ક્રમબદ્ધપર્યાય.

પ્રવચન ત્રીજું

- ૬૧ અધિકારની સ્પષ્ટતા.
- ૬૨ ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં શુદ્ધતાનો ક્રમ ક્યારે ચાલુ થાય ?
- ૬૩ અકર્તાપણું સિદ્ધ કરવા ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત કેમ લીધી ?
- ૬૪ ક્રમબદ્ધ છે તો ઉપદેશ કેમ ?
- ૬૫ વસ્તુસ્વરૂપનો એક જ નિયમ.
- ૬૬ જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ પ્રગટ કર્યા વિના, ક્રમબદ્ધપર્યાયની ઓથ લઈને બચાવ કરવા માંગે તે મોટો સ્વછંદી છે.
- ૬૭ અજર... પ્યાલા !
- ૬૮ ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં ભૂમિકા અનુસાર પ્રાયશ્ચિત્તદિનો ભાવ હોય છે.
- ૬૯ ક્રમ-અક્રમ સંબંધમાં અનેકાન્ત અને સત્સંબંધી.
- ૭૦ અનેકાન્ત ક્યાં અને કઈ રીતે લાગુ પડે ? (સિદ્ધનું દૈષ્ટાંત)
- ૭૧ ટ્રેઈનના દૈષ્ટાંતે શંકા અને તેનું સમાધાન.
- ૭૨ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો જ્ઞાતા કોણ ?
- ૭૩ ભાષાનો ઉત્પાદક જીવ નથી.
- ૭૪ જ્ઞાયકને જ જાણવાની મુખ્યતા.
- ૭૫ 'ઈષ્ટોપદેશ !' ની વાત;—કયો ઉપદેશ ઈષ્ટ છે ?
- ૭૬ આત્માનું જ્ઞાયકપણું ને પદાર્થોના પરિણમનમાં ક્રમબદ્ધપણું.
- ૭૭ આવી છે સાધકદશા ! —એક સાથે દસ બોલ.
- ૭૮ આ લોકોત્તર દૈષ્ટિની વાત છે, આનાથી વિપરીત માને તે લૌકિકજન છે.
- ૭૯ સમજવા માટે એકાગ્રતા.
- ૮૦ અંદર નજર કરતાં બધો નિર્ણય થાય છે.
- ૮૧ જ્ઞાતા સ્વ-પરને જાણતો થકો ઊપજે છે.

- ૮૨ લોકોત્તર દૈષ્ટિની વાત સમજવા માટે જ્ઞાનની એકાગ્રતા.
- ૮૩ સમક્રીતિ નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાયપણે જ ઊપજે છે.
- ૮૪ ક્રમબદ્ધ પરિણામમાં છ છ કારક.
- ૮૫ —આ વાત કોને બેસે ?
- ૮૬ 'કરે છતાં અકર્તા' —એમ નથી.
- ૮૭ જો કુંભાર ઘડાને કરે તો...
- ૮૮ 'યોગ્યતા' ક્યારે માની કહેવાય ?
- ૮૯ ક્રમબદ્ધનો નિર્ણય કરનારને 'અભાગ્ય' હોય જ નહિ.
- ૯૦ સ્વાધીનદૈષ્ટિથી જોનાર-જ્ઞાતા.
- ૯૧ સંસ્કારનું સાર્થકપણું, —છતાં પર્યાયનું ક્રમબદ્ધપણું.
- ૯૨ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો જ્ઞાતા કોણ ?

પ્રવચન ચોથું

- ૯૩ ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયમાં સાત તત્ત્વોની શ્રદ્ધા.
- ૯૪ સદોષ આહાર છોડવાનો ઉપદેશ અને ક્રમબદ્ધપર્યાય-તેને મેળ.
- ૯૫ ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયમાં જૈનશાસન.
- ૯૬ આચાર્ય દેવના અલૌકિક મંત્રો.
- ૯૭ સ્પષ્ટ અને મૂળભૂત વાત- 'જ્ઞાનશક્તિનો વિશ્વાસ'
- ૯૮ અહો ! જ્ઞાતાની ક્રમબદ્ધ ધારા.
- ૯૯ જ્ઞાનના નિર્ણયમાં ક્રમબદ્ધનો નિર્ણય.
- ૧૦૦ 'નિમિત્ત ન આવે તો ?' —આમ કહેનાર માણસ નિમિત્તને જાણતો નથી.
- ૧૦૧ 'નિમિત્ત વિના ન થાય' —એનો આશય શું ?
- ૧૦૨ શાસ્ત્રોના ઉપદેશ સાથે ક્રમબદ્ધપર્યાયની સંધિ.
- ૧૦૩ સ્વયં પ્રકાશી જ્ઞાયક.
- ૧૦૪ દરેક દ્રવ્ય 'નિજ-ભવન' માં જ બિરાજે છે.
- ૧૦૫ આ વાત નહિ સમજનારાઓની કેટલીક ભ્રમણાઓ.
- ૧૦૬ 'જ્ઞાની શું કરે છે' —તે અંતર્દૈષ્ટિ વિના ઓળખાય નહિ.
- ૧૦૭ બે લીટીમાં અદ્ભુત રચના !
- ૧૦૮ અભાવ છે ત્યાં 'પ્રભાવ' કઈ રીતે પાડે ?
- ૧૦૯ દરેક દ્રવ્ય પોતાની ક્રમબદ્ધપર્યાય સાથે તદ્રૂપ છે.

પ્રવચન પાંચમું

- ૧૧૦ ક્રમબદ્ધપર્યાયે ઊપજતો જ્ઞાયક પરનો અકર્તા છે.
- ૧૧૧ કર્મના કર્તાપણાનો વ્યવહાર કોને લાગુ પડે ?
- ૧૧૨ વસ્તુનો કાર્યકાળ.
- ૧૧૩ નિષેધ કોનો ? નિમિત્તનો નિમિત્તાધીન દૈષ્ટિનો ?
- ૧૧૪ યોગ્યતા અને નિમિત્ત.
(બધા નિમિત્તો ધર્માસ્તિકાયવત્ છે.)
- ૧૧૫ દરેક દ્રવ્યનું સ્વતંત્ર પરિણમન જાણ્યા વિના ભેદજ્ઞાન થાય નહિ.
- ૧૧૬ પર્યાયમાં જે તન્મય હોય તે જ તેનો કર્તા.

- ૧૧૭ જ્ઞાતા રાગનો અકર્તા.
 ૧૧૮ નિશ્ચય-વ્યવહારનો જરૂરી ખુલાસો.
 ૧૧૯ ક્રમબદ્ધપર્યાયનું મૂળિયું.
 ૧૨૦ ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં શું શું આવ્યું ?
 ૧૨૧ જ્યાં રુચિ ત્યાં જોર.
 ૧૨૨ તદ્રૂપ અને કદ્રૂપ; (જ્ઞાનીને દિવાળી, અજ્ઞાનીને હોળી.)
 ૧૨૩ -આ છે જૈનશાસનનો સાર !
 ૧૨૪ '-વિરલા બૂઝે કોઈ ?'
 ૧૨૫ અહીં સિદ્ધ કરવું છે—આત્માનું અકર્તાપણું.
 ૧૨૬ 'એકનો કર્તા તે 'બે' નો કર્તા નથી. (જ્ઞાયકના અકર્તાપણાની સિદ્ધિ)
 ૧૨૭ વ્યવહાર-કયો ? અને કોને ?

પ્રવચન છઠું

- ૧૨૮ જ્ઞાયક વસ્તુસ્વરૂપ અને અકર્તાપણું.
 ૧૨૯ દૈષ્ટિ પલટાવીને સમ્યક્દર્શન પ્રગટ કરે તે જ આ ઉપદેશનું રહસ્ય સમજ્યો છે.
 ૧૩૦ જૈનધર્મની મૂળ વાત.
 ૧૩૧ 'સર્વભાવાંતરચ્છિદે'
 ૧૩૨ જ્ઞાનમાં પરને જાણવાની શક્તિ છે તે કાંઈ અભૂતાર્થ નથી.
 ૧૩૩ સર્વજ્ઞ-સ્વભાવનો નિર્ણય કરે તેને પુરુષાર્થની શંકા રહેતી નથી.
 ૧૩૪ નિર્મળ ક્રમબદ્ધપર્યાય ક્યારે શરૂ થાય ?
 ૧૩૫ 'માત્ર દૈષ્ટિકી ભૂલ હૈ.'
 ૧૩૬ 'પુરુષાર્થ' ઊંડે નહિ... ને 'ક્રમ' પણ તૂટે નહિ.
 ૧૩૭ અજ્ઞાનીએ શું કરવું ?
 ૧૩૮ એક વગરનું બધુંય ખોટું.
 ૧૩૯ પંચ તરીકે પરમેષ્ટી, અને તેનો ફેંસલો.
 ૧૪૦ જીવના અકર્તાપણાની ન્યાયથી સિદ્ધિ.
 ૧૪૧ અજીવમાં પણ અકર્તાપણું.
 ૧૪૨ "—નિમિત્તકર્તા તો ખરો ને ?"
 ૧૪૩ જ્ઞાતાનું કાર્ય.
 ૧૪૪ 'અકાર્યકારણશક્તિ' અને પર્યાયમાં તેનું પરિણમન.
 ૧૪૫ આત્મા પરનો ઉત્પાદક નથી.
 ૧૪૬ 'બધા માને તો સાચું' —આ વાત ખોટી (સાચા સાક્ષી કોણ ?)
 ૧૪૭ 'ગોશાળાનો મત ?' —કે જૈનશાસનનો મર્મ ?
 ૧૪૮ કર્તા-કર્મનું અન્યથી નિરપેક્ષપણું.
 ૧૪૯ સર્વત્ર ઉપાદાનનું જ બળ.
 ૧૫૦ "—નિમિત્ત વિના... ? ?"
 ૧૫૧ આ ઉપદેશનું તાત્પર્ય અને તેનું ફળ.

પ્રવચન સાતમું

- ૧૫૨ અધિકારનું નામ.
 ૧૫૩ 'ક્રમબદ્ધ' અને 'કર્મબંધ' !
 ૧૫૪ 'જ્ઞાયક' અને 'ક્રમબદ્ધ' બંનેનો નિર્ણય એક સાથે.
 ૧૫૫ આ વાત કોને પરિણમે ?
 ૧૫૬ ધર્મનો પુરુષાર્થ.
 ૧૫૭ 'ક્રમબદ્ધ' નો નિર્ણય અને તેનું ફળ.
 ૧૫૮ આ છે સંતોનું હાર્દ.
 ૧૫૯ આ વાત સમજે તેની દૈષ્ટિ પલટી જાય.
 ૧૬૦ જ્ઞાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિની જ મુખ્યતા.
 ૧૬૧ જેવું વસ્તુસ્વરૂપ, તેવું જ જ્ઞાન અને તેવી વાણી.
 ૧૬૨ સ્વછંદીના મનનો મેલ: નંબર ૧.
 ૧૬૩ સ્વછંદીના મનનો મેલ: નંબર ૨.
 ૧૬૪ સ્વછંદીના મનનો મેલ: નંબર ૩.
 ૧૬૫ સમકીતિની અદ્ભુત દશા !
 ૧૬૬ જ્ઞાતાપણાથી ચ્યુત થઈને અજ્ઞાની કર્તા થાય છે.
 ૧૬૭ સમ્યક્ શ્રદ્ધા-જ્ઞાન ક્યારે થાય ?
 ૧૬૮ મિથ્યા શ્રદ્ધા-જ્ઞાનનો વિષય જગતમાં નથી.
 ૧૬૯ આમાં શું કરવાનું આવ્યું ?
 ૧૭૦ જ્ઞાયકસન્મુખ દૈષ્ટિનું પરિણમન, એ જ સમ્યક્ત્વનો પુરુષાર્થ.
 ૧૭૧ જ્ઞાયકસ્વભાવના આશ્રયે જ નિર્મળપર્યાયનો પ્રવાહ.
 ૧૭૨ એકલા જ્ઞાયક ઉપર જ જોર.
 ૧૭૩ -તારે જ્ઞાયક રહેવું છે ? કે પરને ફેરવવું છે ?
 ૧૭૪ જ્ઞાની જ્ઞાતા જ રહે છે, ને તેમાં પાંચ સમવાય આવી જાય છે.
 ૧૭૫ અહીં જીવને તેનું જ્ઞાયકપણું સમજાવે છે.
 ૧૭૬ જીવને અજીવની સાથે કારણ-કાર્યપણું નથી.
 ૧૭૭ ભૂલેલાને માર્ગ બતાવે છે, રોગીનો રોગ મટાડે છે.
 ૧૭૮ વસ્તુનું પરિણમન વ્યવસ્થિત હોય કે અવ્યવસ્થિત ?
 ૧૭૯ જ્ઞાતાના પરિણમનમાં મુક્તિનો માર્ગ.

પ્રવચન આઠમું

- ૧૮૦ હે જીવ ! તું જ્ઞાયકપણે જ રહે.
 ૧૮૧ ભાઈ તું જ્ઞાયક ઉપર દૈષ્ટિ કર, નિમિત્તની દૈષ્ટિ છોડ !
 ૧૮૨ ક્રમબદ્ધ પરિણમતા દ્રવ્યોનું અકાર્ય કારણપણું.
 ૧૮૩ ભેદજ્ઞાન વગર નિમિત્ત-નૈમિત્તિકસંબંધનું જ્ઞાન થતું નથી.
 ૧૮૪ "—પણ વ્યવહારથી તો કર્તા છે ને..."
 ૧૮૫ સમ્યક્દર્શનની સૂક્ષ્મ વાત.
 ૧૮૬ ફરવું પડશે, જેને આત્મહિત કરવું હોય તેણે !

- ૧૮૭ ગંભીર રહસ્યનું દોહન
 ૧૮૮ આખા દ્રવ્યને સાથે ને સાથે રાખીને અપૂર્વ વાત !
 ૧૮૯ -છૂટવાનો માર્ગ.
 ૧૯૦ 'શાયક' જ જ્ઞેયોનો જ્ઞાતા છે.
 ૧૯૧ આ છે, શાયકસ્વભાવનું અકર્તાપણું.
 ૧૯૨ 'જીવંત વસ્તુવ્યવસ્થા અને શાયકનું જીવન' —તેને જે નથી જાણતો તે મૂઢ માને છે—મરેલાને જીવતું ને જીવતાને મરેલું !
 ૧૯૩ કર્તાકર્મપણું અન્યથી નિરપેક્ષ છે, માટે જીવ અકર્તા છે, શાયક છે.

- ૧૯૪ આ 'ક્રમબદ્ધપર્યાયના પારાયણનું સમાહ' આજે પૂરું થાય છે..'
 ૧૯૫ આ સમજે તે શું કરે ? બધા ઉપદેશોનો નીચોડ !
 ૧૯૬ શાયક ભગવાન જાગ્યો... તે શું કરે છે ?
 ૧૯૭ 'ક્રમબદ્ધ' ના જ્ઞાતાને મિથ્યાત્વનો ક્રમ ન હોય.
 ૧૯૮ 'ચૈતન્ય ચમત્કારી હીરો.'
 ૧૯૯ ચૈતન્ય રાજાને શાયકભાવની રાજગાદીએ બેસાડીને સમ્યક્ત્વના તિલક થાય છે, ત્યાં વિરોધ કરીને પરને ફેરવવા માંગે છે તેનો દી' ફર્યો છે ! ('-રા' નથી ફરતો... રા' નો દી' ફરે છે.)
 ૨૦૦ 'કેવળીના નંદન' બતાવે છે—કેવળજ્ઞાનનો પંથ !

ક્રમબદ્ધપર્યાય પ્રવચનો: ભાગ બીજો

પ્રવચન પહેલું

- ૧ અલૌકિક અધિકારનું ફરીને વાંચન
 ૨ શાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ કરવાનું પ્રયોજન છે.
 ૩ શાયકસ્વભાવી જીવ રાગનો પણ અકર્તા છે.
 ૪ જ્ઞાનીની વાત, અજ્ઞાનીને સમજાવે છે.
 ૫ કઈ દૈષ્ટિથી ક્રમબદ્ધપર્યાયનો નિર્ણય થાય.
 ૬ 'સ્વસમય' એટલે રાગાદિનો અકર્તા.
 ૭ 'નિમિત્તનો પ્રભાવ' માનનાર બાહ્યદૈષ્ટિમાં અટક્યા છે.
 ૮ જ્ઞાતાના ક્રમમાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ ને રાગની હાનિ.
 ૯ અંતરમુખ જ્ઞાનની સાથે જ આનંદ-શ્રદ્ધા વગેરેનું પરિણમન; અને તે જ ધર્મ.
 ૧૦ જેવું વસ્તુસ્વરૂપ, તેવું જ જ્ઞાન, અને તેવી જ વાણી.
 ૧૧ શાયકસ્વભાવની દૈષ્ટિ—એ જ મૂળતાત્પર્ય.
 ૧૨ વારંવાર ઘૂંટીને અંતરમાં પરિણમાવવા જેવી મુખ્ય વાત.
 ૧૩ જીવતત્ત્વ.
 ૧૪ જીવનનું ખરું કર્તવ્ય.
 ૧૫ પ્રભુ ! તારા શાયકભાવને લક્ષમાં લે.
 ૧૬ નિર્મળ પર્યાયને શાયકભાવનું જ અવલંબન.
 ૧૭ 'પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ ? એ ક્યારે લાગુ પડે ?
 ૧૮ ક્રમબદ્ધની કે કેવળીની વાત કોણ કહી શકે ?
 ૧૯ જ્ઞાનના નિર્ણય વિના બધું ય ખોટું. શાયકભાવરૂપી તલવારથી સમકિતીએ સંસાર ને છેદી નાખ્યો છે.
 ૨૦ સમ્યગ્દૈષ્ટિ મુક્ત; મિથ્યાદૈષ્ટિ ને જ સંસાર.
 ૨૧ સમ્યગ્દર્શનના વિષયરૂપ જીવતત્ત્વ કેવું ?
 ૨૨ નિમિત્ત અકિંચિત્કર હોવા છતાં, સતમાં સત્ જ નિમિત્ત હોય.

- ૨૩ આત્મહિતને માટે ભેદજ્ઞાનની સીધી સાદી વાત.
 ૨૪ હે શાયકચિદાનંદ પ્રભુ ! તારા શાયકતત્ત્વને લક્ષમાં લે.
 ૨૫ અરે મૂરખ ! એકાંતની વાત એક કોર મૂકીને આ સમજ !
 ૨૬ સમકીર્તિ ને રાગ છે કે નથી ?
 ૨૭ ક્રમબદ્ધપર્યાયનો સાચો નિર્ણય ક્યારે થાય ?
 ૨૮ જ્ઞાની રાગના અકર્તા છે; 'જેનો મુખ્યતા તેનો જ કર્તા.'
 ૨૯ ક્રમબદ્ધપર્યાય સમજવા જેટલી પાત્રતા ક્યારે ?
 ૩૦ ભગવાન ! તું કોણ ? ને તારા પરિણામ કોણ ?
 ૩૧ જ્ઞાનીની દશા.
 ૩૨ 'અકિંચિત્કર હોય તો, -નિમિત્તની ઉપયોગિતા શું ?' અજ્ઞાનીનો પ્રશ્ન.

પ્રવચન બીજું

- ૩૩ 'જીવ' અજીવનો કર્તા નથી'—કેમ નથી ?
 ૩૪ કર્મ સાથેનો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ તોડ્યો તેણે સંસાર તોડ્યો.
 ૩૫ 'ઈશ્વર જગતકર્તા,' ને 'આત્મા પરનો કર્તા'—એ બંને માન્યતાવાળા સરખા !
 ૩૬ જ્ઞાનીની દૈષ્ટિ અને જ્ઞાન.
 ૩૭ દ્રવ્યને લક્ષમાં રાખીને ક્રમબદ્ધપર્યાયની વાત.
 ૩૮ પરમાર્થે બધા જીવો શાયકસ્વભાવી છે;—પણ એમ કોણ જાણે ?
 ૩૯ 'ક્રમબદ્ધપર્યાય' અને તેના ચાર દેષાંતો.
 ૪૦ હે જીવ ! તું શાયકને લક્ષમાં લઈને વિચાર.
 ૪૧ ક્રમબદ્ધપણું કઈ રીતે છે ?
 ૪૨ * જ્ઞાન અને જ્ઞેયની પરિણમનધારા;
 * કેવળીભગવાનના દેષાંતે સાધકદશાની સમજણ.
 ૪૩ 'જીવ' કેવો ? અને જીવની પ્રભુતા શેમાં ?

: ૧૦૬ :

૪૪ 'પર્યાયે પર્યાયે જ્ઞાયકપણાનું જ કામ.'

૪૫ મૂઢ જીવ જેમ આવે તેમ બકે છે.

૪૬ અજ્ઞાનીની ઘણી ઊંઘી વાત; જ્ઞાનીની અપૂર્વ દૃષ્ટિ.

૪૭ 'મૂરખ.....'

૪૮ ઊંઘી માન્યતાનું જોર !! - (તેના ચાર દાખલા).

૪૯ જ્ઞાયક સન્મુખ થા ! -એ જ જૈનમાર્ગ છે.

પ્રવચન ત્રીજું

૫૦ સમ્યગ્દૃષ્ટિ-જ્ઞાતા શું કરે છે ?

૫૧ નિમિત્તનું અસ્તિત્વ કાર્યની પરાધીનતા નથી સૂચવતું.

૫૨ શ્રીરામચંદ્રજીના દેષ્ટાંતે ધર્મીના કાર્યની સમજણ.

૫૩ આહારદાનપ્રસંગના દેષ્ટાંતે જ્ઞાનીના કાર્યની સમજણ. ૮૦ 'મોતીનો શોધક' ઊંડા પાણીમાં ઉત્તરે છે; -તેમ ઊંડે

૫૪ રામચંદ્રજીના વનવાસના દેષ્ટાંતે જ્ઞાનીના કાર્યની સમજણ. ઊતરીને આ વાત જે સમજશે તે ન્યાલ થઈ જશે !

૫૫ જ્ઞાની જ્ઞાતા રહે છે, અજ્ઞાની રાગનો કર્તા થાય છે, ને ૮૧ કેવળજ્ઞાનનો કક્કો.

પરને ફેરવવા માંગે છે.

૫૬ જૈનના લેબાસમાં બૌદ્ધ.

૫૭ સાચું સમજનાર જીવનો વિવેક કેવો હોય ?

૫૮ પોતાની પર્યાયમાં જ પોતાનો પ્ર... ભાવ છે.

૫૯ ક્રમબદ્ધના નામે મૂઢ જીવના ગોટા.

૬૦ જ્ઞાયક અને ક્રમબદ્ધનો નિર્ણય કરીને સ્વાશ્રયનું પરિણમન ૮૫ જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિપૂર્વક ચરણાનુયોગની વિધિ.

થયું તેમાં વ્રતવ્રતિક્રમણ વગેરે બધું જૈનશાસન આવી ૮૬ સાધક દશામાં વ્યવહારનું યથાર્થ જ્ઞાન.

જાય છે.

૮૪ જ્ઞા.... ય.... ક શું કરે ?

૮૫ જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિપૂર્વક ચરણાનુયોગની વિધિ.

૬૧ 'અભાવ, અતિભાવ (-વિભાવ), અને સ્વભાવ.'

૬૨ અજ્ઞાનીઓ વિરોધનો પોકાર કરે તો, કરો-તેથી તેમની

માન્યતા મિથ્યા થશે, પણ કાંઈ વસ્તુનું સ્વરૂપ નહીં ફરે ! જાણે ? -તેનો ખુલાસો.

પ્રવચન ચોથું

૬૩ ક્રમબદ્ધમાં જ્ઞાયક સન્મુખ નિર્મળ પરિણમનની ધારા

વહે-એની જ મુખ્ય વાત છે.

૬૪ જ્ઞાયકભાવના ક્રમબદ્ધ પરિણમનમાં સાત તત્ત્વોની પ્રતીત. ૯૨ કેવળજ્ઞાનના ને ક્રમબદ્ધપર્યાયનાં નિર્ણય વિના

૬૫ અજ્ઞાનીને સાત તત્ત્વોમાં ભૂલ.

૬૬ ભેદજ્ઞાનનો અધિકાર.

૬૭ 'ક્રમબદ્ધપર્યાય' ની ઉત્પત્તિ પોતાની અંતરંગ યોગ્યતા ૯૪ ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયનું ફળ- 'અબંધપણું'

સિવાય બીજા કોઈ બાહ્યકારણથી થતી નથી.

૬૮ નિમિત્ત અને નૈમિત્તિકની સ્વતંત્રતા.

૬૯ જ્ઞાયકદૃષ્ટિમાં જ્ઞાનીનું અકર્તાપણું.

૭૦ જીવના નિમિત્ત વિના પુદ્ગલનું પરિણમન.

૭૧ જ્ઞાયકભાવપણે ઊપજતો જ્ઞાની કર્મનો

નિમિત્તકર્તા પણ નથી.

૭૨ જ્ઞાનીને કેવો વ્યવહાર હોય ? -ને કેવો ન હોય ?

૭૩ મૂળભૂત જ્ઞાનકળા, -તે કેમ ઊપજે ?

આત્મધર્મ

: માગસર-પોષ : ૨૪૮૧ :

૭૪ 'વ્યવહારનો લોપ !!' -પણ ક્યા વ્યવહારનો ? અને કોને ?

પ્રવચન પાંચમું

૭૫ ક્રમબદ્ધપર્યાય ક્યારની છે ? -અને તે નિર્મળ ક્યારે થાય ?

૭૬ ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયનું મૂળ.

૭૭ અત્યારે પર્યાયનું પરમાં 'અકર્તાપણું' સિદ્ધ કરવાની

મુખ્યતા છે, નિરપેક્ષપણું સિદ્ધ કરવાની મુખ્યતા નથી.

૭૮ સાધકને ચારિત્રની એક પર્યાયમાં અનેક બોલ; તેમાં વર્તતું

ભેદજ્ઞાન; અને તેના દેષ્ટાંતે નિશ્ચય વ્યવહારનો જરૂરી ખુલાસો.

૭૯ ક્રમબદ્ધપર્યાયની ઊંડી વાત.

૮૦ 'મોતીનો શોધક' ઊંડા પાણીમાં ઉત્તરે છે; -તેમ ઊંડે

ઊતરીને આ વાત જે સમજશે તે ન્યાલ થઈ જશે !

૮૧ કેવળજ્ઞાનનો કક્કો.

૮૨ ક્રમબદ્ધપર્યાય તે વસ્તુસ્વરૂપ છે.

૮૩ ક્રમબદ્ધપર્યાયમાં નિશ્ચયવ્યવહારની સંધિ, નિમિત્ત-નૈમિત્તિકની

સંધિ, વગેરે બાબતનો જરૂરી ખુલાસો; અને તે સબંધમાં

સ્વછંદીઓની વિપરીત કલ્પનાઓનું નિરાકરણ.

૮૪ જ્ઞા.... ય.... ક શું કરે ?

૮૫ જ્ઞાયકસ્વભાવની દૃષ્ટિપૂર્વક ચરણાનુયોગની વિધિ.

૮૬ સાધક દશામાં વ્યવહારનું યથાર્થ જ્ઞાન.

૮૭ 'કેવળીના જ્ઞાનમાં બધી નોંધ છે' પરને જાણવાનું જ્ઞાનનું

સામર્થ્ય છે તે કાંઈ અભૂતાર્થ નથી.

૮૮ ભવિષ્યની પર્યાય થયા પહેલાં કેવળજ્ઞાન તેને કઈ રીતે

જાણે ? -તેનો ખુલાસો.

૮૯ કેવળીને ક્રમબદ્ધ, ને છન્નસ્થને અક્રમબદ્ધ-એમ નથી.

૯૦ જ્ઞાન અને જ્ઞેયનો મેળ, -છતાં બંનેની સ્વતંત્રતા

૯૧ આગમને જાણશે કોણ ?

૯૨ કેવળજ્ઞાનના ને ક્રમબદ્ધપર્યાયનાં નિર્ણય વિના

ધર્મ કેમ ન થાય ?

૯૩ તિર્યચ-સમક્રીતિને પણ ક્રમબદ્ધપર્યાયની પ્રતીત.

૯૪ ક્રમબદ્ધપર્યાયના નિર્ણયનું ફળ- 'અબંધપણું'

"જ્ઞાયકને બંધન નથી."

૯૫ સ્વછંદી જીવ આ વાતના શ્રવણને પણ પાત્ર નથી.

૯૬ સમ્યગ્દર્શન ક્યારે થાય ? -કે પુરુષાર્થ કરે ત્યારે !

૯૭ ક્રમબદ્ધપર્યાય અને તેનું કર્તાપણું.

૯૮ ઝીણું-પણ સમજાય તેવું !

૯૯ સાચો વિસાવો.....

૧૦૦ સમક્રીતિ કહે છે- "શ્રદ્ધાપણે કેવળજ્ઞાન થયું છે."

૧૦૧ "કેવળજ્ઞાનના કક્કા' ના તેર પ્રવચનો.... અને

કેવળજ્ઞાન સાથે સંધિપૂર્વક તેનું અંતમંગળ.

